

Svenska landsmål

Swedish Dialects and Folk Traditions
och svenskt folkliv

2012

Kungl. Gustav Adolfs Akademien

för svensk folkkultur

SWEDISH DIALECTS AND FOLK TRADITIONS 2012

Periodical founded 1878 by J. A. Lundell

Published by

THE ROYAL GUSTAVUS ADOLPHUS ACADEMY FOR SWEDISH FOLK CULTURE, UPPSALA

Editor:

MAJ REINHAMMAR

Editorial assistant:

GERD EKLUND

Editorial board:

LARS-ERIK EDLUND, LENNART ELMEVIK, ANN-MARIE IVARS, BENGT AF KLINTBERG, LARS-GUNNAR LARSSON, BIRGITTA SKARIN FRYKMAN and MATS THELANDER

Kungl. Gustav Adolfs Akademien/Swedish Science Press

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV 2012

Tidskrift grundad 1878 av J. A. Lundell

Utgiven av

KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN FÖR SVENSK FOLKKULTUR, UPPSALA

Redaktör:

MAJ REINHAMMAR

Redaktionssekreterare:

GERD EKLUND

Redaktionsråd:

LARS-ERIK EDLUND, LENNART ELMEVIK, ANN-MARIE IVARS, BENGT
AF KLINTBERG, LARS-GUNNAR LARSSON, BIRGITTA SKARIN FRYK-
MAN och MATS THELANDER

Kungl. Gustav Adolfs Akademien/Swedish Science Press

Årgång 135. H. 338

© Författarna och Kungl. Gustav Adolfs Akademien

Omslagsbild: Framför den öppna spisen i Grejsans fåbodar i Enviken, Dalarna, bjuds ULMA-medarbetaren Torsten Ordéus på kaffe av sitt intervjuoffer Anna Viklund.
Foto: Nils Viklund 1985.

ISSN 0347-1837

Printed in Sweden by Textgruppen i Uppsala AB 2012

Innehåll *Contents*

EDLUND, LARS-ERIK et al., Aktuell litteratur om svenska dialekter	107
FRIDELL, STAFFAN, Hur gammalt är Viby-i? En antydan till svar i belysning av ortnamn	7
— Summary: How old is ‘Viby-i’? A hint at an answer in the light of place-names	9
HAGREN, KRISTINA, Några nedslag i Dalmålsordboken. Om utgivningen av OÖD	11
— Summary: A few glimpses of a Dalecarlian dialect dictionary: On the publication of the OÖD	15
HELGANDER, JOHN, Älvdalska och andra hotade språk – revitalisering med problem	17
— Summary: Elfdalian and other threatened languages – the challenge of revitalisation	43
AF KLINTBERG, BENGT, Aske balltaske – svensk-norska eldböner ännu en gång	67
— Summary: A second look at Swedish and Norwegian sexual fire prayers	97
NILSSON, JENNY, I huvudet på Västgöta-Bengtsson. En fallstudie av dialektinsamling i idé och praktik	45
— Summary: Inside Västgöta-Bengtsson’s mind: A case study of dialect collecting in theory and practice	65
WOLF-KNUTS, ULRICA, Vem är Lajv och Babb?	99
— Summary: Who are Lajv and Babb?	106

Litteratur *Reviews*

Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000. Red. Ann-Catrine Edlund. Umeå 2012. Anm. av Kristina Persson	163
BJÖRKHOLM, JOHANNA, Immateriellt kulturarv som begrepp och process. Folkloristiska perspektiv på kulturarv i Finlands svenskbygder med folkmusik som exempel. Åbo 2011. Anm. av Ingrid Åkesson	174
BOSTRÖM, RUT, Anders Sparrmans brev till Carl von Linné. En kulturhistorisk och språklig undersökning med naturvetenskapliga inslag. Uppsala 2011. Anm. av Jan Nilsson	155
BRODIN, LOUISE, Axel Nilsson. Museiman och föregångare. Sävedalen 2011. Anm. av Nils-Arvid Bringéus	128
BYRMAN, GUNILLA & OLOFSSON, TOMMY, Om kvinnligt och manligt och annat konstigt i medeltida skämtballader. Stockholm 2011. Anm. av Olav Solberg	171

GREGGAS BÄCKSTRÖM, ANNA, »Ja bare skrivar som e låter.» En studie av en grupp Närpesungdomars skriftpraktiker på dialekt med fokus på sms. Umeå 2011. Anm. av Jan-Ola Östman	182
Gåtor insända till tidningen Land. Redigerade av Bengt af Klintberg. Uppsala 2012. Anm. av Daniel Andersson	125
HÄRD, INGEMAR, Efter fem miljoner år av tystnad. Språkets uppkomst. Stockholm 2011. Anm. av Mats Rydén	166
JACOBSEN, JÖGVAN I LON, Ærligt talt, who cares? En sociolingvistisk undersøgelse af holdninger til og brug af importord og afløsningsord i færøsk. Oslo 2012. Anm. av Ulla Börestam	129
JONSSON, BENGT R., »Vill du meg lyde.» Balladsångare i Telemark på 1800-talet. Redaktør og medförfattare: Olav Solberg. Oslo 2011. Anm. av Sven-Bertil Jansson	144
Matti Mörtbergs värmlandsfinska uppteckningar. Sammanställda och kommenterade av Torbjörn Söder. Uppsala 2011. Anm. av Sirikka Saarinen	169
NYHOLM, SARA, Närpesungdomars intraspråkliga beteende. En attitydundersökning med framtidsperspektiv. Vasa 2012. Anm. av Lars-Erik Edlund	136
RASMUSSEN, ALICE, Strindbergs flora. Stockholm 2012. Anm. av Mats Rydén	167
Studier i dialektologi och lingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Utg. av Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik och Maj Reinhammar. Uppsala 2011. Anm. av Arnold Dalen	132
Svenska sagor och sägner 7. Sagor från Södermanland. Upptecknade av Gustaf Ericsson. Utg. av Bengt af Klintberg. Uppsala 2011. Anm. av Sven-Bertil Jansson	148
Vilhelmina. En lappmarksbygd på väg mot framtiden. 1944–1949. Tidningsklipp berättar. Umeå 2011. Anm. av Daniel Andersson	126
WALKEAPÄÄ, LARS J., Lainiovuoma-samernas gamla renflyttningar till Norge. Om sommarbosättningar i Troms fylke på 1900-talet, Uppsala 2012. Anm. av Rolf Kjellström	151
WALKEAPÄÄ, LARS J., Könkämävuoma-samernas renflyttningar till Norge. Om sommarbosättningar i Troms fylke på 1900-talet. Tromsø 2009. Anm. av Lars-Gunnar Larsson	152
WENNER, LENA, När lögnare blir lugnare. En sociofonetisk studie av sammanfallet mellan kort <i>ö</i> och kort <i>u</i> i uppländskan. Uppsala 2010. Anm. av Jan-Ola Östman	178
WEPSÄLÄINEN, ANDERS, Stalotomterna. En kritisk granskning av forskningsläget rörande en omdiskuterad fornlämningstyp. Uppsala 2011. Anm. av Carl-Gösta Ojala	156
ÅKERBERG, BENGT, Älvdalsk grammatik. Under medverkan av Gunnar Nyström. Älvdalen 2012. Anm. av Eva Olander	159
Författare	188

Hur gammalt är Viby-*i*?

En antydan till svar i belysning av ortnamn

Av Staffan Fridell

I ett ortnamn i Timrå socken (tidigare i Ljustorps sn) i Medelpad, bynamnet *Ri*, finns en oväntad delabialisering. Namnet skrivs tidigast *i rydh* 1513 (17/3 Uppsala MÅU s. 165). Det är med all sannolikhet fråga om ett etymologiskt *Rydh* 'röjning' o.d. (Nordlander 1903 s. 229, 251, Flemström 1959 s. 119, 129, Nyman 2010 s. 37), där vokalen vid någon tidpunkt delabialiserats till *i*. Dialektuttalet är *rɨ* (Bengt Hesselman 1906, Valter Jansson 1932 OAU), dvs. med Viby-*i*.

I denna del av Medelpad finns ingen generell delabialisering *y > i* i dialekten såsom i sockarna Attmar, Borgsjö och Torp (Hellbom 1965 s. 82), som alla gränsar till Hälsingland i söder.

Björsten & al. (1999 s. 10 ff.) har fonetiskt undersökt långt *i* och *y* i Kräklingedialekten i Närke, som har Viby-*i* och -*y*, och drar slutsatsen: »Kontrasten mellan dem [/i/ och /y/] tycks ha neutraliserats, eftersom vi inte finner någon auditiv eller akustisk skillnad mellan dem.» De nämner »[f]rånvaron av hörbar kontrast mellan dialektens /i/ och /y/» och att »de båda vokalerna liknar varandra och sannolikt har sammanfallit [som fonem]». Om det är ett generellt kännetecken för dialekter med Viby-vokaler att *i* och *y* närmar sig varandra auditivt, vilket förefaller sannolikt, så är det en möjlig förklaring till den annars ganska egendomliga utvecklingen *Rydh* > *Ridh*. En nödvändig förutsättning är sannolikt också att namnet blivit semantiskt ogenomskinligt (och därigenom lexikaliskt isolerat) genom att det underliggande ordet *ryd* 'röjning' o.d. försvunnit i dialekten.

Jordeboksbeläggen för *Ri* i Timrå är följande: *rijdh* 1543, *riidh* 1545, 1546, 1547, 1548, *Rijdh* 1549, 1550, 1555, *Rijd* 1559, *Rijidh* 1571, *Rijdh* 1580, 1590, 1599, 1609, 1621, 1639, *Rij* 1690, 1714, *Ry*, *Rii* 1723, *Rii* 1795, 1825, 1879.

De vokaltecken som här återges med *ij* skulle lika gärna kunna translitteras *y* (eller *ÿ*). Med säkerhet kan man säga att övergången *y > i* har genomförts vid 1700-talets början, då stavningen *Rii*, som är fullt entydig, uppträder och sedan har kontinuitet. Men det går också att argumentera för att redan skrivningarna *riidh* på 1540-talet är indicier på övergången. Ingen av de senare skrivningarna är oförenlig med detta antagande. I samma riktning pe-

kar belägget *æffther* [...] *ridztiærn* 1513 (17/3 Uppsala MÄU s. 166), avseende nuvarande Lundetjärnen (tidigare även *Ritjärnen*) mellan byarna Ri och Lunde, i samma brev som *rydh*, samt *Riidz gränd* 1562 jb, *Riidz gränden* 1571 jb för *Risgränden*, trakt norr om byn Ri. Om en förutsättning för ljudövergången är att vokaler har övergått till Viby-typ, skulle man därmed även indirekt ha en datering av detta till med säkerhet 1700-talets början och med viss sannolikhet redan 1500-tal.

Det enda försök till datering av Viby-vokalernas uppkomst i ett dialektområde, som jag känner till, härrör från Bengt Holmberg (1949 s. 52) som med hjälp av en relativ datering (i förhållande till andra vokalförändringar) kommer fram till att ljudutvecklingen i Bohuslän måste vara åtminstone från äldre nysvensk tid.

Det är knappast någon slump att det finns ett annat *Ri* i en annan del av Sverige, där Viby-*i* och -*y* förekommer, nämligen i Närke. Det rör sig om byn Ri i Kvistbro sn, vars namn säkerligen också är ett äldre **Rydh* 'röjning' o.d. (Calissendorff & Larsson 1998 s. 70). Äldsta belägg är *Rijdh* 1660 jb. Liksom för det homonyma namnet i Timrå finns skrivningar som säkert visar på ett uttal med *i* först på 1700-talet (*Rii* 1755 jb), men ingen av de tidigare stavningarna (*Rij* o.d.) är oförenlig med ett *i*-uttal.

Även här är det troligen Viby-vokalerna som förklarar *i*-uttalet. Själva namnet *Ri* har vid samma tid av samma upptecknare (N. Landqvist 1958–59 OAU) upptecknats dels som *r_l* (i Svartå och Tryggeboda, dvs. i Kvistbro sockens västra del), dels som *r_i* (i byn Kvistbro i socknens östra del). Några snabba stickprov i OSDs samt en genomgång av typordlistorna från Närke (Institutet för språk och folkminnen, Uppsala) ger inga andra belägg på Viby-vokaler från Kvistbro socken, men de är å andra sidan väl belagda i grannsocknarna Tångeråsa och Knista i öster. Över huvud taget har dessa vokaler en stor utbredning i landskapet Närke med undantag endast för socknarna norr om Hjälmaran samt längst i väster och sydväst.

Dessa två ortnamn *Ri* antyder en datering av uppkomsten av Viby-*i* och -*y* till åtminstone 1700-tal och kanske redan 1500-tal i de båda dialektområdena (Närke samt Sundsvallstrakten i Medelpad). Så länge »materialet» är begränsat till två namn är slutsatserna förstås osäkra. Om motsvarande utveckling kunde beläggas även för andra ortnamn i något av de områden där Viby-vokalerna är belagda i dialekten, skulle det väsentligt öka tyngden i argumentationen.

Källor och litteratur

- Björsten, Sven & al., 1999: Svensk dialektologi och fonetik. Tjänster och gentjänster. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv. S. 7–23.
- Calissendorff, Karin & Larsson, Anna, 1998: Ortnamn i Närke. Örebro. (Humanistica Oerebroensia 1.)
- Flemström, Bertil, 1959: Ortnamn i Medelpad. En översikt. I: Medelpad. Drag ur bygdens historia. Sundsvall. S. 93–140.

- Hellbom, Algot, 1965: Medelpads bygdemål. En grammatik. [Otryckt manuskript. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.]
- Holmberg, Bengt, 1949: Studier över »dämpade» vokaler i svenska folkmål 1. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv. S. 1–52.
- jb = jordeböcker, Riksarkivet, Stockholm.
- MÄU = Medelpads äldre urkunder. Utg. av Algot Hellbom. 1972. Sundsvall. (Det gamla Medelpad 8.)
- Nordlander, Johan, 1903: Medelpads äldre byanamn. Försök till tolkning. I: Norrländska samlingar 1:5. S. 219–259.
- Nyman, Eva, 2010: Mellannorrlands ortnamnsskick mellan väst och syd. Några synpunkter. I: Saga och sed. S. 21–41.
- OAU = ortnamnssamlingar, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- OSDs = samlingar till Ordbok över Sveriges dialekter, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- Typordlistor, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

Summary

Staffan Fridell, How old is 'Viby-i'? A hint at an answer in the light of place-names

Two place-names – *Ri* in Timrå parish in the province of Medelpad, and *Ri* in Kvistbro parish in Närke – can in all probability be traced back to an older form *Rydh* ‘clearing’ etc., which has unexpectedly undergone delabialisation of *y* > *i*. Both names have been transcribed with what is known as Viby-*i* (‘damped’ *i*, a high central vowel). It has earlier been observed that Viby-*i* and Viby-*y* are closer together in auditory terms than normal *i* and *y* in Swedish and that they are difficult to distinguish. The author advances the hypothesis that the change *y* > *i* in the two place-names is a consequence of this approximation, thus providing an indirect method of dating the emergence of the damped vowels in the two dialect areas concerned. The spelling *Ri*, which clearly represents a pronunciation with *i*, appears in the 18th century for both names. But it can also be argued that even early spellings such as *riidh* in the 1540s (for *Ri* in Timrå) are indications of the vowel change. If a corresponding development could be attested for other place-names in any of the dialect areas where damped vowels occur, it would significantly strengthen the argument put forward.

Några nedslag i Dalmålsordboken

Om utgivningen av OÖD

Av Kristina Hagren

År 1961 utkom det första häftet av Ordbok över folkmålen i Övre Dalarna (OÖD). Ordboken belyser äldre tiders ordförråd – och i inte så ringa mån även kultur och arbetsliv – i Ovansiljan, Nedansiljan och Västerdalarna. Initiativtagare till projektet var Lars Levander och genom honom och flera andra upptecknare utvidgades väsentligen de samlingar som utgör materialet till OÖD. Levander utarbetade en modell för ordbokens utformning och påbörjade redigeringen av ordartiklar. Redan i slutet av 1930-talet hade Stig Björklund engagerats i projektet och vid Levanders död 1950 övertog han uppdraget att färdigställa och publicera ordboken. Han fortsatte även sitt uppteckningsarbete, påbörjat 1945, genom att i stort sett årligen besöka sagesmän i olika delar av dalmålsområdet. Vid Björklunds pensionering 1989 hade 26 80-sidiga texthäften och tre illustrationshäften utkommit. Fram t.o.m. 2002 kom ytterligare åtta häften, men därpå följde ett längre uppehåll i utgivningen till följd av den nuvarande redaktörens tjänstledighet.

Nu har emellertid redigeringen av OÖD återupptagits och 2010 förelåg både häfte 38, »Illustrationer S–Stupteln», och häfte 39, »Stypplig–Syt». Detta det senaste texthäftet medförde en del förändringar. Tidigare angavs engelska översättningar av ordens huvudbetydelser, men dessa utgår nu. Den tidigare omfattande hänvisningen till annan litteratur inskränker sig numera i stort sett endast till de fyra volymerna av Övre Dalarnas bondekultur (ÖDB). Vidare kommer betydelsemomenten att i flera fall vara mer koncentrerade i den bemärkelsen att mycket näraliggande betydelser samlas i ett och samma moment i större utsträckning än tidigare.¹ Detta kan gälla ord med tämligen vag betydelse som preciseras av sammanhanget. Ett exempel ur häfte 39 är artikeln *svadda* v. (OÖD s. 2741). Som betydelse 1 anges 'gå omkring på visst sätt (som förstås av sammanhanget)' och följande belägg

¹ Även sådana betydelsemoment som endast utgörs av hänvisning till annat eller andra ord i ordboken undviks numera. Det rör sig främst om senareledshänvisningar. Dessa fogas nu in i de moment som ligger närmast till i fråga om innebörden av senareleden.

anförs:² *svadda i finkläderna* Älvdalen 'gå omkring i fina kläder (och pråla)'; *han går och svaddar i tossorna* Ore 'han går och tassar i mjuka strumpfötterna'; *hon går inne hela dagen och svaddar, men det blir inte något för hon* Boda 'hon går inne hela dagen och stökar, men det blir inget gjort för henne'; *jag har varit ute och svaddat och gått* Malung 'jag har varit ute och pulsat och gått (i snömodden)'. Med den tidigare principen hade dessa fyra exempel kunnat resultera i fyra betydelsemoment: 'gå omkring och pråla', 'tassa', 'stöka', 'pulsa i snö(modd)'.

Denna nyordning gäller alltså ofta ord med tämligen vag betydelse där man bör undvika att tolka in betydelseskilnader i sådant som i själva verket handlar om omständigheter som främst har att göra med den aktuella situation som framträder i ett språkprov. Som jämförelse kan vi se på artikeln *klema* v. (OÖD s. 1118). Där anges i olika moment (2 respektive 3) 'betryka med murbruk', med exemplen *klema spisen* Älvdalen 'stryka murbruk på spisen' respektive 'stryka smör på', och *jag ska klema dig en gås* Lima 'jag ska breda en smörgås åt dig'. Här får man väl anse att det rör sig om en gemensam innebörd av *klema*, exempelvis '(be)stryka'. Att det som ska strykas i det ena fallet är murbruk och i det andra fallet är smör är ju något som förstås av objekten *spisen* respektive *gås*. SAOB (K 1177) anger för *klema* i betydelsemoment 1 dels »numera bl. i vissa trakter, särsk. Norrl., starkt bygdemålsfärgat», dels »stryka l. smörja ngt tjockflytande l. klubbigt ämne på ngt, klena, smeta, smörja».

Något som däremot kan utgöra skäl för uppdelning i olika betydelsemoment är olika konstruktioner som ordet kan ingå i. Ett exempel i det kommande häftet är adjektivet *sår*. Ordet är ursprungligen ett adjektiv, medan substantivet med samma form har uppkommit genom övergång till annan ordklass (Wessén 1971 s. 25; jfr Wessén 1968 s. (106–)107).³ Som adjektiv förekommer det inte längre i svenskt standardspråk, men i materialet till OÖD finns många belägg från 1900-talet, och det är även belagt på flera andra håll i landet. Den ursprungliga betydelsen var 'sårad; sårig; skadad av sår' (Sdw 2 s. 317, Hq s. 1143, SAOB S 15978), men i fornsvenskan och nysvenskan möter även betydelser som 'värkande, svidande' och 'smärt-sam, svår, bitter' (Sdw a.st., SAOB a.st.). I samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter är adjektivet *sår* belagt i flertalet landskap utanför dalmålsområdet. Betydelsen tycks oftast vara 'sårig, hudlös, full av (små)sår' (t.ex. på händerna, i mungipan, på spenarna), men även 'öm, värkande, svidande' (t.ex. i ögonen, i bröstet) förekommer. Ibland förstår man av val av preposition i en efterföljande prepositionsfras vilken innebörd som gäller. Om man är sår i ryggen har man värk, men är man sår över hela ryggen är ryggen full av sår.

² Här anges dialektexemplen i standardsvensk normalisering.

³ Andra exempel på samma företeelse är ju bl.a. *djup*, *hål* och *ljus*.

Innebörden i dalmålen kan anges som 'öm, värkande, som gör ont; sårig' eller 'skadad; som har ont; sårig' beroende på den konstruktion som *sår* ingår i. *Sår* kan stå attributivt och utgör då i de flesta fall bestämning till ett substantiv som betecknar en kroppsdel, t.ex.⁴ *i fik sår armär* Mora 'jag fick såra armar, dvs. ont i armarna', *ukan såran skölla i a Orsa* 'vilken sår skulle jag har, dvs. så ont jag har i huvudet', *o a såran rigg* Boda 'hon har sår rygg, dvs. ont i ryggen'. Man kan här konstatera att kroppsdelbenämningen har obestämd form och att obestämd artikel saknas. Annorlunda tycks det vara när *sår* inte utgör bestämning till en kroppsdel: *i a jenn sår flekk upi håvdä* Venjan 'jag har en sår (dvs. öm) fläck i huvudet'. Som attributivt betyder *sår* alltså 'öm, värkande, som gör ont' och eventuellt 'sårig'.

Sår kan stå predikativt i såväl personlig som opersonlig konstruktion. I det förra fallet utgörs satsens subjekt av antingen en levande varelse eller en kroppsdel, t.ex. *an ad rivi me klärn öllstass, sô o va sô sår sô* Transtrand 'han (björnen) hade rivit med klorna överallt, så hon (geten) var så sår, dvs. full med sår, så', *tåna e sår* Boda 'tån är sår, dvs. jag har (el. det gör) ont i tån'. Ofta har *sår* en bestämning i form av en prepositionsfras, t.ex. *ig ir sår i skollam* Älvdalen 'jag är sår i skallen, dvs. har ont i huvudet', *bådi knini i såro o mi* Orsa 'båda knäna är såra på mig, dvs. jag har ont i båda knäna'. Exempel på *sår* i opersonlig konstruktion är *ä i sårt nið i bressti* Våmhus 'det är sårt, dvs. gör ont, nere i bröstet', *egår var ô sårôr* Rättvik 'igår var det sårare, dvs. gjorde det mer ont'. Som predikativt kan *sår* sägas betyda 'plågad av värk' el. 'värkande', beroende på hur satsen är konstruerad.

Neutrumformen av *sår* kan användas adverbialt, tillsammans med verbet *ha* och med en bestämning i form av en prepositionsfras, t.ex. *i a sårt upå fuötim* Våmhus 'jag har sårt, dvs. ont, på ovensidan av foten', *i a sårt i finggri* Mora 'jag har sårt, dvs. ont, i fingret'. I OÖD-samlingarna finns dessutom ett exempel på konstruktion med verbet *göra*: *e djer sårt* Orsa 'det gör sårt, dvs. ont'. I de här fraserna där *sårt* uppträder adverbialt är det direkt utbytbar mot *ont*.

Bildligt kan *sår* användas dels om mindre funktionsdugligt redskap, t.ex. *knajven e sår* Älvdalen 'kniven är sår, dvs. oskarp', dels om bössa med god förmåga att döda, t.ex. *an djärd så byssur* Älvdalen 'han gjorde såra bössor, dvs. bössor som verkligen dödade'.⁵

Ett annat problem som ofta aktualiseras vid redigeringen av en dialektordbok är fastställandet av uppslagsord. Så här skriver Stig Björklund i förordet till OÖD (s. 9): »Uppslagsformen har i allmänhet hämtats från riksspråket eller från SAOB. Då sådan förebild saknas, har ett uppslagsord använts, som på ljudhistoriska grunder närmast anknyter till riksspråket. Stundom har alternativ uppslagsform införts med hänvisning.»

⁴ I det följande anges dialektexemplen med något grövre beteckning än i OÖD.

⁵ Angående *r*-bortfall i Älvdalen se Levander 1928 s. 73 ff. Jfr sammansättningen *såbyss* Älvdalen 'sårbössa, dvs. övernaturligt starkt verkande bössa'.

När man saknar ledtrådar till ett ords etymologi, får lösningen ibland bli ett uppslagsord som är identiskt med uttalsformen. I samlingarna till OÖD finns ett neutralt substantiv *säde*, upptecknat endast i Älvdalen i formen *säde*. Betydelsen uppges vara 'något smått och dåligt' (t.ex. om dålig strömning, om en hop bråkiga småpojkar, om tackor, lamm, killingar, småbarn), 'byke'. Det verkar inte sannolikt att ordet skulle vara bildat till *säd*; så vad kan det vara för ett ord?

I OÖD-samlingarna finns även ett substantiv *söde*, upptecknat i Djura vid två olika tillfällen av två olika upptecknare, i båda fallen med uttalet *södä*. Som betydelse anges 'odugling, en som gör ngt galet' respektive 'odåga, odugling'. Den äldsta uppteckningen visar på neutrum, *äkä inäli södä du ä* 'vilken förskräcklig odugling du är', medan de två språkproven i den nyare visar på maskulinum, *ocken södä sôm all dri kom* 'vilken odåga som aldrig kom', *en äkta södä* 'en äkta odåga'. Detta *söde* kan sannolikt anknytas till de norska *søyda* f. 'slap, lat person' och *søyda* v. 'være slap og lat, dovne sig' (Torp 1963 s. 766). Hos Rietz (718 a) finns ett verb *söa* från Kåkindes härad i Västergötland med betydelsen 'vara trög, gå långsamt', som sannolikt också hör samman med de norska orden. Att vara slö och lat eller trög är väl ofta det som utmärker en odugling.

I dialekten i Djura hade forndalsk *øy* i princip genomgående övergått till *ö* (Levander 1925 s. 212). I Älvdalsmålet motsvaras denna diftong ofta av *ä* eller *e* (Levander 1925 s. 210 f.), exempelvis *däa* 'dö', *gema* 'gömma', *ära* 'höra', *lesa* 'lösa, släppa lös', *neta* 'nöta', *rätja* 'röka, ryka', *rär* 'bladvass', *rese* 'röse', *stäpa* 'stöpa'. Jag ser det därför som troligt att det älvdalska *säde*, liksom *söde* i Djura, går tillbaka på ett äldre *søyde* och för samman de två. De angivna betydelseerna från Älvdalen, 'något smått och dåligt', 'byke' innebär oftast kollektiv innebörd, medan innebörden är individuell i språkproven från Djura. I båda fallen visar sig dock en negativ syn på den/de omtalades duglighet, åtminstone i den aktuella situationen.

Utgivningen av OÖD går nu vidare, och enligt planerna ska sista texthäftet utkomma 2017 och sista illustrationshäftet kort därefter.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Samlingar i Institutet för språk och folkminnen i Uppsala.

Litteratur

Hq = Hellquist, Elof, 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.

Levander, Lars, 1925–28: Dalmålet. Beskrivning och historia 1–2. Uppsala.

OÖD = Levander, Lars & Björklund, Stig: Ordbok över folkmålen i övre Dalarna 1–. 1961 ff. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutet för språk och folkminnen i Uppsala D:1.)

- Rietz = Rietz, Johan Ernst, [1862–]1867: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmoge-språket 1–2. Malmö, Köpenhamn, Leipzig & London.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien 1–. 1898 ff. Lund.
- Sdw = Söderwall, K. F., 1884–1918: Ordbok öfver svenska medeltidsspråket 1–2. Lund. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet 27.)
- Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- Wessén, Elias, 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm.
- 1971: Svensk språkhistoria 2. Ordbildningslära. 5 uppl. Stockholm.

Summary

Kristina Hagren, A few glimpses of a Dalecarlian dialect dictionary: On the publication of the OÖD

When publication of the *Ordbok över folkmålen i Övre Dalarna* (Dictionary of Dialects of Upper Dalecarlia, *OÖD*) resumed after an extended hiatus, a number of changes were introduced. Among other things, English translations of the main senses are now no longer given, and references to other literature are much more limited. In many cases, moreover, definitions will in future be more concentrated, with very closely related senses grouped to a greater extent than before within the same division of an entry. On the other hand, more attention will be paid to the different constructions in which words can occur. As an example of this, the article considers the adjective *sår* 'sore, ulcerous, wounded', the entry for which is subdivided according to whether the word is used attributively, predicatively or adverbially.

Älvdalska och andra hotade språk – revitalisering med problem

Av John Helgander¹

I ett och samma nummer av Språktidningen (oktober 2008) uppmärksammas två språkliga varieteter som är så pass avvikande från svenskt standard-språk att de på rent lingvistiska grunder skulle kunna göra anspråk på att betraktas som självständiga språk: listerländskan i sydvästra Blekinge (Joelson 2008) och älvdalskan i norra Dalarna (Rosenkvist 2008). Båda visar sig ha mycket gemensamt: i gången tid utvecklades deras särart i små lokala gemenskaper med starkt inåtriktade sociala nätverk, medan dagens upplösning och minskande användning är en följd av genomgripande samhällsförändringar som lett till vidgade kontakter utåt och en omfattande blandning av människor med olika regional och social bakgrund. Mönstret känns igen från många andra håll världen över där små språk och dialekter numera har svårt att hävda sig i förhållande till ett starkt och dominerande (standard)språk.² I de aktuella artiklarna i Språktidningen ger ett par lundaforskare uttryck för två diametralt motsatta förhållningssätt till denna situation. Med stor inlevelse pläderar Henrik Rosenkvist för att älvdalskan ska erkännas som svenskt minoritetsspråk och att insatser uppifrån, från statligt eller annat håll, måste till för att rädda språket. Samtidigt konstaterar han att sådana åtgärder av olika skäl hittills har saknats: »Här i Sverige är älvdalskan på väg att dö ut, men de som faktiskt har möjlighet att vända processen gör ingenting» (2008 s. 90). Gösta Bruce, som kommenterar listerländskans trängda läge, ser mera på vad som händer i närmiljön och de sociala förut-

¹ Professor Bengt Nordberg har tagit del av denna artikel i en tidigare version och gett mig många värdefulla synpunkter. Jag vill framföra mitt varma tack för omsorgsfull och engagerad läsning.

² I en välbekant artikel från 1992 förutspår Michael Krauss att ca 90 % av jordens bortåt 6 500 språk kan vara borta inom det närmaste århundradet. Han talar om »[a] catastrophic destruction of the linguistic world» och uppmanar lingvister att gripa in innan det är för sent. Merparten fackmän verkar numera dela denna oro och detta engagemang; se t.ex. Huss 1999 s. 20 f. Temat *språkbyte-språkdöd* har för övrigt nyligen uppmärksammats i ett antal artiklar i Språktidningen; se t.ex. Hofsten 2011.

sättningar som finns för ett språkbevarande och han yttrar sig mera generellt: »Språket påverkas av samhällets utveckling. Och utvecklingen går inte att stoppa ens om man sätter in armén» (Joelsson 2008 s. 55). Implicit i ett sådant kategoriskt uttalande ligger förstås att det är svårt, för att inte säga omöjligt, att uppifrån ändra på ett sådant förhållande. Det problem som dessa olika synsätt inrymmer ställs därmed på sin spets. Överallt där språk är hotade, i Älvdalen och annorstädes, ser vi hur de ägnas allt större intresse och hur man är angelägen att de ska leva vidare och få förnyad livskraft. Begreppet *revitalisering* är ofta återkommande i sådana sammanhang och det tycks antyda att en omsvängning är på gång och att det kan leda till ökad användning i framtiden. Som jag vill visa i det följande, är ändå innebörden av revitalisering långt ifrån entydig och frågor man borde ställa sig är: »i vilka avseenden?», »med vilka mål i sikte?» och »med vilka resultat?». Med andra ord – måste vi nödvändigtvis förknippa revitalisering med stärkt faktiskt bruk av ett hotat minoritetsspråk eller ska vi låta oss nöja med en snävare och mindre högtflygande vision? Återigen måste vi slå fast att människors attityder och deras verkliga beteende inte alltid är samma sak utan avhängiga av skilda realiteter. Alla dessa spörsmål avser jag att ta upp i min fortsatta genomgång och då med visst fokus på älvdalskan.

Revitalisering – möjligheter och svårigheter

Främst bland de språkforskare som under de senaste decennierna börjat uppmärksamma hotet mot världens små språk och deras möjligheter att på sikt överleva är Joshua Fishman. Revitalisering blir för honom liktydigt med »reversing language shift» (RLS), alltså frågan om man över huvud taget kan »vrida om» en trend som går mot språkbyte och språkdöd.³ I en första genomlysande bok (1991) lade han fram en modell för hur strävanden att ge hotade språk ökad livskraft ska kunna bli framgångsrika, och han återkommer till samma tema i ett senare arbete (2001a, b), där han med utgångspunkt i studier från olika delar av världen vill utröna vilka resultat som uppnåtts under en tioårsperiod och vilka erfarenheter man kan dra utifrån dessa enskilda fall.

Fishman hyser rent känslomässigt stor sympati för allt det som minoritetsspråk och -kulturer står för och hans modell vill även visa hur angeläget det är att de lever vidare vid sidan av och som komplement till den breda huvudfäran – kanske än mer så i en starkt globaliserad värld där människor har behov av en fast punkt i tillvaron. Samtidigt ställer han sig tveksam till

³ Innebörden av språklig revitalisering, hithörande huvudbegrepp och ytterligare litteraturhänvisningar presenteras lite mera utförligt av Melerska 2011 s. 41–45. Jag vill här uttrycka mitt erkännande till Melerska, vars forskningsarbete i Älvdalen gett mig viss inspiration till den här uppsatsen.

en hel del av de åtgärder som vidtas, och det kan nog göra många av dem som engagerar sig både besvikna och uppgivna. Ändå vilar de slutsatser Fishman kommer fram till på den fundamentala insikten att ett språk är ett socialt fenomen som måste utgöra en naturlig och självklar bas människor emellan i en gemenskap där det också fyller en verklig funktion. Den mest kritiska punkten i hans modell (stadium 6) handlar följaktligen om att försöka bevara eller återskapa lokala vardagsnära miljöer där det lilla språket har den viktiga rollen av socialt sammanhållande kraft och på ett spontant sätt förs över från en generation till en annan:

Ultimately, nothing is as crucial for basic RLS success as intergenerational mother-tongue transmission. *Gemeinschaft* (the intimate community whose members are related to one another via bonds of kinship, affection and communality of interest and purpose) is *the real secret weapon of RLS* (Fishman 2001b s. 458 f.).

Nettle & Romaine (2000), som också känner stor oro inför risken att många av jordens språk kan försvinna inom en snar framtid, delar i mångt och mycket Fishmans syn på hela problematiken och det gäller också vad som är centralast för lyckad revitalisering:

A language can only thrive to the extent that there is a functioning community speaking it, and passing it on from parent to child at home. A community can only function where there is a decent environment to live in, and a sustainable economic system (Nettle & Romaine 2000 s. 79).

Som inledning till ett av kapitlen i sin bok citerar Nettle & Romaine vidare med uppenbart gillande Ellis & mac a'Ghobhainn (1971 s. 176):

A language cannot be saved by singing a few songs or having a word printed on a postage stamp. It cannot even be saved by getting "official status" for it, or getting it taught in schools. It is saved by its use (no matter how imperfect) by its introduction and use in every walk of life and at every conceivable opportunity until it becomes a natural thing, no longer laboured or false.

Såväl Nettle & Romaine som Fishman hyser trots allt ett visst hopp om att det finns möjligheter att återskapa sådan grundläggande språkanvändning även i fall då den verkar ha gått förlorad. De har även det gemensamt att de pekar på det vitala sambandet mellan språk och samhälle. Omvälvande förändringar i den övergripande samhällsstrukturen får ofelbart språkliga konsekvenser och kan exempelvis leda till att minoritetsspråk får svårt att hävda sig. För att motverka ett sådant scenario krävs på motsvarande sätt krafter som verkar i en annan riktning och försöker återställa vad som är på väg att raseras: »RLS is concerned with the recovery, recreation and retention of *a complete way of life*, including non-linguistic as well as linguistic features» (Fishman 2001b s. 452), eller »Language [...] can only be preserved where the communities which value it have some real basis» (Nettle & Romaine 2000 s. 91). Här är emellertid Fishman och Nettle &

Romaine, som jag så småningom har för avsikt att visa, ställde inför ett motsägelsefullt dilemma.

Grundförutsättningen för språkbevarande

Låt oss först återvända till ovanstående citat från Ellis & mac a'Ghobhainn och granska de företeelser som författarna med rätta ifrågasätter som särskilt meningsfulla om målet är att uppnå verklig revitalisering av ett hotat språk, dvs. spontan och naturlig överföring från en generation till nästa. Inte överraskande uttrycker Fishman samma skepsis. När det exempelvis gäller skolans svårigheter att återskapa sådan aktiv språkanvändning erkänner han att hans modell för RLS fått en hel del kritik. Just skolans viktiga roll har ju annars framhävts som ett av de förmodat effektivaste vapnen i kampen för att bevara hotade språk. Ändå kan det bli fråga om en närmast konstgjord och föga givande resurs, om man inte samtidigt uppmärksammar den mera grundläggande frågan hur man ska lyckas få människor att aktivt använda språket som ett levande kommunikationsmedel för livets alla vardagsnära behov. Och just denna senare svåra uppgift främjas inte direkt av att skolan ägnar det några timmar i veckan och lär ut det som ett andra och snarast främmande språk. Som Nettle & Romaine (2000 s. 178) påpekar, blir det enbart en tom symbolhandling utan reell innebörd om det saknar uppenbar förankring i det omgivande samhället. Fishman (2001a s. 15) går ett steg längre och säger att en sådan strategi rent av kan motverka sina egna syften och leda till besvikelse och ifrågasättande vad avser både skolans roll och RLS över huvud taget. Här finns med andra ord den stora faran med att hysa alltför stark tilltro till åtgärder, de må sedan vara nog så vällovliga, som initieras ut- och uppifrån.

Samma tveksamhet kan man för övrigt känna inför allt som kopplas samman med ett institutionellt erkännande av ett minoritetsspråk. Som exempel har man ofta pekat på fallet Irland, där det gamla keltiska språket har officiell status vid sidan av engelska och är obligatoriskt skolspråk och även ges plats i såväl radio som tv-program. Trots allt stöd uppifrån har antalet talare som har iriskan som första språk fortsatt att minska och är nu försvinnande litet i förhållande till hela befolkningen. Som ett i den meningen verkligt levande språk finner vi nu iriskan enbart bland mindre grupper i Gaeltachområdet längst i väster. Ställda inför ett sådant faktum är det även för en RLS-anhängare lätt att känna frustration och förutse »the death of the Irish language», titeln på en bok av Reg Hindley (1990). Hindleys hela genomträngande beskrivning ger en realistisk och insiktsfull bild av förhållandena. Ändå är hans slutsatser kontroversiella och har inte fått stå oemotsagda. Tilläggas bör att han själv också har en underrubrik till sin bok: »a qualified obituary». Vi gör alltså klokt i att komma med vissa reservationer om vi talar om iriskans död. Så har exempelvis skolundervisningen lett till att enligt

1996 års census inte mindre än 41,1 % av befolkningen uppger att de kan tala språket (Ó Riagáin 2001 s. 198 f.). Sedan är det förstås en annan sak om de verkligen gör det och i vilken form.⁴ Det verkar nu som om alltfler medelklasspersoner i Dublin är angelägna att hålla iriskan vid liv, och optimister tycks här se en fortsatt chans för språket.

I vilket fall som helst lever det positiva symbolvärdet vidare och det är nära förbundet med vilken roll människors attityder spelar. Den frågan kommer ofta upp när man försöker bedöma framtidsutsikterna för hotade språk, men den är, som det så ofta visar sig, långt ifrån så entydig som en del tycks föreställa sig. Den allra enklaste förklaringen är att det fortfarande finns hopp för ett litet språk om talarna känner stolthet och har en positiv inställning till det och ser det som en omistlig del av hela sin identitetsuppfattning, medan det motsatta gäller om de snarare hyser skamkänslor inför det fäderneärvda, vad gäller både språk och annat socialt beteende, och är beredda att ge upp det i sin strävan att bryta sig loss och skapa ett annat liv för sig själva och sina barn. Nära förbundet med de skilda attityder talare kan ha i förhållande till sitt modersmål står det lika problematiska prestigebegreppet, och då har det vanligtvis hävdats att människor tenderar att ge upp ett språk som saknar status i samhället i stort och att de i stället strävar att tillägna sig standardvarieteteten, som ju också sägs uppbära prestige i traditionell bemärkelse.

Attityder och faktiskt beteende

Till att börja med kan vi konstatera att attityder och faktiskt beteende är skilda ting.⁵ Ofta sker här en sammanblandning och det kan leda till felaktiga slutsatser: inställningen till ett hotat språk är – eller har blivit – alltmer positiv och därför kan vi tala om verklig revitalisering och stärkt livskraft. Samtidigt kan statistik över antalet aktiva talare visa på fortsatt nedgång och ett kvarstående mycket påtagligt hot. Den här diskrepansen har naturligtvis uppmärksamrats av forskare som inte låter sig nöja med blott och bart positiva attityder. Fishman (2001b s. 464) gör följande drastiska – men tänkvärda – kommentar: »Prescribing more ‘institutions, positive attitudes or prestige and active speakers’ for a threatened language is no better than giving a patient a peptalk, urging him/her to ‘get a good grip on yourself’.»

⁴ Det språk som lärs ut i en undervisningssituation kan komma att skilja sig på flera punkter från den mera »genuina» form som brukas bland »infödda» talare. Det gäller inte enbart iriska (Hindley 1990 s. 164, 205) utan även t.ex. de andra keltiska språken kymriska och bretonska. De problem detta kan skapa analyseras förutom av Hindley även av Jones (1998) och i ett vidare perspektiv (språklig purism) av Huss 1999 s. 36 f. Av de keltiska språken är kymriskan fortfarande mera levande än iriskan och insatser görs för att stärka dess ställning, men likafullt går meningarna isär om vilka möjligheter den har att överleva.

⁵ Denna iakttagelse har ofta gjorts inom den gren av sociolingvistik som undersöker språkliga attityder; se t.ex. för en översikt och referenser Bijvoet 2008 s. 114 ff.

Han påminner också om vad Einar Haugen noterade så tidigt som på 1940-talet, nämligen att attityderna till hotade språk verkar förbättras alldeles avsevärt framemot slutstadiet, när den förestående hädanfärden redan är helt uppenbar. Vidare exemplifierar han med det tidigare berörda fallet Irland, som ju med all önskvärd tydlighet visar att attityder och faktiskt bruk kan vara helt oberoende av varandra och att mycket liten aktiv språkanvändning blir följd, både i ett kortare och i ett längre perspektiv, trots mängden av statligt stödda institutioner. Däremot har många små språk världen över länge kunnat hävda sig utan någon offentlig uppbackning och trots att de saknar såväl ett stort antal talare som nämnvärt positiva attityder och prestige. Samtidigt har latin, som ytligt sett tycks ha allt som krävs för överlevnad, gått sin undergång till mötes och är inte längre ett folkspråk. De romanska folken har i stället skapat sina egna nationella varieteter.

Även Nettle & Romaine (2000 s. 187 f.) kommenterar situationen i Irland, och de slår fast att två tredjedelar av befolkningen anser att det är av helt avgörande betydelse för bevarad irländsk identitet att iriskan fortlever, men ändå – och här är paradoxen – talar den absoluta merparten inte språket och har inte heller gjort det under de senaste århundradena. De citerar också ett uttalande som härrör från en irländare och som återges av Hindley (1990 s. 148): »although we are all *for* Irish as we are for cheaper bus fares, heaven, and the good life, nobody of the masses is willing to make the effort.» Nettle & Romaine ökar vår förståelse genom att vidga perspektiven till att innefatta flertalet enkätundersökningar, som brukar visa att det, oavsett vilket område det handlar om, finns en liknande klyfta mellan vad folk uppger att de stöder rent principiellt och vad de sedan verkligen är beredda att göra. Vi behöver bara tänka på vårt förhållningssätt till frågor som rör klimatförändring eller miljö över huvud taget och vi blir benägna att hålla med.⁶ Rent intuitivt, emotionellt och mänskligt är vi benägna att ställa upp för det moraliskt godtagbara och högtstående. Att hävda motsatsen skulle väcka uppseende och inte anses vara politiskt korrekt. Sedan är det en annan sak att vi inte alltid förmår leva upp till de högt ställda ambitionerna. Fishman (2001b s. 479) sammanfattar detta människans dilemma genom att helt enkelt citera det gamla talesättet »anden är villig men köttet är svagt». Samma mönster går igen på många andra håll världen över och det låter antyda att det rör sig om något universellt mänskligt. Ett bland många exempel är karelskan i den ryska republiken Karelen. De karelsktalande är i princip mycket positivt inställda till sitt modersmål och dess framtid, men samtidigt visar det sig att yngre föräldrar inte för språket vidare till sina barn (Pyöli 1997, 1999).⁷ I ett tidigare arbete (Helgander 2004) har jag utförligt behandlat motsvarande förhållanden och då med särskild tonvikt på Älvdalen och

⁶ För ytterligare exempel och vidare analys se även Wikforss 2011.

⁷ För andra typiska fall och diskussion se Huss 1999 s. 29 f.

dalmålsområdet i stort och försökt att identifiera de faktorer – både nu och i gången tid – som ligger till grund för människors faktiska språkliga beteende å ena sidan och de attityder som är förhärskande å den andra.

Språklig mångfald i ett äldre samhälle

Som framhållits ovan är språk och samhälle intimt sammankopplade.⁸ Revolutionerande samhällsförändringar får ofelbart stora språkliga konsekvenser och de kan även leda till en omsvängning i de attityder som kommer till uttryck. I det gamla bondesamhället i Övre Dalarna etablerades de sociala nätverken fortfarande i allt väsentligt inom den lokala gruppen, som följaktligen hölls samman av starka solidaritetsband, en nödvändig förutsättning för överlevnad. Det sociala kitt som knöt ihop medlemmarna kom allra tydligast till uttryck i det gemensamma målet. Detta levde alldeles ohotat vidare i en sådan miljö, och vart och ett utvecklade sin särart och därmed skapades också områdets unika dialektsplittring (alltså både konvergens och divergens). Någon revitalisering i form av speciella ansträngningar att hålla målen vid liv behövdes aldrig; de fördes på ett helt självklart och oreflekterat sätt över från en generation till en annan.

Vi kan tala om en äldre samhällsordning som även återfinns och kan studeras på en mängd andra håll. Här vill jag dra paralleller med ett fall som beskrivs av Nettle & Romaine (2000 s. 80–90), ytligt sett så fjärran från Övre Dalarna, men ändå i grunden likartat. Papua Nya Guinea har sedan länge på ett relativt begränsat område uppvisat en rikedom på olika språk som saknar motstycke på jordklotet. Den lokala miljön – ekologiskt och kulturellt – (precis som i Övre Dalarna!) gynnade uppkomsten av små, i väsentlig utsträckning självförsörjande enheter, som för överlevnad slöt sig samman inåt, trots att de också för utbyte av vissa förnödenheter kunde etablera omfattande kontakter utåt (jfr herrarbeten i Övre Dalarna) och utvecklade flerspråkighet (jfr det tvåspråkiga och diglossiska Övre Dalarna).⁹ Det

⁸ Detta synsätt, som inte alltid uppfattas som en självklarhet, delas av bl.a. Jones (1998 s. 240), som hänvisar till ett flertal andra studier, däribland en modell som föreslagits av Sasse (1992) och som innebär tre sammanlänkade steg: (1) externa faktorer (samhällsförändringar) sätter igång hela processen och leder till (2) ändrat språkligt beteende, som i sin tur får (3) språkstrukturella konsekvenser. Denna modell är som jag visat i tidigare arbeten (t.ex. Helgander 2005) väl tillämpbar på älvdalskan och andra mål i Övre Dalarna. Sasse beskriver ett språkbyte som ett medvetet beslut från en folkgrupps sida att ge upp sitt eget språk till förmån för ett annat, dominerande språk, men han gör ändå det viktiga tillägget att »beslut» snarare ska förstås som »tacit collective agreement» (1992 s. 27). En sådan formulering kan återspegla vad det verkligen handlar om även i de fall då det åtminstone ytligt tycks vara en fråga om individers helt omedvetna (och irrationella) agerande (jfr not 17 nedan).

⁹ Vad beträffar de delar av Papua Nya Guinea där detta gäller beskriver Nettle & Romaine förhållandet på följande sätt: »The basic unit of social organization is a local group—a village or a hamlet—which occupies and works a common territory. Local groups number from 50 to a

fanns alltså ett starkt incitament att upprätthålla språklig särart karakteristisk för den lilla gruppen och skild från omgivningen. Nettle & Romaine citerar William Foley (1986 s. 9): »[vernaculars were the] indispensable badge of a community's unique identity», och de hänvisar även till den franske sociologen Pierre Bourdieu och finner att ett språk i denna värld utgör en form av symboliskt kapital. Liksom i Övre Dalarna ser vi också att sådan språklig splittring och mångfald är i huvudsak socialt betingad och inte primärt avhängig av geografiskt avstånd och topografiska hinder. Ett jämviktsläge av detta slag kan bestå så länge som de sociala förutsättningarna inte ändras radikalt. Bara ytterligare ett exempel, denna gång från en annan del av världen: den spanska dialekt med ursprung på Kanarieöarna som kom att talas i vissa enklaver i södra delen av Louisiana i USA och som fördes dit av bosättare i slutet av 1700-talet. Som Holloway (1997) har visat, kunde denna varietet av spanska bevaras så länge de lokala gemenskaperna förblev intakta.

Holloway (1997 s. 178–181) diskuterar även begreppet prestige och han finner det något diskutabelt då det i själva verket är svårt att entydigt definiera: vad som i språkligt avseende är prestigefyllt måste relateras till de värderingar som är rådande i den gemenskap där språket talas och då kan andra krafter verka än de som i allmänspråket kopplas till begreppet. Sociolinguister har försökt komma till rätta med problemet genom att särskilja positiv (öppen) prestige och negativ (dold/förtäckt). Det senare har ansetts gälla i gemenskaper som inåt värdesätter och bevarar den egna språkarten trots att den i storsamhället inte alls uppbär prestige i ordets egentliga bemärkelse. Holloway (1997 s. 190) noterar att den spanska dialekt han undersökt överlevde under ett par århundraden, samtidigt som den då alltid betraktades som »unprestigious». Liknande fall är vanligt förekommande i litteraturen och det handlar genomgående om samhällen med starkt inåtriktade sociala nätverk, där solidaritetskänslan med de egna är utpräglad. De ovan nämnda små språken i Papua Nya Guinea är ytterligare några exempel. Milroy & Milroy (1992 s. 5 f.) sammanfattar:

the persistence over centuries of stigmatized linguistic forms and low-status vernaculars in the face of powerful national policies of diffusing and imposing standard languages is indeed remarkable.

few hundred people, and there are many cases of local groups with a unique language» (2000 s. 82). Detta påminner osökt om det gamla bosättningsmönstret i Övre Dalarna med de för området så karakteristiska storbyarna. Alf Åberg skrev en gång en bok om de svenska skiftesreformerna och deras konsekvenser, med titeln *När byarna sprängdes* (1953). I Övre Dalarna, där de olika skiftena inte genomfördes på samma sätt, kan vi hävda att byarna sprängdes först senare, i en annan mening och av andra orsaker. Östen Dahl (2002) är en annan forskare som uppmärksammat att en samhällsordning av det slag som traditionellt varit utmärkande för Nya Guinea och Övre Dalarna, främjar språklig mångfald, och han talar om gemenskaper från några hundra till tusen personer som optimala för en sådan utveckling.

Även Nettle & Romaine (2000 s. 90) uppmärksammar detta förhållande och påpekar att just tvång uppifrån, som att kräva enbart majoritetsspråket i skolan, snarast stärker det lilla språket och gör det än mer värdefullt som en form av symboliskt motstånd. Det kan då förefalla lite motsägelsefullt när de i annat sammanhang (2000 s. 142) uttrycker viss förvåning över att de gamla keltiska språken kunnat överleva under så lång tid, trots att de, som man ofta påstår, blev utsatta för en sådan enorm nedklassning uppifrån – ytterst med syftet att med tvångsmedel assimilera både folkgrupper och deras språk. Anledningen är förmodligen den att talarna lyckades bevara sina språk så länge den inre sammanhållningen ännu var stark.

En liknande situation är väl känd även från Övre Dalarna och Älvdalen. Från institutioner som skola och kyrka har, hävdas det, inställningen i det förflutna varit uttalat negativ, om inte rent av fientlig, gentemot de lokala målen. Så erinrar exempelvis Levander (1909 s. 41) om läraren i en älvdalsby som var till den grad avogt sinnad (kanhända ändå med det goda, om än missriktade, syftet att försöka skapa en bättre framtid för sina elever) att han ville förmå dem att tala svenska även på rasterna – men, som det visade sig, med liten effekt: när väl barnen kom ut på skolgården fortsatte de att alldeles ohämmat tala den egna munarten. Inflyttare till en sådan miljö var få på den tiden, men om de verkligen ville bli en del av bygden och fullt accepterade, måste de också göra en ansträngning att lägga sig till med traktens idiom. Det gällde alldeles speciellt barnen, som i den för dem så viktiga kamratgruppen lättare och mera spontant kunde tillägna sig ett nytt språk (för en djupare analys se Helgander 1997). Ingen skolundervisning var nödvändig för att så skulle ske. Så kan vi se det med status normalt förknippade standardspråket fick ge vika. Vill vi använda oss just av beteckningarna status och prestige skulle vi faktiskt kunna hävda att det är målen som uppvisar sådana egenskaper inom den lilla gemenskapen.¹⁰ Vanligtvis har man dock uppmärksammat det faktum att de stigmatiserats uppifrån och att även talarna själva har känt skam och försökt gömma undan dem. I samtal med utifrån kommande har måltalande alltid brukat övergå till standardspråket, den språkart som traditionellt likställs med status och prestige. En av de lingvister som kommenterat detta universellt mänskliga och ambivalenta förhållningssätt är Lars-Gunnar Andersson (1985 s. 142). Han talar om »den schizofrena inställningen till den egna dialekten» (jfr Sasse 1992 s. 14) och anser vidare att skälet är att två skilda principer – status och solidaritet – kommer på kollisionkurs:

¹⁰ Denna bild bekräftas av Melerska (2011 s. 73 f.), som konstaterar att trots de mestadels negativa attityderna till målet, hördes ändå på 1930- och 1940-talen bara eller mest älvdalska på skolgården, medan i dag, då inställningen är så mycket gynnsammare, svenskan ändå dominerar mycket starkt som elevernas språk på rasterna.

Statusprincipen säger att vi skall uppskatta och eftersträva den språkform som används av människor med hög social status. Följer vi denna princip i vårt tänkande, så skall vi klassa riksspråket högt och dialekten lågt. Samhörighetsprincipen säger att vi skall uppskatta och eftersträva den språkform som används av de människor som står oss närmast. Följer vi denna princip, så skall vi skatta den egna dialekten högt och riksspråket lågt¹¹ (Andersson a.st.).

I det följande kommer jag att antyda att det kan finnas en ändå djupare förklaring till dessa olika drivkrafter.

Mot upplösning i det moderna samhället

Vad som hittills beskrivits är en äldre form av lokalsamhälle som varit gynnsam för att språklig mångfald över ett vidare område ska uppstå och kunna bevaras. Detta mönster har fullständigt och med accentuerad kraft slagits sönder under loppet av 1900-talet, och följderna av den radikala omstöpningen kan studeras världen över. Så ser vi nu i globaliseringens tidevarv ett akut hot mot särskilt små språk och en utveckling som leder till en i detta avseende starkt reducerad mångfald. Därav följer också den motreaktion vi överallt bevittnar och som tar sig många olika uttryck, bl.a. revitaliseringssträvanden av olika slag. I Övre Dalarna började de första tecknen på en ny tid infinna sig redan vid slutet av 1800-talet, men det var först efter andra världskriget som den verkliga revolutionen satte in. Som ett resultat av de starka förändringarna i samhällsstrukturen har mobiliteten och därmed blandningen av personer med olika bakgrund varit av ett helt annat slag än tidigare. De senaste decennierna har inneburit en fullständig upplösning av de förut starkt inåtriktade och på så sätt gruppsammanhållande och språkbevarande sociala nätverken.

Öppningen utåt har medfört att befolkningen i området känt sig fri att söka en annan och vidare identitet än tidigare och denna strävan har gjort sig starkast gällande i den unga generationen. Följden har blivit ett massivt språkbyte till förmån för (någon form av) svenskt standardspråk. Folk i bygden, och då särskilt äldre, inser att detta kan leda till att de gamla traditionella målen riskerar att dö ut, och så ser vi nu över hela dalmålsområdet, men allra tydligast i Älvdalen, hur insatser görs för att försöka vända utvecklingen. Sammanslutningar har bildats i detta syfte, för hela Övre Dalar-

¹¹ Det är inte alltid talare av dialekter eller minoritetsspråk intar en sådan uppenbart kluven inställning. För att ta ett par exempel: såväl i finlandssvenska Närpes (Ivars 1988 s. 34–39, Greggas 2002 s. 55 ff.) som på Gotland (Hammermo m.fl. 1981) värderar ungdomar genomgående den egna dialekten högt. Inte heller verkar de överge den, vilket dock inte behöver tolkas så att det är de positiva attityderna som är avgörande för språkbevarandet; det är snarare ett tecken på fortsatt starkare gruppsammanhållning än i exempelvis Övre Dalarna. Sammanhållning inom den lokala gemenskapen bidrar alltså både till att ett språk bevaras och till att det internt har hög status.

na »Dalmålsakademin» (grundad 1998) och, för att ta bara ett exempel till, för Älvdalen »Ulum Dalska» (grundad 1984). Därmed tror man sig stärka målens status och förhoppningen är naturligtvis att det också ska leda till ökat bruk. Men trots detta ökade intresse och den allt positivare inställningen visar det sig svårt att i praktiken åstadkomma en förändring. Diskrepansen mellan attityder och faktiskt beteende är uppenbar och kommer mycket tydligt till uttryck i den enkätundersökning som »Dalmålsakademin» genomförde över hela området år 1999. Här vill jag bara illustrera med ett typiskt fall. För Mora kommun finns uppgifter om 1 682 barn i åldern 4–12 år och av dem uppger sig 75 tala mål (4,5 %),¹² vilket kan jämföras med 590 dalsktalande (55,3 %) av 1 068 målsmän. Samtidigt säger 84,2 % av föräldrarna att de tycker att det är viktigt att bevara dalmålet och 57,5 % av barnen att de vill lära sig målet och 77,6 % av föräldrarna att deras barn ska delta i dalmålsundervisning om skolan skapar möjligheter (Holknekt 2004 s. 56).

Framför allt har Älvdalen stått i fokus. Här har dalskan traditionellt talats i sin mest särpräglade form, så artskild från svenskt standardspråk att man på goda grunder kan hävda att den utgör ett eget språk.¹³ Älvdalskan har därmed kommit att tilldra sig alldeles särskilt intresse, inte bara bland folk i trakten utan även annorstädes och kanske främst bland lingvister, som såväl i det förgångna som på senare tid har studerat den utifrån en mängd olika aspekter. Medvetenheten om dess särart men också det uppenbara hotet mot dess framtida överlevnad har inneburit att revitaliseringsinitiativen här gjort sig allra tydligast gällande, och de kom också i gång på ett relativt tidigt stadium. Det är nu möjligt att fastställa vilka resultat som uppnåtts, om man enbart ser till antalet aktiva talare eftersom undersökningar utförts vid flera olika tidpunkter alltsedan 1980-talet, då föreningen »Ulum Dalska» startade sin verksamhet. I mitt eget material från mitten av 1980-talet finns uppgifter om 89 elever i årskurserna 1 och 2 (åldersgruppen 7–8 år) och av dem dalskar 29 (32,6 %) och vidare om 36 elever i årskurs 8 och 9 (åldersgruppen 15–16 år), av vilka 20 (55,6 %) dalskar. I föräldragenerationen är i båda grupperna närmare 80 % dalsktalande (se vidare Helgander 1996 s. 100). Ytterligare en inventering gjordes 1991–1992 (Helgander 1996 s. 106), och då framgår det att bland barn upp till 10 år dalskar 83 av 292 (28,4 %) och i gruppen 11–20 år 96 av 254 (37,8 %). Dalmålsakademins enkät från år 1999 visar på en fortsatt nedgång i de yngsta åldrarna: 13,6 % av barnen i skolåldern (7–16 år) uppger sig tala älvdalska. Den senaste heltäckande räkningen

¹² Givetvis kan man ifrågasätta om de allra yngsta barnen har kunnat ta ställning till denna fråga men siffran är väl i linje med uppgifterna i min egen tidigare undersökning (Helgander 1996 s. 100). Tendensen förefaller alltså vara alldeles uppenbar.

¹³ Den modernare form av älvdalska som används av yngre talare har förlorat många av de karakteristika som kännetecknat den klassiska formen. Det innebär även att den inte längre är lika svärbegriplig för utomstående.

utfördes av »Ulum Dalska» 2008 och då framkom det att endast 45 barn (ca 5 %) i åldrarna upp till 15 år dalskar.

Med ungefär en generations fördröjning har älvdalskan följaktligen nått lika långt i språkbytesprocessen som tidigare registrerats för andra mål i Övre Dalarna (Helgander 1996 s. 99–106). Trots de numera så positiva attityderna och mängder av insatser har utvecklingen inte gått att hejda. Vad vi har bevittnat under de senaste decennierna är ett ovedersägligt bevis på vilka krafter som är de starkaste. Om vi ingenting hade vetat om samhällets totala omstrukturering sedan andra världskriget och enbart nöjt oss med att dokumentera omsvängningen på det språkliga området, skulle vi ändå ha kunnat förutsäga att där bakom döljer sig en samhällelig metamorfos – förutsatt att vi har klart för oss det oupplösliga sambandet mellan ett språk och hur det används som kommunikationsmedel människor emellan. I en förändrad värld har folk i Övre Dalarna svepts med i den allmänna omvandlingen och de har kommit att ingå i helt andra konstellationer än förr. De sociala nätverken har tunnats ut i den nära omgivningen samtidigt som de öppnats utåt mot den vidare nationella gemenskapen. Allra lättast och naturligast har det varit för de unga att bryta sig loss från det förflutna och orientera sig utåt (se vidare Helgander 1997). Inom de så viktiga kamratgrupperna har en form av svenskt standardspråk kommit att bli det sammanbindande språket i stället för som tidigare bygdens mål. Det signalerar att barn och ungdomar vill vara »moderna» och identifiera sig utåt mot jämnåriga och det vidare svenska samhället, som också på alla plan infiltrerat i människors liv hemmavid.¹⁴ Rörligheten och blandningen av folk från olika håll öppnar för att svenska språket kommer att höras oftare i bygden i alla möjliga sammanhang. De små lokala idiomerna trängs alltmer tillbaka där de tidigare härskat närmast oinskränkt. Den unga generationen spelar en central roll i den pågående språkförändringsprocessen.¹⁵

Samma mönster återfinns, med viss variation, över hela världen. Låt oss alltså vidga perspektiven och återvända till Papua Nya Guinea. Det jäm-

¹⁴ För en exakt motsvarighet på irländskt område se Hindley 1990 s. 210.

¹⁵ På områden där de lokala målen inte skiljer sig så markant från standardspråket som i det diglossiska och tvåspråkiga Övre Dalarna manifesteras nya tiders öppning utåt och ökade rörlighet bland befolkningen genom förändringar på språkdragsnivå. Just denna faktor framhävs som den väsentligaste i de senaste decenniernas dialektutjämning i Västsverige (Svahn & Nilsson u.a.). Språket i Göteborg har här visat sig vara eftersträvansvärt och det har bl.a. följt med flyttare från storstaden och erövrat kommunerna runt omkring, speciellt längs kusten. Efter att ha detaljgranskat flyttströmmarna under perioden 1972–1990 förutsåg jag mycket spekulativt en sådan utveckling (Helgander 1996 s. 158), som senare forskning nu tycks bekräfta. Vi kan tala om ett växande regionalspråk, som skapas genom direktkontakt människor emellan inom området. Det i alla avseenden avlägsnare Stockholm har inte förmått hävda sig i ett sådant sammanhang. Intressant att notera är att dialektutjämning av det slag vi bevittnar i Västsverige sällan leder till sådana revitaliseringssträvanden som i exempelvis Älvdalen, där en egen självständig språkarter är hotad.

viktsläge som Nettle & Romaine talar om kunde bestå ända tills européerna gjorde sitt intåg. Dessförinnan hade möjligheten till »linguistic homogenization» visserligen alltid funnits där, men under lång tid hade människor i de små gemenskaperna aldrig sett någon egentlig anledning att ge upp ett levnadssätt som främjade språklig mångfald. Nettle & Romaine (2000 s. 127) illustrerar det förändrade läget genom att hänvisa till det traditionella folkspråket taiap, som har talats i det relativt isolerade Gapun men som nu är starkt hotat och med början i den yngsta generationen alltmer ersätts av tok pisin, ett engelskbaserat kreolspråk, som också är ett av Papua Nya Guineas nationalspråk. Det intressanta är att det här språkbytet inte, som i exempelvis Övre Dalarna, kommer till stånd genom direkt och tät kontakt med utifrån kommande tok pisin-talare. Folk i Gapun har i själva verket än så länge mer eller mindre hållit fast vid sin gamla livsstil. Vad som hittills ändrat sig är något mycket mindre konkret och inte så lätt observerbart. I Gapun har invånarna börjat associera tok pisin med de ekonomiska möjligheterna i den moderna världen, »which seem to them fantastically attractive». Nettle & Romaine sammanfattar (2000 s. 127):

By shifting their language, they are attempting to gain symbolic association with, and entry into, the sphere of the developed economy. [...] For Gapuners, this economy is as yet a mere idea, something they encounter through occasional visits to towns (several days distant by canoe), through migrants and the things they bring back, and through information which filters back to them. Yet it seems this idea is powerful enough to cause a change in language use.

I mindre isolerade delar av Papua Nya Guinea ser folk i stället engelska som det språk som garanterar en ekonomiskt bättre tillvaro.

Även den tidigare nämnda spanska dialekten i Louisiana går sin undergång till mötes då kontakterna med det omgivande och dominerande amerikanska samhället intensifieras. Att isolera en enda faktor som den mest avgörande är enligt Holloway (1997 s. 190 f.) att göra det alltför enkelt för sig. Han pekar i stället på ett flertal samverkande orsaker: attityder, prestige, social stigmatisering, exogami, skolundervisning, tv, militärtjänst och ekonomiska överväganden. Sammantaget leder detta till »the opening» gentemot världen utanför. Den vidgade synen på tillvaron och medvetenheten om det större och rikare amerikanska samhället blev en sporre för många att ge upp »old ways» (inklusive den egna dialekten) och att rent av förneka sitt kulturella arv.¹⁶

¹⁶ Ett lite annorlunda fall från Nordamerika, där det inte heller tycks vara fråga om ett påtvingat språkbyte, gäller svenskar och även folk av andra nationaliteter som utvandrat till Förenta Staterna. På bara en eller ett par generationer har de i regel förlorat det språk som talades i ursprungslandet. Längst har det förmått hålla sig kvar där grupper kunnat fortsätta att bevara sin inre sammanhållning. Drivkrafterna till språkbytet har i väsentlig grad kommit inifrån; något direkt förbud att tala annat språk än engelska har inte existerat.

Inre och yttre faktorer – försök till fördjupad analys

De exempel som just getts aktualiserar alla frågan om språkbytet är en följd av inre eller yttre faktorer. Är med andra ord övergången till majoritetsspråket påtvingad utifrån eller rör det sig om människors fria val? Något entydigt svar förser oss inte litteraturen med. Nettle & Romaine (2000 s. 97) konstaterar att vad som är påtvingat och vad som är frivilligt är problematiskt att avgöra. Ändå finner de distinktionen användbar och även om de i den fortsatta framställningen poängterar att de två krafterna (»push» och »pull») ofta verkar tillsammans, är det ingen tvekan om att de som mest fundamentala ser de ekonomiska drivkrafter som styr majoritetens handlande gentemot de små och svaga (t.ex. 2000 s. 126–149), som i sin tur tvingas spela med på de starkares villkor. Som exempel tar de det öde som drabbat de keltiska språken på de brittiska öarna. De citerar ett uttalande som gjorts om ett av dem: »rustic, stagnant [...] familiar, emotional, and comic» och »synonymous with poverty and social inferiority» (2000 s. 138). Barnen attraherades av engelska förebilder och uppmuntrades av både föräldrar och lärare i denna strävan. Den här inställningen har varit så djupt rotad att det till och med har varit svårt att övertala folk att godta undervisning på deras eget modersmål. Så kan vi läsa i en rapport från 1839: »it is difficult to convince [the parents] that it can be any benefit to their children to learn Gaelic, though they are all anxious, if they could, to have them taught English» (2000 s. 138). En liknande skrivelse från Wales 1847 slår fast att »so far as the Welsh peasantry interest themselves at all in the daily instruction of their children, they are everywhere anxious for them to be taught in English». Förhållandena i Övre Dalarna har inte varit helt annorlunda. Även inställningen bland samer och tornedalingar uppvisar samma mönster (Huss 1999 s. 95 ff.). Den analys som gjorts av Elenius (2001a, 2001b) har bidragit till vår förståelse av språkbytesprocessen i Tornedalen och visat att även krafter inifrån har varit verksamma då lokalbefolkningen velat vara delaktig i moderniseringen av samhället. Hans tolkning ligger därmed nära den uppfattning som kommer till uttryck hos bl.a. Edwards (1985, 1994; se vidare nedan).

Att det inte behöver vara fråga om enbart ett utifrån påtvingat språkbyte antyds dessutom av exempel från Botswana i södra Afrika (Andersson & Janson 1997 s. 75 ff., 92 f., Janson 2010 s. 276 ff.). En intressant jämförelse kan göras mellan två olika folkgrupper och deras språk: wayeyi, som talar shiyeyi, och hambukushu, som talar thimbukushu. Den förra gruppen håller på att förlora talare i rask takt och ett språkbyte sker till förmån för setswana (vid sidan av engelska landets officiella språk); den senare fortsätter att hålla fast vid sitt tidigare traditionella modersmål. Ser man bara till de båda gruppernas storlek kan det förefalla något märkligt; wayeyi är den klart större med omkring 25 000 människor mot bara mellan 5 000 och 10 000 för thimbukushu. Skillnaden beror helt på olikheter i traditioner och levnadssätt.

Wayeyi har inte haft någon fast samhällsorganisation och har sedan gammalt varit rörliga och öppna för influenser utifrån. De har också snabbt kunnat anpassa sig till en ny situation då området där de bor togs över politiskt av setswanatalande bawana på 1800-talet. Ett språkbyte har för dem öppnat nya och rikare möjligheter, men inget tyder på att de utifrån, och mot sin egen vilja, tvingats in i denna process. Då borde även den andra folkgruppen i grannskapet, hambukushu, ha ryckts med av samma krafter. När de i stället behåller sitt språk är förklaringen den vanliga: de har haft en stark egen tradition av självstyre och håller samman mer inom sin grupp och har inte alls så omfattande kontakter med omvärlden. Samtidigt rapporterar Andersson & Janson (1997 s. 93) att hambukushufolket inte verkar värdera sig själva särskilt högt och att det även i detta fall på sikt skulle kunna leda till ett språkbyte. För att så ska ske krävs förmodligen att de inifrån förändrar sitt levnadssätt och öppnar sig utåt.

Intressant i denna afrikanska miljö är vidare att setswana är det språk som håller på att ersätta ett litet folkspråk. På det område där det sker har det valts därför att det har varit det alternativ som legat närmast till hands i en önskan att identifiera sig utåt (jfr tok pisin i Gapun i Papua Nya Guinea). I ett större sammanhang är annars setswana knappast ett högstatusspråk och attityden till det är blandad eller rent av negativ. Det är i stället, som på så många andra håll, engelska som står högt i kurs: »English is very much seen as part of modern life and social success, while Setswana is often perceived as parochial and uninteresting» (Andersson & Janson 1997 s. 174). En sådan inställning tycks komma inifrån folket självt och dirigeras knappast utifrån.

Med alla dessa illustrationer från skilda delar av världen har jag försökt visa på det universella i människors agerande, som de inblandade knappast till alla delar själva är medvetna om. I tidigare arbeten (mest utförligt Helgander 1996) har jag velat vidga och fördjupa analysen och föreslå en modell som kan förklara den bakomliggande orsaken. Det handlar då om grundläggande mänskliga behov och krafter som har med både överlevnad och utveckling att göra. I ett öppet och mera avancerat samhälle (som t.ex. i allt större utsträckning Övre Dalarna sedan andra världskriget) är inte människor längre, som i en äldre agrar miljö, hänvisade till en enda gemenskap för sina primära överlevnadsbehov, och därmed lösgörs starka inneboende krafter, som ger möjlighet till fria val och kreativitet och utveckling. Avgörande förändringar på det makro-strukturella planet kan få stora konsekvenser även för människor som lever i en mikrosocial kontext fjärran från de trakter där de aktuella omvandlingsprocesserna genererats. Öppningen utåt blir liktydig med en beredvillighet att identifiera sig med en annan och vidare gemenskap och en strävan efter överlevnad på en annan och, som det uppfattas, högre eller i varje fall ekonomiskt och därmed materiellt drägligare nivå än tidigare.

En kombination av sådana »inre» krafter och externa faktorer samverkar i vad som inledningsvis kan framstå som något konfliktladdat med bindningar åt olika håll. När bollen väl har satts i rullning finns ingen återvändo och för att i någon mån kompensera för det som håller på att gå förlorat och som knappast är möjligt att återskapa kommer denna äldre livsstil med allt den står för, t.ex. dess språkliga särart, att betraktas med en känsla av stabilitet och hemmahörande – kort sagt, med alltmåra positiva attityder. Som Melerska framhåller vid flera tillfällen (2011 s. 88, 111, 121 f., 124 f., 130 ff., 166 f.) har äldvålskan i dag kommit att få ett starkt symbolvärde för folk i bygden, samtidigt som bruket avtar och föräldrar inte längre för över målet till sina barn. Enligt mitt sätt att se det får vi en djupare förklaring till varför faktiskt beteende och attityder så sällan stämmer överens överallt där hotade språk talas. Dessutom börjar vi ana svaret på en fråga som har förbryllat Fishman (1991 s. 67): »why is it [...] that language shift often comes about without sustained planning, whereas RLS requires so much thought, effort and conviction?» Utifrån mitt synsätt följer språkbytet med som en naturlig del i öppningen utåt mot ett nytt liv och en ny värld och den inneboende mänskliga kraft som strävar i den riktningen, om en möjlighet erbjuds, behöver aldrig någon planlagd strategi för att finna uttryck. Det är i själva verket så att språket för merparten individer tycks spela väldigt liten roll jämfört med annat man tror sig vinna genom att orientera sig bort från sitt ursprung.¹⁷ Skulle man däremot vilja vrida om utvecklingen och revitalisera ett språk som håller på att dö ut, är man ställd inför ett mycket större dilemma, något som Fishman också erkänner. Som främsta anledning vill han se det faktum att överförandet av ett språk mellan generationerna är en angelägenhet som i första hand hör familjesfären till, med andra ord det område som är minst tillgängligt för planerade insatser.

¹⁷ I slutet av 1980-talet genomförde jag djupintervjuer med familjer i dalmålsområdet, och en av de frågor jag tog upp gällde huruvida man inom familjerna brukade diskutera språkanvändning (Helgander 1996 s. 205). Eftersom den språkliga situationen i området vid den tiden var mycket komplex med bl.a. stora skillnader mellan föräldrar och barn och vikande bruk av de traditionella dalmålen, hade man kunnat förvänta sig att det skulle bli föremål för livlig diskussion. Att döma av de svar jag fick verkar det inte alls ha blivit fallet. Många föräldrar menade att »det helt enkelt blivit som det blivit och fallit sig naturligtast» och några medvetna val hade sällan gjorts, vare sig för egen del eller då det gällt barnens språk (jfr Måsan 2004 s. 123 f. och not 8 ovan). Risker är stor att lingvister överför sitt professionella intresse till att också delas av alla de språkbrukande, »vanliga» människor som blir föremål för deras studier men som finner andra frågor angelägnare. För övrigt är konflikten mellan ofta högutbildade aktivister och den breda massan väl dokumenterad i litteraturen; se t.ex. Huss 1999 s. 97 ff. Vad gäller äldvålskan kan dock en allmänt ökad medvetenhet bland folk i bygden ha blivit följderna av den stora uppmärksamhet som ägnats språket under de senaste årtiondena (Melerska 2011 s. 136).

Kvarstående dilemma: revitalisering i en förändrad värld

Trots alla uppenbara svårigheter vill såväl Fishman som Nettle & Romaine tro att det ska vara möjligt att vända utvecklingen. Inledningsvis har jag pekat på den samsyn som föreligger i deras arbeten, då de insiktsfullt betonar ett språks centrala roll som ett levande kommunikationsmedel människor emellan och vidare hur viktigt det är för dess överlevnad att det förs över från en generation till en annan. För att på nytt skapa sådan livskraftig användning är, som vi sett, åtgärder som inte direkt tar sikte på denna vardagsnära omgivning, av sekundär betydelse; det må sedan handla om skolundervisning, radio- och tv-program, standardisering för skriftlig och litterär användning eller officiellt erkännande som minoritetsspråk.¹⁸ I gången tid ändrade inte (för)trycket uppifrån (skola etc.) i grunden på ett språks överlevnadsmöjligheter och det kan ge oss perspektiv på utsikterna i dag att upp- och utifrån revitalisera vad som undermineras inifrån. Nyckelord för Fishman är »home», »family», »neighbourhood» och »community» (2001b s. 464) eller, mera konkret, »local nurseries», »kindergartens», »neighbourhood health services», »scouting groups», »sports clubs», »choruses», »dramatic groups» etc., etc. (2001b s. 473 f.). Det handlar alltså om ett litet lokalsamhälle som fungerar vid sidan av den stora nationella huvudströmningen. Nettle & Romaine (2000 s. 192) uttrycker det på så sätt att globalisering i en aldrig tidigare skådad skala inte ändrar på det förhållandet att de flesta människor överallt fortfarande lever sina liv i lokala miljöer och att de känner ett behov av att uttrycka lokala identiteter som de kan föra vidare till sina barn. De sammanfattar:

We must think locally but act globally: local languages for expressing local identities and global languages for communicating beyond local levels and expressing our identities as citizens of the world (a.a. s. 197).

Det är givetvis lätt att hålla med Fishman och Nettle & Romaine, men kvar står den inte oviktiga omständigheten att det snarast är fråga om en modell och ett resonemang på det teoretiska planet, som inte är helt lätt att överföra till verkligheten. Fishman erkänner också utan förbehåll svårigheterna. I sin sammanfattning av vad som åstadkommits under 1900-talets sista decennium tvingas han slå fast att

the general climate of opinion *vis-à-vis* threatened languages has improved in an amorphous and largely still ineffectual sense, whereas actual RLS prospects and attainments have improved very little, if at all, [...] and seem even to have deteriorated somewhat in some surprising cases (Fishman 2001b s. 480).

¹⁸ Insikten att språkanvändningen är kopplad till den värld där människor lever och verkar snarare än till skolans undervisning kan även, som ett exempel, tillämpas på Tornedalen. Man har här vanligtvis velat framhäva skolans helt avgörande roll i försvenskningen av området. Men, som Elenius (2001a) visat, har en minst lika viktig drivkraft för det språkliga beteendet varit individens olika roller, relationer, strategier, ambitioner och mer eller mindre medvetna val i ett samhälle i omvandling.

Enligt Fishman kan RLS leda till framgång endast om en bestämd och systematisk plan upprättas och ett hängivet arbete blir utfört för att verkställa den. Det ena problemet är att sådana hängivna idealister och aktivister är alltför få för att deras ambition ska kunna fullföljas på ett konsekvent sätt. För att människor i allmänhet ska kunna bli delaktiga i en sådan rörelse krävs mer än vad de vanligtvis är i stånd att åstadkomma. Andra prioriteringar än att kämpa för ett hotat språk väger för de allra flesta mycket tyngre. Det andra, och större, problemet är att hela den sociala struktur som förknippas med små och hotade språk har förändrats så radikalt i den moderna världen. För att ge dessa språk ökad livskraft skulle krävas att hela samhällsutvecklingen vrids tillbaka till ett äldre stadium, där de fortfarande hade en viktig sammanhållande funktion. Minns vad Fishman sagt i ett tidigare citat: »RLS is concerned with the recovery, recreation and retention of *a complete way of life*, including non-linguistic as well as linguistic features.» Att åter skapa gångna tiders språkliga splittring och mångfald, då många små språk kunde talas i många små lokala enheter (som i Papua Nya Guinea och Övre Dalarna) är en utopi, då själva de grundläggande förutsättningarna för en sådan samhällsordning ryckts undan. Ändå är det ingen risk att språklig enkelriktning kommer att bli framtidens signum. I den meningen skulle man kunna hävda att Fishmans och Nettle & Romaines abstrakta modell fortfarande äger relevans. Skillnaden jämfört med tidigare är bara att den språkliga variationen kommer att manifesteras på andra och delvis mer subtila sätt än i gången tid och att den kommer att återspegla ett annat samhälle, där människor spelar andra roller och ingår i andra konstellationer. Så visar Theres Bellanders avhandling *Ungdomars dagliga interaktion* (2010) inte överraskande att den unga generationen i dag har en mycket bred språklig repertoar och förmodligen behärskar många flera stilar än som varit fallet i det förflutna. Människan som en utpräglad social varelse har ständigt ett behov av att kommunicera med andra och detta behov följer hela tiden med och anpassas till samhällets förändringar.

Lingvister mot strömmen och verkligheten

Den analys som föreslagits här kan förefalla kärv och okänslig för det engagemang som nästan överallt kommer hotade språk till del. Den är inte heller den vanligaste bland lingvister, som gärna står upp för minoriteter och deras språk, samtidigt som de förstås också talar i egen sak. Här vill jag bara referera till några språkvetare som intagit en mer återhållsam men trots allt, som jag ser det, i grunden realistisk position. Jørgensen (1995 s. 171 ff.) anser sålunda att ett språkbyte kommer till stånd främst genom människors egna medvetna val, och det blir en följd av de levnadsvillkor som gäller i deras nära omgivning. Därför är det svårt att hejda processen genom planerade insatser. Han hävdar vidare att ett språkbyte inte alltid

behöver vara en så traumatisk upplevelse som det ibland påstås vara och att förlust av ett språk inte automatiskt innebär att andra etniska karaktäristika upphör att binda samman gruppen.¹⁹ Övergången till ett majoritetsspråk är beroende av främst ekonomiska överväganden och kan för en liten gemenskap vara liktydig med ett framsteg. Mot den bakgrunden möter försök till språkbevarande ofta ringa förståelse. För övrigt finner Jörgensen att sådana projekt vanligtvis omfattas av enbart ett fåtal inom en språklig minoritet (»intellektuella, urbaniserade romantiker») och att det är svårt att engagera det stora flertalet individer. Själv skulle jag inte vilja uttrycka saken fullt så dramatiskt. Även om trenden i sådana fall obönhörligen tycks gå mot ett språkbyte, behöver det inte vara fråga om ett *medvetet* och okänsligt val från de inblandades sida. Som jag har velat visa, kan folk i allmänhet ha en mycket positiv inställning till sitt hotade språk och vad det står för och exempelvis gå med i föreningar som verkar för dess fortlevnad (som »Ulum Dalska» i Älvdalen) och på alla sätt understryka hur viktigt de anser det vara att deras barn lär sig språket – och detta samtidigt som den verklighet de lever i driver utvecklingen, närmast bortom deras egen kontroll, i en annan riktning. Så konstaterar Melerska (2011 s. 167) i sin sammanfattning att »[t]rots att graden av medvetenhet har ökat, upprepar man samma beteende» (dvs. man förmår fortfarande inte i ökad utsträckning föra över älvdalskan till sina barn).

Den nyktert analyserande hållning som utmärker Jörgensens resonemang återfinns också mera utförligt hos Edwards (1985, 1994), som konstaterar att medvetna ansträngningar vanligtvis misslyckas »because the shrinking itself reflects larger trends which cannot be significantly affected by linguistic action alone» (1985 s. 65). Även Edwards nämner individens egna val och hur viktiga ekonomiska motiv är i dessa sammanhang. När ett språk överges, blir det ett resultat av »a pragmatic decision in which another variety is seen as more important for the future» (1985 s. 71). Grundtankarna i Edwards' argumentation, som ligger nära min egen tolkning, kan sammanfattas i följande citat:

the essence of group identity is individual identity and the essence of individual identity, ultimately, is survival, personal security and well-being. To the extent to which a language hinders those things, it will be deemed a negotiable commodity (a.a. s. 98, 1994 s. 11).

Ändå finner Edwards att en grupps egen identitetsuppfattning kan fortleva även om dess eget traditionella språk går förlorat.

¹⁹ Exempel på detta är områden där keltiska språk talas eller i USA bland amerikaner med italienskt ursprung; se Jones 1998 s. 243 f., 263. Edwards (1985, 1994) ansluter sig till detta synsätt; se nedan. Något liknande kan komma att gälla i Älvdalen, även om det här är fråga om bevarad socio-kulturell snarare än etnisk medvetenhet, också sedan det sammanbindande språket fått mest symbolisk innebörd (Melerska 2011 s. 121–127, 131–135).

Nettle & Romaine (2000 s. 199) uppmärksammar Edwards' närmast ödesbestämda syn på hotade språk och de finner det svårt att förlika sig med en så defaitistisk inställning och vad som förefaller vara en *laissez-faire* politik. Lika skeptiskt förhåller de sig till Ladefogeds tankegångar (2000 s. 145). Utifrån sin egen forskning i Indien och Afrika har Ladefoged (1992) kommit till den slutsatsen att språkbevarande är en mångfacetterad fråga, där olika åsikter måste få komma till tals. Om en gemenskap har funnit att den bäst gynnas av ett språkbyte, skulle det vara förmätet av lingvisten att hävda motsatsen:

One can be a responsible linguist and yet regard the loss of a particular language, or even a whole group of languages, as far from a 'catastrophic destruction' (Ladefoged 1992 s. 810).

Precis som jag själv har antytt ovan, noterar även Ladefoged att det, parallellt med att gamla kulturer och språk dör ut, uppstår ständigt nya. Den gängse uppfattningen är att världen blir alltmer homogen och därmed fattigare, men den bottnar trots allt i en alltför snäv vinkling, som bortser från all den nya variation som människan ständigt skapar. I sitt försvar för hotade språk har, enligt Ladefoged, lingvister vädjat till folks känslor snarare än till förnuftet. Själv argumenterar han för »professional detachment» och anser att språkforskarens primära uppgift är att objektivt lägga fram alla fakta i varje given språklig situation. Därmed vill han försöka värja sig för en fara som ligger nära till hands: att han som fackman ska tro sig veta vad som är bäst för talare av hotade språk.

Problemet kan illustreras med vad en grupp forskare (Delsing m.fl. 2007) skrivit i en artikel som rör älvdalskan. Precis som exempelvis Fishman och Nettle & Romaine slår de fast att helt avgörande för att ett språk ska leva vidare är att det förs över från en generation till en annan, och deras slutsats blir då att det krävs av föräldrarna att de talar älvdalska med sina barn och vidare att barnen talar älvdalska med varandra för att språket ska kunna förbli ett levande modersmål. Mer tillspetsat uttrycker sig Pirkko Nuolijärvi, som i ett uttalande i Sveriges radios program »Språket» (7 april 2009) för fram familjen som det främsta hotet mot minoritetsspråket svenska i Finland. Undermeningen är givetvis att svenskan håller på att trängas undan i sådana tidigare starka relationer.²⁰ Vad som händer just i familjesfären är alltså av särskild betydelse för ett språks överlevnadsmöjligheter. I sin artikel om läget i Älvdalen drar författarna avslutningsvis fram barnens centrala roll: »Kan de inte älvdalska när de kommer till skolan så är det kört.»

²⁰ I ett mycket långt perspektiv kan detta leda till ett hot mot språkets överlevnad – trots att det har officiell ställning som nationalspråk med allt vad det innebär och knappast heller betraktas som ett lågstatusspråk.

Ansvaret vilar alltså mycket tungt på familjerna, men det är också dilemmat. När den värld de lever i har förändrats i grunden, har det skapat helt nya språkliga villkor. Att barnen överlag på nytt skulle ta upp älvdalska som sitt gemensamma gruppspråk är osannolikt. Andra och starkare krafter verkar i en annan riktning. Visserligen kan även en del unga vara mycket positiva till att lära sig och även till att delta i kurser där språket lärs ut (Dalskum 2010, Nr 38, s. 8), men frågan är om det leder till att de kommer att tala det på ett naturligt sätt sinsemellan. När föräldrarna får höra att det är deras ansvar att se till att älvdalskan bevaras, är risken uppenbar att de kan känna sig misslyckade om de inte har förmått leva upp till ett sådant krav. De kan då vilja förlita sig på dagis och skola och där söka finna ett stöd som de själva inte kunnat ge. Själv har jag försökt ge en djupare förklaring till varför de betar sig som de gör, och därmed ökar vår förståelse för vad som sker. Ingen ska sålunda behöva känna skuld känslor och anse sig vara en svikare.

Ett exempel på vad som kan hända när man kommer med rekommendationer och fattar beslut ovanifrån men inte har hela lokalbefolkningen med sig är svenska Tornedalen. I november 1999 beslöt ett oenigt kommunfullmäktige i Pajala att meänkieli (tornedalsfinska) skulle införas som obligatoriskt ämne i kommunens skolor. Efter genomgången förskola förväntades eleverna kunna minst fem tornedalska visor eller ramsor på språket, och då de lämnade grundskolan skulle de dessutom kunna skriva och läsa enkel text på språket (Aasa 1999a). Beslutet väckte en hel del debatt och i Korpilombolo protesterade såväl föräldrar som elever. Det ledde rent av till ett överklagande till länsrätten, då man ansåg att meänkieli skulle vara frivilligt och inte ett tvång i skolan (Aasa 1999b, c).²¹ Trots dessa invändningar från de närmast berörda föreslog språkforskaren Birger Winsa att man borde gå ännu längre och kräva att 50 % av personalen på förskolor och dagis, eller i vissa fall samtliga, enbart skulle tala meänkieli med barnen (Aasa 1999c). I kombination med undervisning i språket under några år skulle detta, enligt Winsa, leda till att de flesta ungdomar under 20 år fick en hyfsad kompetens i meänkieli.

För övrigt uppvisar förhållandena i Tornedalen den så vanliga diskrepansen mellan attityder och faktiskt beteende. Hyltenstam (1999 s. 130) finner sålunda att inställningen i det förflutna åtminstone tidvis varit tämligen negativ men att många numera har en stark önskan att bevara språket och att denna positivare syn tycks ha vunnit terräng särskilt sedan slutet av 1980-talet. Som stöd för sitt antagande refererar Hyltenstam till Jaakkolas undersökning från början av 1970-talet. Trots det avtagande bruket av finska (dvs. meänkieli) bland befolkningen angav hela 86 % av de tillfrågade tornedalingarna att de önskade att finskan skulle bevaras i området (Jaakkola

²¹ Den kluvna inställningen till meänkieli bland lokalbefolkningen redovisas också av Huss (1999 s. 131 f.).

1973 s. 137; se även Huss 1999 s. 103–106). Meänkieli har också erkänts som svenskt minoritetsspråk och vunnit starkt institutionellt stöd. Ändå verkar all den ökade uppbackning som språket fått inte ha lett till ökad användning. I en tidningsartikel säger Bengt Pohjanen att nästan inga barn i Tornedalen kan tala meänkieli i dag. Anledningen är, menar han, att de föräldrar som är födda på 1960- och 1970-talen inte heller kan tillräckligt för att lära ut till sina barn (Lindblom 2010). I en intervju i radioprogrammet »Biblioteket» (7 maj 2011) ser Pohjanen, själv skönlitterär författare på meänkieli, inte heller någon framtid för sådant författarskap. En liknande bild av läget ger Inga-Britt Uusitalo (Sundqvist 2009), som varit verksam som lärare i meänkieli i Tornedalen. »Tyvärr är intresset i skolan väldigt dåligt», säger hon. En undersökning som hon utfört bland 120 elever gav vid handen att endast tre visade något intresse för meänkieli. Tidigare hade hon haft 14 elever som hon undervisade på högstadiet, men sedan de gått ut skolan finns ingen kvar som studerar språket. Denna realitet är en av orsakerna till att kommunen fått frångå det tidigare beslutet om obligatorisk undervisning och om meänkieli alls lärs ut sker det på frivillig basis (enligt Ann-Mari Mäki Larsson, kommunens kultur- och utbildningschef, personligt meddelande).²²

Ett likartat mönster kännetecknar samiskan, som numera också har status som minoritetsspråk i Sverige. Hyltenstam, Stroud & Svonni (1999 s. 86 f.) hänvisar till en tidigare undersökning av Henning Johansson (1975), där det bl.a. framkom att de allra flesta föräldrar vill att deras barn ska kunna samiska. Samtidigt slår de fast att det är helt uppenbart att språket många gånger inte förs vidare inom familjen, trots att den uttalade inställningen till kunskaper i samiska är så positiv.²³ Ett tredje svenskt minoritetsspråk är jiddisch, som blivit föremål för en rapport av Boyd & Gadeli (1999). De talar sammanfattningsvis om en etnisk väckelse som satte in i slutet på 1980-talet och som tycks ha fortsatt sedan dess. Personer de intervjuat har uttryckt en ganska eller till och med mycket positiv attityd till jiddisch, men samtidigt var de pessimistiska angående språkets framtid i Sverige. Författarnas slutsats är att en gynnsam inställning till ett minoritetsspråk är relativt ovanlig och det »tyder på att jiddisch kan gå en relativt trygg framtid till mötes» (1999 s. 323). Ändå är, som jag visat tidigare, negativa attityder till sådana hotade språk långt ifrån självklara. Dessutom är det vanskligt att koppla

²² Ett i viss mån annorlunda förhållande tycks råda vad gäller friskolan i Kangos i norra delen av Pajala kommun. Huss (1999 s. 84, 140 ff.) ger en relativt optimistisk syn på revitaliseringssträvandena i Tornedalen, men om vi inskränker oss till bruket av meänkieli bland barn och ungdomar, är, som synes, dagens verklighet en annan.

²³ Om det avtagande bruket av samiska i Sverige och dess orsaker, se Huss 1999 s. 137 f., med hänvisningar till arbeten av Svonni. Enligt Söder & Parkvall (2010 s. 134) finns det i dag en samisktalande språkgrupp på mellan 3 000 och 5 000 personer i Sverige, alltså inte så mycket fler än antalet äldalsktalande.

ihop förbättrad status och en positiv inställning med livskraft och faktisk levande användning. Alltför ofta ser vi hur det förra inte automatiskt leder till det senare och därför finns det anledning att även i det här fallet ställa sig tvivlande.

Revitalisering – trots allt!

Därmed är det dags att återvända till frågor som ställdes i inledningen: »Revitalisering – i vilka avseenden, med vilka mål i sikte och med vilka resultat?» I normalfallet är revitalisering av hotade språk detsamma som att säkra deras överlevnad och användning för framtiden. Hur svårt det är att vända en utveckling som går i en annan riktning har klart och tydligt framgått av min tidigare framställning. Problematiken återfinns på många håll överallt på jorden, och överallt ser vi också hur människor verkar bete sig på samma sätt. Det antyder att det bakom en sådan överensstämmelse kan dölja sig en likartad bakomliggande förklaring. Jag har gjort ett försök att nå en djupare förståelse av detta förhållande. Det skulle också kunna hjälpa till att klarlägga varför ett språkbyte är svårt att hejda när det väl tagit fart. För älvdalskans del kan vi se hur språket har fortsatt att förlora talare i allt raskare takt under de senaste 25 åren, samtidigt som imponerande insatser gjorts för att bevara språket och höja dess status.

Dorota Melerska (2011), som försett oss med en detaljerad genomgång av alla dessa revitaliseringsåtgärder, uppmärksammar naturligtvis att de önskvärda resultaten inte uppnåtts. Hon ger oss också ytterligare lite perspektiv på älvdalskans prekära läge, då hon använder Fishmans GIDS (*Graded Intergenerational Disruption Scale*) för att söka fastställa var språket befinner sig i förändringsprocessen. Det mest kritiska stadiet är 6: minoritetsspråket överförs inte till nästa generation. Som vi redan noterat vid flera tillfällen, betonar Fishman mycket starkt att språköverföring inom familjen är det viktigaste steget för att revitalisera ett hotat språk. En enkätundersökning som Melerska utförde 2008 visar att älvdalskans ställning har försvagats mycket påtagligt på detta vitala område under de senaste decennierna. Så uppgav 83 % av barnen att det första språk de lärde sig var svenska, medan ingen sade sig ha fått älvdalskan som sitt första språk (Melerska 2011 s. 61). Även om sådana enkätsvar kan vara behäftade med en viss osäkerhet, antyder de att det är tveksamt om älvdalskan i dag kan betraktas som barns modersmål. Vidare angav endast 9 % av barnen att föräldrarna alltid talade älvdalska med dem (53 % ibland), medan inte en enda av föräldrarna menade att de alltid dalskade i samtal med sina barn (67 % ibland) (Melerska 2011 s. 63 f.). I Hultgrens data från 1970-talet var fördelningen den omvända: 80 % svarade att det var mycket ovanligt att dalsktalande föräldrar pratade svenska med barnen (Hultgren 1983 s. 102). Vidare fann Melerska (2011 s. 62) att enligt barnens uppgifter talar endast 19 % av föräldrarna älvdalska

med varandra. Det framgår också av Melerskas enkät att attityder, som vanligt, skiljer sig från verkligt beteende: 58 % av barnen ansåg att det är viktigt att dialekttalande föräldrar talar målet med sina barn (Melerska 2011 s. 65 och för sammanfattande kommentar 2011 s. 88). Om vi till detta lägger att bara 45 barn (ca 5 %) upp till 15 år talar älvdalska, förstår vi hur svårt det måste vara att åstadkomma en revitalisering, om innebörden är att det uppväxande släktet återtar det förlorade och blir aktiva älvdalsktalare i framtiden – och det oavsett om språket blir infört i tidig ålder på dagis eller senare i skolundervisningen. Man skulle kunna tala om ett döende språk, men till det måste man foga bestämda reservationer, precis som i fallet iriska.

Min analys kan göra många som engagerar sig för att »rädda» älvdalskan (eller, för den delen, andra hotade språk) besvikna, men bara om man har realistiska förväntningar på vad man kan åstadkomma. Alla de insatser som nu görs utgör revitalisering i den mer begränsade men ändå synnerligen angelägna betydelse jag vill lägga in i ordet. Melerska (2011) har gjort en omfattande kartläggning av vad det kan röra sig om: organisationer som »Ulm Dalska» och »Råddjärum», Älvdalska språkrådet, sammanställning av grammatik och ordlistor, forskning, litteratur och tidningar, sångtexter, kurser, inrättande av priser och stipendier och många fler aktiviteter. I den meningen är även dagens ändrade och mera positiva syn på älvdalskan och den kultur den står för en del av revitaliseringen. Tack vare alla dessa synnerligen värdefulla manifestationer kommer det för människan så viktiga sambandet bakåt att bestå, samtidigt som en länk till framtiden etableras. På så sätt kommer älvdalskan aldrig att dö, även om den inte kommer att höras i bygden lika levande som i det gamla bondesamhället. Det kommer alltså att finnas framtida talare – som knappast har lärt sig språket som ett verkligt modersmål men som har möjlighet att tillägna sig det genom all den dokumentation som nu sker.²⁴ Detta kommer att framstå som det viktigaste och bestående resultatet av den nutida revitaliseringen. En revitalisering med sådan innebörd kommer också att likna återupplivandet av andra kulturyttringar som inte är ett med människan själv lika starkt integrerat fenomen som ett levande modersmål; det kan då röra sig om folkmusik, dräktskick eller mat- och hantverkstraditioner. Slutligen – den tolkning som föreslås här vill därmed försöka komma till rätta med det problematiska och komplexa revitaliseringsbegreppet, då man, även från forskarhåll, kan få höra motsägelsefulla uppgifter som att ett hotat minoritetsspråk både tycks gå sin undergång till mötes och verkar vinna förnyad livskraft.

²⁴ På detta sätt kommer älvdalskan att vara i ett mycket bättre utgångsläge än t.ex. den sedan slutet av 1700-talet utdöda korniskan, som man nu försöker återskapa – men med liten samstämmighet om hur språket en gång talades (Jones 1998 s. 334–349).

Källor och litteratur

- Aasa, K.-G., 1999a: Tornedalsfinska på skolschemat. I: Norrländska Socialdemokraten, 16 nov.
- 1999b: Språkundervisning väcker föräldrars protester. I: Norrländska Socialdemokraten, 23 nov.
- 1999c: Nytt språk – en tillgång. I: Norrländska Socialdemokraten, 25 nov.
- Andersson, Lars-Gunnar, 1985: Fult språk. Svordomar, dialekter och annat ont. Stockholm.
- Andersson, Lars-Gunnar & Tore Janson, 1997: Languages in Botswana. Language ecology in Southern Africa. Gabarone.
- Bellander, Theres, 2010: Ungdomars dagliga interaktion. En språkvetenskaplig studie av sex gymnasieungdomars bruk av tal, skrift och interaktionsmedier. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 84.)
- Bijvoet, Ellen, 2008: Attityder till språk. I: Eva Sundgren (red.), Sociolingvistik. Stockholm. S. 113–143.
- Boyd, Sally & Karl Erland Gadelii, 1999: Vem tillhör talgemenskapen? Om jiddisch i Sverige. I: Kenneth Hyltenstam (red.), Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv. Lund. S. 299–328.
- Dahl, Östen, 2002: Språkens ekologi. I: Forskning & Framsteg 2. S. 34–40.
- Dalskum 2010. Nr 38.
- Delsing, Lars-Olof, Janne Margrete Bondi Johannessen, Christer Platzack, Henrik Rosenkvist, Peter Svenonius, Øystein A. Vangsnes, Sten Vikner & Jan-Ola Östman, 2007: Svenska språket ett hot mot älvdalskan. I: Falu Kuriren, 3 okt.
- Edwards, John, 1985: Language, society and identity. Oxford.
- 1994: Ethnolinguistic pluralism and its discontents. A Canadian study, and some general observations. I: International journal of the sociology of language 110. S. 5–85.
- Elenius, Lars, 2001a: Både finsk och svensk. Modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850–1939. Umeå. (Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns norr 34.)
- 2001b: Moderniseringens betydelse för språkbytesprocessen i Tornedalen – en diskursiv beskrivning. I: Lars-Göran Tedebrand & Lars-Erik Edlund (red.), Tre kulturer i möte. Umeå. (Kulturens frontlinjer 27.) S. 45–72.
- Ellis, Peter B. & Seumas mac a’Ghobhainn, 1971: The problem of language revival. Inverness.
- Fishman, Joshua A., 1991: Reversing language shift. Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages. Clevedon.
- 2001a: Why is it so hard to save a threatened language? I: Joshua A. Fishman (ed.), Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited. A 21st century perspective. Clevedon. S. 1–22.
- 2001b: From theory to practice (and vice versa). Review, reconsideration and reiteration. I: Joshua A. Fishman (ed.), Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited. A 21st century perspective. Clevedon. S. 451–483.
- Foley, William, 1986: The Papuan languages of New Guinea. Cambridge.
- Greggas, Anna, 2002: »Bor man i Närpes så ska man prata som i Närpes.» En undersökning om gymnasie- och yrkesskoleelevers förhållande till sin dialekt samt dialektens roll i ungdomars identitetsskapande och självuppfattning. (Oppublicerad D-uppsats. Umeå universitet.)
- Hammermo, Olle, Siv Strömquist & Richard Molin, 1981: »Vi har inte lust att prata nån jäkla rikssvenska!» En dialektsociologisk undersökning bland gotländska gymnasieelever. Uppsala. (FUMS Rapport nr 94.)

- Helgander, John, 1996: Mobilitet och språkförändring. Exemplet Övre Dalarna och det vidare perspektivet. Falun. (Sektionen för humaniora och beteendevetenskap, Högskolan Dalarna. Rapport 1996:3.)
- 1997: Ungdomar, dialekt och språkförändring. I: Ulla-Britt Kotsinas, Anna-Brita Stenström & Anna-Malin Karlsson (red.), Ungdomsspråk i Norden. Föredrag från ett forskarsymposium. Stockholm. (MINS 43.) S. 121–135.
- 2004: Dalmålen från utbildning mot upplösning. Faktiskt beteende och attityder. I: Andreas Östborn (red.), Vår språkliga spännvidd. Mora. (Stiftelsen Bonäs Bygdegård.) S. 15–52.
- 2005: Älvdalsmål i förändring – några reflektioner kring en fallstudie. I: Gunnar Nyström (red.), Rapport från Fuost konferensen um övdalsku. Första konferensen om älvdalska. <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?searchid=1&pid=diva2:431173>.
- Hindley, Reg, 1990: The death of the Irish language. A qualified obituary. London.
- Hofsten, Ingela, 2011: Ska vi bry oss om språkdöden? I: Språktidningen, dec. S. 30–34.
- Holknekt, Bernice, 2004: Hur står det till med dalmålen? Rapport från en studie. I: Andreas Östborn (red.), Vår språkliga spännvidd. Mora. (Stiftelsen Bonäs Bygdegård.) S. 53–61.
- Holloway, Charles E., 1997: Dialect death. The case of Brule Spanish. Amsterdam.
- Hultgren, Sven O., 1983: Skola i dialektal miljö. Språkanvändning och språkliga attityder i övre Dalarna. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologicae Scandinavicae Upsaliensia 18.)
- Huss, Leena, 1999: Reversing language shift in the Far North. Linguistic revitalization in Northern Scandinavia and Finland. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 31.)
- Hyltenstam, Kenneth, Christopher Stroud & Mikael Svonni, 1999: Språkbyte, språkbevarande, revitalisering. Samiskans ställning i svenska Sápmi. I: Kenneth Hyltenstam (red.), Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv. Lund. S. 41–97.
- Ivars, Ann-Marie, 1988: Närpesdialekten på 1980-talet. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 17.)
- Jaakkola, Magdalena, 1973: Språkgränsen. En studie i tvåspråkighetens sociologi. Stockholm.
- Janson, Tore, 2010: Språkens historia. En upptäcktsresa i tid och rum. Stockholm.
- Joelsson, Johan, 2008: Skamfilad listerländska. I: Språktidningen, okt. S. 54–56.
- Johansson, Henning, 1975: Samernas språk och kultur. En intervjuundersökning rörande kulturella, sociala och psykologiska frågor. I: Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur. Bilagor. Umeå. (SOU 1975:100.) S. 271–373.
- Jones, Mari C., 1998: Language obsolescence and revitalization. Linguistic change in two sociolinguistically contrasting Welsh communities. Oxford.
- Jørgensen, Nils, 1995: Barnspråk och ungdomsspråk. Lund.
- Krauss, Michael, 1992: The world's languages in crisis. I: Language 68:4. S. 4–10.
- Ladefoged, Peter, 1992: Another view of endangered languages. I: Language 68:4. S. 809–811.
- Levander, Lars, 1909: I vad mån kan ett bymål kallas enhetligt? (Undersökning rörande Åsenmålet i Älvdalen.) I: Språk och stil 9. S. 39–59.
- Lindblom, Pelle, 2010: Med lek och bad ska barnen närma sig meänkieli. I: Norrländska Socialdemokraten, 6 juli.
- Melerska, Dorota, 2011: Älvdalskan – mellan språkdöd och revitalisering. Poznan. <http://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/simple-search?query=melerska&submit=Go>.

- Milroy, Lesley & James Milroy, 1992: Social network and social class: toward an integrated sociolinguistic model. I: *Language in society* 21. S. 1–26.
- Måsan, Sylvia, 2004: Språk, identitet, skola. I: Andreas Östborn (red.), *Vår språkliga spännvidd*. Mora. (Stiftelsen Bonäs Bygdegård.) S. 117–130.
- Nettle, Daniel & Suzanne Romaine, 2000: *Vanishing voices. The extinction of the world's languages*. Oxford.
- Nuolijärvi, Pirkko, 2009: Intervju om svenskans ställning i Finland. I: *Språket*. Sveriges radio P 1, 7 april.
- Ó Riagáin, P., 2001: Irish language production and reproduction 1981–1996. I: Joshua A. Fishman (ed.), *Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited. A 21st century perspective*. Clevedon. S. 195–214.
- Pohjanen, Bengt, 2011: Intervju om meänkielis ställning i Tornedalen. I: *Biblioteket*. Sveriges radio P 1, 7 maj.
- Pyöli, Raija, 1997: Om attityder och identitet i rysk-karelsk kontext. I: Nils Granberg (red.), *Tvärkulturell kommunikation i tid och rum. Rapport från ASLA:s höstsymposium Umeå, 7–9 november 1996*. Uppsala. (ASLA:s skriftserie 10.) S. 81–92.
- 1999: Hopp om revitalisering? Krokig väg mot skriftspråk i Karelen. I: *Multiethnica* 24–25. S. 8–14.
- Rosenkvist, Henrik, 2008: Ge älvdalskan en chans. I: *Språktidningen*, okt. S. 89–90.
- Sasse, Hans-Jürgen, 1992: Theory of language death. I: Matthias Brenzinger (ed.), *Language death. Factual and theoretical explorations with special reference to East Africa*. Berlin. S. 7–30.
- Sundqvist, K.-L., 2009: Få elever vill läsa meänkieli – språket hotat. I: *Norrländska Socialdemokraten*, 27 okt.
- Svahn, Margareta & Jenny Nilsson, u.a.: *Dialektutjämning i Västsverige*.
- Söder, Torbjörn & Mikael Parkvall, 2010: *Samiska*. I: *Språken i Sverige*. Stockholm. (Sveriges Nationalatlas.) S. 122–135.
- Wikforss, Åsa, 2011: Självkännedom – på egen risk. I: *Forskning & Framsteg* 6. S. 45–47.
- Åberg, Alf, 1953: *När byarna sprängdes*. Stockholm.

Summary

John Helgander, Elfdalian and other threatened languages – the challenge of revitalisation

At the same time as minority languages are under constant threat the world over, efforts to turn the tide seem to be gaining increasing momentum. Revitalisation, or reversing language shift (Fishman), is a key concept in the literature focusing on such questions. In this paper, what seems to be a universal problem is examined with special reference to Elfdalian, a highly divergent Swedish dialect, which from a strictly linguistic point of view might be considered a language in its own right. It is shown why it is so difficult to halt a process of language shift, which may ultimately lead to language death – despite the dedication of so many activists, and despite increasingly positive attitudes, which are often, misleadingly, taken to imply a strengthening of actual active use. Taking all these facts into consideration, the author argues that revitalisation is still a relevant issue, but also that, to make them more realistic, aims need to be lowered. Thus, questions which ought to be asked are: ‘Revitalisation – in what sense, with what goals in mind and with what results?’

I huvudet på Västgöta-Bengtsson

En fallstudie av dialektinsamling i idé och praktik

Av Jenny Nilsson

Under åren 1947–1982 spelade Sixten Bengtsson, känd av många som Västgöta-Bengtsson, in drygt 550 personer i Västergötland. Materialet är i dag en ovärderlig källa för den som vill veta hur man kunde tala i Västergötland i mitten av förra seklet. Ändå vet vi inte så mycket om hur materialet egentligen kom till och hur Västgöta-Bengtsson resonerade i jakten på västgötskan. Vad rörde sig i huvudet på en av Sveriges mest aktiva och kända dialektinsamlare? I den här artikeln undersöker jag Bengtssons roll som intervjuare – framför allt hur han valde ut sina informanter, hur han förberedde sina intervjuer och, så långt möjligt, hur han själv såg på sitt arbete och vad han ansåg var den »riktiga» västgötskan.¹ Syftet med studien är att belysa hur den svenska dialektologins insamlingsmetoder kunde se ut under mitten av förra århundradet, särskilt med fokus på hur en intervjuare förhöll sig till sina studieobjekt och till inspelningssituationen.

Hur en inspelningssituation kan vara avgörande för en persons språkbruk är något som de flesta dialektinsamlare världen över tycks ha varit medvetna om tidigt. Att en intervjuare, och även själva inspelningssituationen i sig, kan påverka informanter är ett centralt problem vid insamling av talspråkligt material. Denna problematik, dvs. svårigheten att lyckas observera talares språkbruk sådant som det är då de inte är observerade, har av Labov (1972) beskrivits som *observatörens paradox*. I den här artikeln läggs stor vikt vid hur Bengtsson handskades med denna paradox.

Artikeln är upplagd enligt följande: Närmast nedan följer en kort genom-

¹ Studien har kunnat genomföras tack vare generöst bidrag från Västergötlands fornminnesförening. Flera personer har hjälpt mig i arbetet med artikeln. Torsten Ordéus, Margareta Söderström och Jan Söderström har lagt ner mycket tid på att samtala med mig. Torsten, som under många år samarbetade med Sixten Bengtsson, har förklarat hur insamlandet gick till i praktiken och hur han och Bengtsson resonerade när de valde ut informanter och spelade in dem. Bengtssons dotter Margareta och hennes make Jan har berättat om Sixten Bengtsson som privat- och yrkesperson. Dessutom har Margareta Svahn hjälpt mig med analysen av Sven Larssons språkbruk och Gustav Bockgård har läst och givit kloka kommentarer på en tidigare version av texten. Stort tack! Naturligtvis ansvarar jag själv för kvarstående brister.

Sixten Bengtsson. Foto: Torsten Ordéus 1980.

gång av svensk dialektologis insamlingstradition. Därefter, i avsnitt 2, beskrivs hur Bengtsson förberedde och genomförde sina intervjuer. I avsnitt 3 redogörs för en fallstudie som kastar ytterligare ljus över hur han resonerade i valet av informanter. I avsnitt 4 sammanfattas artikeln mycket kort.

1. Kort om den svenska dialektologins insamlingstradition – från skriftliga uppteckningar till inspelningar

Som nämndes ovan har dialektinsamlare på många håll tidigt varit medvetna om svårigheten att fånga naturligt talspråk. Man har genom åren emellertid valt att handskas med problemet i olika stor utsträckning och på skiftande sätt. Redan 1860 ska t.ex. Gabriel Djurklou ha uppmanat dialektupptecknare att närma sig sina informanter med försiktighet, eftersom mötet med en upptecknare kunde få informanten att undvika att tala dialekt (Sellberg 1993 s. 124 f.). Man arbetade också framför allt med upptecknare som själva behärskade dialekten (se t.ex. Cederschiöld 1898). Man hade uppfattningen att dessa bättre kunde göra dialektformerna rättvisa (Sellberg 1993 s. 364).

Instruktioner från sent 1800-tal till samtida dialektinsamlare innehåller även de metodiska uppmaningar att umgås så otvunget som möjligt med informanterna för att få tillgång till den »genuina» dialekt som man önskade dokumentera och bevara åt eftervärlden. Vid den här tiden samlade man ofta dialektformer i s.k. typordlistor, som i dag bevaras vid Institutet för språk

och folkminnen, där det lokala uttalet för ett urval ord skulle nedtecknas. I typordlistornas instruktioner står följande:

- A) Umgås med folket otvunget och naturligt, ställ Er på dess ståndpunkt.
- B) Den yttersta noggrannhet!
- Lita** aldrig på uppgifter i andra hand!
- Skriv **genast** (lita ej på minnet)!
- Lita ej på första intrycket (kontrollera, korrigerar)!
- Källuppgifter (namn, ålder, ort, tid)!

Dessutom står det:

Fråga aldrig direkt om ord eller former (den tillfrågade bör icke förstå, vad Ni vill veta), utan laga, att ni får dem i sats.

I vilken omfattning insamlarna av typordlistematerialet följde, eller ens kunde följa (mer än 2000 ordformer skulle nedtecknas), dessa instruktioner vet vi egentligen inte. En del upplysningar finns naturligtvis. Typordlistorna användes ofta av studenter som fick instruktioner som man vinnlade sig om skulle vara så lika som möjligt för att materialet skulle kunna samlas in på likartat sätt och därmed också bli mer homogent (se t.ex. Cederschiöld 1899 s. 261 ff.). Varje upptecknare vistades på en ort under en tid (i några beskrivna fall ungefär en månad) och samlade ofta också in »småappar» med dialektord för en bygdemålsordbok och sammanhängande texter med sägner och sagor (a.st.). Vi kan anta att upptecknarna, med tanke på den stora mängd ordformer som skulle dokumenteras, emellanåt var tvungna att bryta mot uppmaningen att aldrig fråga direkt om ord och former (se även Lilja 1996, Bockgård & Nilsson 2011 s. 11). Oavsett vilket fanns alltså redan vid 1800-talets slut en föresats att minska observatörens paradox så mycket som möjligt. Sådan medvetenhet finns också under 1900-talets första del. Vid Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs Högskola krävdes exempelvis inte att upptecknarna skulle redovisa alla ordformer, ty »de kunna nämligen inte fås utan riskabel framfrågning» (Lindroth 1933 s. 115).

Det var alltså mot denna traditionsbakgrund som dialektologer på det sena 1930-talet inledde det omfattande inspelningsarbete som skulle pågå under flera decennier. Man strävade fortfarande efter att dokumentera så traditionellt dialektalt tal som möjligt. Olika insamlare hade olika strategier för det. Inte sällan efterfrågade intervjuaren vissa former som man redan på förhand hade bestämt skulle finnas i området. Det förekom också att man faktiskt rättade informanter (se exempelvis utdrag 1 nedan) som avvek från uppfattningen om det rådande dialektsystemet (se även Lilja 1996, Bockgård 2010a, 2011, Bockgård & Nilsson 2011b). Ibland kunde en medvetenhet om observatörens paradox leda till att inspelningarna gjordes på ett sätt som i dag betraktas som okonventionellt, eller till och med oetiskt (se t.ex.

Hedblom 1950, 1961; jfr även Bockgård 2010b, 2011). Man gjorde t.ex. i en del fall inspelningar utan informantens vetskap genom att gömma mikrofoner eller undanhålla vad apparaturen egentligen var till för (se Hedblom 1950 s. 74, 1961 s. 54).

I många fall nöjde man sig dock med att försöka påverka informanterna så lite som möjligt. En lösning på det var att intervjua så enspråkiga informanter som man kunde finna, och helst skulle också intervjuaren tala samma dialekt som informanten. På så vis hoppades man att risken skulle minimeras att informanterna växlade till ett mer standardspråkligt uttal under inspelningen (Hedblom 1950 s. 73, 1961 s. 52 ff.). Oftast valde man också ut informanter som var äldre och bofasta (Bockgård & Nilsson 2011b s. 11 ff.). Det var nu inte alltid sådana helt enspråkiga informanter stod att finna, och man strävade därmed efter en inspelningssituation som var så naturlig och otvungen som möjligt (se Ordéus 1981).

2. Sixten Bengtssons inspelningar

Sixten Bengtsson (1908–2000) var egentligen folkskollärare, men med en passion för västgötskan och västgötsk historia. Den passionen tog sig bl.a. uttryck i att han alltså genomförde drygt 550 intervjuer i Västergötland för att dokumentera dels språket, dels traditionsberättelser. Med sig vid inspelningsresorna hade han som inspelningstekniker Torsten Ordéus, arkivarie vid dåvarande ULMA (Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, i dag inlemmat i Institutet för språk och folkminnen).²

Det som gör det möjligt att förstå hur Bengtsson resonerade i sitt val av informanter är att han under resorna gjorde omfattande dagboksanteckningar, vilka sedan utgjorde grunden till en inspelningsrapport. Dessutom transkriberade han fram till sin död en mycket stor mängd av inspelningarna, där han också resonerade kring olika situationer som kunde uppstå under insamlingsresorna. Samtliga rapporter och transkriptioner finns bevarade i Institutet för språk och folkminnens arkiv. Dagböckerna har jag under arbetet med föreliggande studie haft tillgång till genom Bengtssons dotter, Margareta Söderström. Utöver detta material har jag även intervjuat en rad andra kolleger och släktingar för att få en bild av Bengtssons resonemang kring materialinsamling. För att få en uppfattning om hans egen dialektalitet har jag lyssnat på inspelningar med honom i andra sam-

² Det är viktigt att tänka på att den här studien – och andra av samma art – flyttar fokus från de informanter en forskare intervjuat till forskaren själv. När forskaren samlade in materialet och skrev olika handlingar gjordes det i forskningssyfte och inte i rollen som studieobjekt. Det är också så att det som skrivits för forskningens skull inte nödvändigtvis kan eller bör representera en individs privata person utan snarare ett förhållningssätt till en forskningsuppgift. Detsamma gäller naturligtvis för de informanter man studerar; de agerar vid inspelningstillfället som informanter och hur de talar eller uppträder i andra sammanhang går inte att uttala sig om.

Torsten Ordéus på inspelningsbesök i Grejsans fåbodar i Enviken, Dalarna, bjuds på kaffe av fåbodkullan Anna Viklund. Foto: Nils Viklund 1985.

manhang (t.ex. inspelade guidningar, radio- och tv-program där Bengtsson medverkar, liksom intervjuer gjorda av honom i annat än dialektinsamlingssyfte).

Så gott som varje år 1947–1982 gjorde Bengtsson och Ordéus en inspelningsresa i Västergötland. Varje sådan resa förbereddes genom att Bengtsson reste runt i bygden och letade upp lämpliga informanter. Han sökte dels efter goda berättare, dels efter informanter som talade en så ålderdomlig västgötska som möjligt. Ibland ringde också »tipsare» till honom och föreslog att han skulle komma och spela in en särskilt intressant person. Därefter lade Bengtsson och Ordéus gemensamt upp en inspelningsrutt. Ordéus kom sedan med ULMA:s specialinredda inspelningsbuss, en Volkswagen som bl.a. var utrustad med eget elverk (muntliga uppgifter från Ordéus och M. Söderström). För varje gjord inspelning gör Bengtsson alltså en dagboksanteckning, ofta i kåserande form på västgötska, som sedan formulerades som en inspelningsrapport. Efter inspelningsturnén betygsattes också oftast inspelningarna med avseende på teknisk, språklig och innehållslig kvalitet.

2.1. Bengtsson och observatörens paradox

Utifrån det material jag haft tillgång till har jag fått en bild av Bengtsson som en materialinsamlare som var mycket medveten om inspelningssituationens avgörande betydelse, eller med andra ord observatörens paradox. Han hade en rad strategier för att inspelningen skulle bli som han önskade. Bengtsson, och medföljande Ordéus, försökte framför allt att undvika stela situationer och ville helst inte ha med personer som de trodde den intervjuade skulle kunna känna onödigt stor respekt för. När Bengtsson inledde sin karriär som inspelare för ULMA bar han – som andra ULMA-forskare – studentmössa på resorna, men det slutade han snart med. I stället klädde sig han och Ordéus i allmänhet enkelt, de sista åren i jeans och tröja eller enkel kavaj, ibland till och med i overall. De tog också i förväg reda på vilka in-tressen informanten hade och försökte leda in samtalet på vardagssaker för att på så vis kunna fånga ett så dialektalt tal som möjligt. De var också noga med att ta god tid på sig och låta sig bli bjudna på kaffe efter inspelningen (muntliga uppgifter från Ordéus; se även Ordéus 1981). Det fanns också uttalat att man som intervjuare skulle vara tyst och lyssna och prata så lite som möjligt under själva intervjun.

Det verkar också som om Bengtsson vinnlade sig om att tala så likt sina informanter som möjligt i mötet med dem. I hemmet talade han enligt uppgift inte så mycket västgötska som han gör under dialektinspelningarna. Västgötskan var snarare ett »showspråk» och ett språk som han använde vid intervjuer med dialekttalare eller när han berättade västgötska historier (muntliga uppgifter från Margareta och Jan Söderström). Intervjuer i andra sammanhang gjordes på ett betydligt mer standardnära språk. Även som guide talade han närmast standardspråk, dock med inslag av västgötsk dialekt (hör t.ex. »Soldatresan, en nostalgitripp med Sixten Västgöta-Bengtsson»). I tv- och radioinspelningar växlade han från mer standardnära varianter till dialektala när han berättade västgötska historier (se Sveriges radios hemsida och programmet med Bengtsson i »Minnenas television»).

Trots alla dessa åtgärder stöter Bengtsson upprepade gånger på problem på så vis att han upplever att hans informanter är mer standardspråkliga vid intervjutillfället än de varit då han tidigare mött dem. 1961 skriver han följande om en inspelning med en man från Skara:³

Jag är inte riktigt nöjd med Jan. Han blev lite finare i talet, än han borde ha blivit. Hans dialekt är därför mycket uttunnad tyvärr.

Ett återkommande gissel var att andra personer på olika sätt påverkade inspelningarna. Man ska komma ihåg att Bengtsson var en berömd person i Västergötland och att hans besök ofta medförde en viss lokal uppståndelse.

³ Samtliga namn på informanter i Bengtsson protokoll är här fingerade och alla ortnamn i exemplen är utelämnade.

Sixten Bengtsson vid ULMA:s inspelningsbuss. Foto: Torsten Ordéus.

När han besöker ett äldre par 1961 noterar han att deras 11-åriga sondotter »talade en härlig dialekt» och han vill väldigt gärna spela in henne och hennes far. Men plötsligt dyker det upp ett tiotal andra personer på gården, som alla vill vara med och lyssna på inspelningen och också kommentera den. Bengtsson noterar i dagboken den dagen:

Vi tog bort sonen och hans dotters prat såsom varande värdelöst. Det går inte att spela in folk, då andra skall höra på.

När han ska spela in en kvinna född 1889 uppstår liknande problem. Bengtsson konstaterar:

Fabrikören Augustsson kom också in under inspelningen och blev nog mest störande genom att be henne säga så och inte så. Så spelar man inte in dialekt!

Han noterar också vid flera tillfällen problemet med att ta informanterna ur deras vanliga hemmiljö. 1960 ska han spela in en kvinna född 1876 som han letat upp tidigare under året. Den dag han anländer har hon dessvärre rest till sin dotter på en närliggande ort. Bengtsson och Ordéus far alltså hem till dotterns hus, som är inrett med ett »luxiöst möblemang». Väl på plats kräver dottern och hennes son att få närvara vid inspelningen. Bengtsson skriver: »Men ack ja, vilken missräkning blev det ej för mig, då jag nu fick se henne i denna nya miljö!» och vidare:

Johanna Larsson i den fina villan i [ORTNAMN] och Johanna Larsson i den lilla stöva hemma i [ORTNAMN] visade sig också vara 2 olika personer. Det går inte att flytta en gamling från den dagliga miljön vid en inspelning. En sagesman skall sitta i gongestoln och trivas med sig själv. Då kommer barndomens språk till sin rätt. Då talas dialekt.

Liknande tongångar finns i andra rapporter:

Hon var inte alls sig lik. Det går inte att flytta en gammal människa till en annan miljö och begära, att hon skall vara sig själv nog. Det går inte! Inspelningen kan därför anses vara tämligen värdelös.

Vi satt inne i stora rummet. Det var inte bra. Vi skulle ha hållit till ute i verkstaden istället. Jag räknar inspelningen av Sven Svensson som misslyckad.

Vid en inspelning 1967 tvingas Bengtsson ta med en informant till en granne eftersom informantens fru ligger sjuk därhemma. Om detta skriver Bengtsson följande:

I ingenjörens hem var det nog därför lite för fint för Ågren. Detta hörs mycket väl på hans mål. Han är till att börja med reserverad och högtidlig, men så småningom blir han sig själv, och då är han riktigt intressant att lyssna till.

Bengtsson menar alltså att inspelningsmiljön i sig kan göra informanterna reserverade. Han menar också i flera fall att de på olika sätt upplever situationen som högtidlig. I en rapport från 1961 noterar Bengtsson att »[h]an hade tagit på sig styv krage, och sådant brukar aldrig ge dialekt = han tog det kanske lite högtidligt», och 1965 skriver han:

Inspelningen blev av ringa värde. Det var ju söndag, och Olsson var liksom lite finkläd, och då gick det inte. Hans mål blev därefter.

Efter att ha spelat in två av sina egna skolelever meddelar Bengtsson: »Jag har hört dem tala en underbar västgötska. Men framför mikrofonen gick det inte.» Han beskriver också hur informanter först är reserverade och därmed mindre dialektala, för att allt eftersom slappna av och tala mer dialekt. I en rapport från 1960 står det:

En prudentlig man, vilket också hördes särskilt under inspelningens början. Så småningom glömmes A. sig själv, och då talar han dialekt, så pass han äger sådan.

Bengtsson noterar också återkommande att de informanter han spelar in talar mindre dialekt under själva inspelningen men att de så snart inspelningsutrustningen är bortplockad återgår till att vara »sig själva» och därmed mer dialektala. Från en inspelning 1965 rapporterar han:

Vänliga västgötar, som tyvärr talade högtidigare, än jag hört dem förut. Men vid kaffebordet, som vi bjöds till efter inspelningen, där fick jag höra deras vardagspråk – något som jag konstaterat många gånger tidigare.

Liknande skriver han efter en inspelning 1967:

Interiören i ULMA:s inspelningsbuss. Foto: Torsten Ordéus.

Fru S. hade tagit på sig sin allra finaste gå-bort-klänning, och då blev naturligtvis hennes mål därefter! Men efter inspelningen blev hon sig själv. Då sa hon »lang», »gang», »st8va», »st8llafora». Och så bjöd hon på ostkaka!

För att i möjligaste mån undvika sådana situationer som beskrivits ovan hade Bengtsson olika metoder. Han poängterar flera gånger vikten av att känna till sina informanternas liv och vara på samma våglängd liksom att genomföra inspelningen i en miljö som är bekant. Från en inspelning 1961 rapporterar han att »[i]nspe­lingen gjordes i Anderssons smedja. Där kom han riktigt till sin rätt.»

Bengtsson har också ofta med sig ett slags lokal ciceron som i allmänhet känner de olika informanterna, t.ex. vid en inspelning 1961:

Soldatens dialekt kom alltså till sin fulla rätt, genom att han fick berätta och sam­tala i första hand med sin gamle bekante och med mig endast som åhörare.

Ibland frångår han sin princip att spela in informanter i hemmiljön. Vid ett tillfälle tar han exempelvis med en informant till en annan plats för att få en så bra inspelning som möjligt:

Jag tog med Jakobsson i bilen till Ålderdomshemmet i [ORTNAMN], där hans gamle gode vän Sune Malm låtit skriva in sig. Jakobsson berättar nämligen bäst, när han känner någon riktigt bra.

Bengtsson hade också en förmåga att improvisera. Vid en inspelning genomför han inte själv intervjun utan låter en bekant till informanten göra det i stället:

Intervjun skedde vid den gamlas säng. Hon låg faktiskt döende. Efter en klunk vin kvicknade hon till en aning, och vi fick in denna enastående dialekt av denna enspråkiga gamla människa. Mor Stina hörde dåligt och förstod inte min dialekt så bra. Därför intervjuades hon av den som hon bäst kände och dagligen talade med om sina krämpor, nämligen distriktssköterskan Elsa Olsson, [ORTNAMN].

De exempel vi sett ovan illustrerar hur Sixten Bengtsson var medveten om inspelningssituationens påverkan på informanter och hur han också använde sig av olika tekniker för att handskas med problematiken. I vilken mån hans närvaro och inspelningssituationen i stort egentligen inverkar på de informanter som beskrivits ovan kan vi naturligtvis inte veta. Men vi kan få en aning om vad det var Bengtsson hade förväntat sig av sina informanter genom att studera två inspelningar med samma person i två olika situationer. I det material som han spelade in har jag funnit två inspelningar gjorda med samma man under samma dag. Bengtsson var nämligen inte nöjd med språket i den första (men mycket nöjd med den andra). I följande avsnitt behandlas dessa båda inspelningar.

3. Sixten Bengtsson och Sven Larsson

1965 besökte Bengtsson Daretorps hd i östra Västergötland för att spela in en »urvästgöte», Sven Larsson född 1897. Inspelningen med Larsson kom att bli två inspelningar (den första ca 42 minuter lång och den andra ca 29 minuter), eftersom Bengtsson helt enkelt upplever observatörens paradox starkt under den första inspelningen. I protokollet skriver han om inspelningen:

En utomordentligt intressant inspelning! Sven Larsson, urvästgöten, började tala så fint, att jag häpnade. Han använde ord, som inte alls passade i hans mun, t.ex. »varit», »sade». Så hade jag aldrig hört honom tala, då jag besökt honom tidigare. Under hela inspelningen satt jag därför och tänkte: »Men hur ska jag få Sven Larsson i [ORTNAMN] att tala sina fäders språk?» Inspelningen blev helt enkelt värdelös, men när han såg, att jag drog isär sladden, då, lell, övergick han till sitt vardags mål.

I den transkription som Bengtsson själv gjort av inspelningen med Larsson skriver han också:

Jag försökte på alla sätt att få honom att använda sina fäders språk, men det var omöjligt. Jag talade med honom om en man ifrån bygden, jag letade i hans gamla kista efter åldriga dokument, jag kom in på hans älsklingsämne »bi». Intet hjälpte.

Bengtsson arbetar alltså aktivt under inspelningen med att få Larsson att tala ålderdomligt genom att tala om gamla tider. Han försöker också att tala om Larssons favoritsysselsättning (biodling) och på så vis få honom att slappna av och använda den språkliga form som Bengtsson alltså anser vara hans normala. Bengtssons frustration över att detta inte lyckas blir påtaglig under den första inspelningen, vilket illustreras av exempel 1 nedan. Här talar de

om biodling, och Larsson berättar hur man gjorde halmkupor åt bina förr. Exemplet är transkriberat med de konventioner som Bockgård och Nilsson tagit fram (se Interaktionell dialektologi och även Bockgård 2008) för studier inom interaktionell dialektologi, dvs. en kombination av s.k. grov beteckning och en del CA-tecken (dvs. sådana tecken som används inom den samtalsanalytiska traditionen Conversation Analysis); se transkriptionsnyckel i slutet av artikeln.⁴

Exempel 1. Bengtssons frustration

01 SL: ((...)) dä va en gammel gubbe sum hette Hansson;
 02 SB: hm
 03 SL: häruppe (.) han lärde mej å jära kuper å dä jeck väldit
 04 fint (.) å då feck en- (.) en- präjlatröska (.) h
 05 sänahära Råg- (.) Rågneker på logen å så tjärva
 06 [upp +den i långa tjärva sähära å sen så feck en [då=
 07 SB: [sä- [h-
 08 SL: =ta den Raka haLmen fine-+
 09 SB: *nu får ja fråga bara* säjer Larsson logen um dara?
 10 SL: *jahhhaaa* ((skrattar))
 11 SB: åh nä [(.)]lon säjer i
 12 SL: [*hhhehhheehh*]
 13 SL: jaa
 14 SB: i fårnte prata fint här nu [bara för att=
 15 SL: [heh
 16 SB: =ja har ett kravatuw på mej
 17 SL: *hehhheaah*
 18 SB: *heh* lon
 19 SL: aah
 20 SB: ja en präjla på l- lon [va jevet
 21 SL: [aah a (.) a dä va ju
 22 Rittit på den tiden [(.) de s]ae en ju allti
 23 SB: [jaamän]
 24 SB: ja på lon ja
 25 SL: he
 26 SB: ja (.) mä präjel
 27 SL: ha
 (skiva 1: ca 15.10–16.00)

Larsson använder i sin redogörelse formen *logen* (rad 5), vilken Bengtsson reagerar på. På rad 7 inleder Bengtsson en ny tur två gånger (och man kan notera att Larsson därmed höjer rösten) för att på rad 9 ta över turen och ställa en retorisk fråga (vilken möts av skratt från Larsson), som han själv besvarar nekande, för att därefter tala om vad Larsson egentligen säger (*lon säger i*, rad 11; se även raderna 18, 20 och 24 där han ytterligare understryker ordformen). Därefter uppmanar han Larsson på raderna 14 och 16: *i fårnte prata fint här nu bara för att ja har ett kravatuw ('slips') på mej*. Bengtsson uppvisar alltså en medvetenhet om hur hans egen närvaro och situationens allvar, här symboliserad genom hans egen klädsel, påverkar Larssons språkbruk. Samtidigt visar exemplet hur frustrerad han blir av att Larsson inte talar som han förväntat sig. Hur intervjuares föreställningar om hur informan-

⁴ Bengtssons originaltranskriptioner är gjorda med grov beteckning.

ter »borde» tala tar sig uttryck i äldre dialektinspelningar diskuteras mer ingående av Bockgård (2010a, 2011).

När den första inspelningen är över har Bengtsson tänkt ut en plan för hur han ska få Larsson att tala mer dialekt. I protokollet skriver han följande om vad som hände efter det att sladden dragits ur mikrofonen:

Då var jag också klar med mitt förslag som var följande: Då jag tidigare besökt honom, hade han nämnt om en gammal gumma som bodde uppe i skogen. Jag undrade nu, om han inte ville ta sig lite tid och följa med till henne och hälsa på henne. Joo då, för all del, det ville han, och när han kom in i bilen, vill jag lova det blev västgötskt tungomål av! Och sedan hos den gamla grannen, Hilma Andersson, blev Sven Larsson riktigt sig själv. Där berättade han om Hilmas far, den styve musikanten, som spelade »så de lät som då värsta posentiv». Det blev alltså så småningom en utomordentlig inspelning. Men det tog lite tid. Det han presterade hos den gamla Hilma kan ej jämföras med det »fina språk» han försökte lägga sig till med därhemma.

Inför den andra inspelningen ber Bengtsson Larsson att svara för samtalet med Hilma Andersson (född på 1880-talet). Han skriver:

Jag bad så Sven Larsson, att han där skulle liksom föra ordet och intervjua fru Hilma. Det tog han som en hedersuppgift, och han trodde nu hela tiden, att hans egen röst ej hördes. Nu talade Sven Larsson sitt mål!

Enligt Bengtsson gör alltså inspelningssituationens förändring, men också det faktum att Larsson kanske inte längre tänker på att hans eget tal var i fokus, att han talar sin »normala» dialekt. Bengtsson skriver också i transkriptionen:

[Larsson] trodde så, att det var hennes röst, som mikrofonen fångade upp, och ej hans! Och nu blev Sven Larsson sig själv och det riktigt ändå.

Bengtsson skriver vidare i protokollet:

Fru Hilma var rätt tystlåten. Men ändå hade hon vid detta tillfälle en stor uppgift, ty tack vare henne hade Sven Larsson liksom en jämlike att tala till, vilket förvandlade honom till den urvästgöte han i själ och hjärta är.

Hur Bengtsson kunde veta vad Larsson tyckte om uppgiften att intervjua eller vad han trodde om sin egen röst på bandet är svårt att uttala sig om. Naturligtvis kan han ha frågat Larsson om saken vid det aktuella tillfället, eller så läser han in det i Larssons beteende utan att det nödvändigtvis förhöll sig på det sättet. Oavsett vilket framkommer alltså av rapporten och transkriptionsnoteringarna att Bengtsson anser att informanten talar mycket mer standardnära under inspelningen i hemmet (fortsättningsvis inspelning 1) än han brukar göra. Bengtsson ber således Larsson att följa med till en granne för att göra samtalsituationen naturligare (den inspelningen kallas fortsättningsvis för inspelning 2).

3.1. Sven Larssons språkbruk

Jag har analyserat de båda inspelningar som Bengtsson med några timmars mellanrum gjorde med Larsson för att se på vilket sätt de språkligt skiljer sig åt. Jag har i inspelningarna med Larsson noterat sammanlagt 34 olika för området typiska dialektvarianter (se Götling & Landtmanson 1940–1950 samt Svahn & Nilsson u.a. för beskrivningar av de olika varianterna) och jag undersöker således hur 34 språkliga variabler realiserar i de båda inspelningarna.⁵ För tolv av dessa har inte noterats om de realiserar som både dialekt- och standardvariant på grund av att det inte finns någon standardspråklig motsvarighet (som t.ex. i fallet med partikeln *la*)⁶ eller för att det inte är klart i vilka fall det traditionella dialektsystemet påbjuder en viss variant. Dessa variabler, som då alltså enbart har noterats då de realiserar som en dialektvariant, är (utöver partikeln *la*) följande: verb som i standardsvenska normalt är svaga men som i dialekten traditionellt böjs starkt i preteritum (t.ex. *tröska*–*trask*); adjektivböjning (*religiöser*); fogemorfem (*tröskeverket*); vokalförkortning före konsonantkluster (*rökta* ’rökta’); assimilation (*etter* ’efter’); bakre »raspigt» sj-ljud (dvs. [x]); kort u>o (dvs. kort u uttalas [ʊ] i stället för [ø], ungefär *frokträ* ’fruktträd’); kort a>å (dvs. [ɔ] i stället för [a], ungefär *träcktera* ’trakterna’); långt i>e (alltså [e:] i stället för [i:], som i *greser* ’grisar’); långt y>u (dvs. [y:] uttalas [ʉ:] i ord som *kruper* ’kryper’) samt vokalförlängning (då även vokalkvaliteten i allmänhet förändras, t.ex. uttalas ordet ’borra’ ungefär *båra*, alltså med [o:] i stället för [ɔ]). I diagram 1 illustreras Sven Larssons bruk av dessa variabler i inspelning 1 respektive inspelning 2.

Som framkommer av diagrammet har alltså Larsson belägg på samtliga tolv dialektvarianter i inspelning 2 och samtliga utom en i inspelning 1. I den första inspelningen finns det inga belägg på stark verbböjning (men det kan vara värt att notera att han inte har speciellt många belägg i inspelning 2 heller).

För övriga 22 variabler har noterats om Sven Larsson realiserar dem genomgående som dialektvarianten eller om han växlar mellan dialekt- och standardvarianten. Han realiserar inte någon av de undersökta variablerna enbart som standardvarianten i någon av inspelningarna. Diagrammet nedan illustrerar hur variablerna realiserar i inspelning 1 respektive 2.

⁵ Naturligtvis beror en sådan siffra helt på hur man väljer att gruppera varianter (jfr t.ex. Nilsson 2009, Svahn & Nilsson u.a.) och var man drar gränsen för vad som ska räknas som en avvikelse från standard.

⁶ Man kan möjligen se partikeln *väl* som en standardspråklig motsvarighet. Den exakta distributionen mellan *la* och *väl* är emellertid oklar (liksom hur de förhåller sig till varandra funktionellt) och jag väljer att här inte gå närmare in på det. Se dock Svahn & Nilsson u.a.

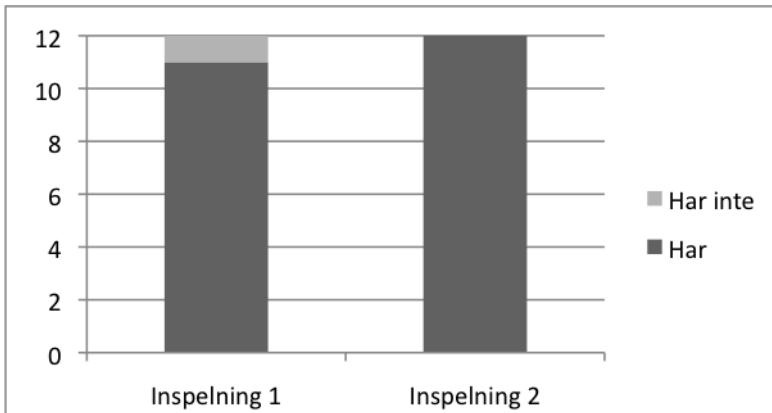

Diagram 1. Sven Larssons realisering av 12 variabler i inspelning 1 respektive 2.

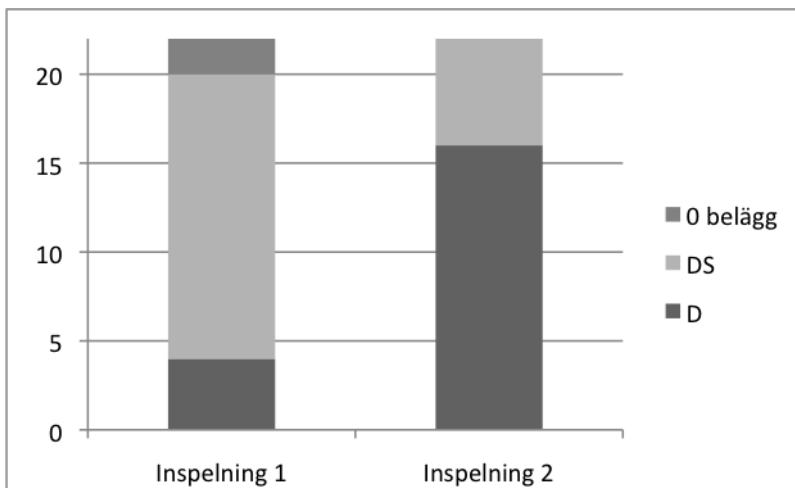

Diagram 2. Sven Larssons realisering av resterande 22 variabler i inspelning 1 respektive 2 som genomgående dialektvarianten (D) eller dialekt- och standardvarianten (DS).

Som framkommer av diagram 2 har Larsson belägg på 20 av 22 dialektvarianter i inspelning 1 och samtliga 22 i inspelning 2. I inspelning 1 realiserar han fyra variabler genomgående som dialektvarianten. Dessa fyra är: pronomen tredje person plural (*de*>*di*); *sl*>*schl* (dvs. att /sl/ uttalas [ʃl], t.ex. *schlipestenen*); slutet långt /*ö*/ framför /*r*/ och slutet långt /*ä*/ framför /*r*/ (dvs. att /*ör*/ respektive /*är*/ uttalas [ø:r] och [ɛ:r] i stället för [œ:r] och [æ:r]). Två av variablerna saknar han i den första inspelningen belägg på (nämligen variabeln personligt pronomen andra person plural, alltså *ni*, vilket i dialekten traditionellt haft formen *i*, och *kn*>*gn*, så att *kniva* uttalas *gniva*), och vi kan således inte veta vilken form han skulle ha valt för respektive variabel. Öv-

riga 16 variabler realiseras i inspelning 1 som både dialekt- och standardvarianten. I inspelning 2 realiserar han hela 16 variabler genomgående som dialektvarianten och endast sex som både dialekt- och standardvarianten. Sammanlagt har alltså Sven Larsson belägg på 31 olika dialektvarianter i inspelning 1 och 34 i inspelning 2.

Det Bengtsson har noterat som skillnad mellan de två inspelningarna kan knappast ligga i avsaknaden av dialektvarianter i den förra. Egentligen använder ju Sven Larsson nästan lika många dialektvarianter i båda inspelningarna. Snarare torde den skillnad Bengtsson upplever bero på åtminstone tre andra saker: bruket av en del skriftspråkliga former, avsaknaden av vissa dialektala ord samt den större intraindividella variationen mellan dialekt- och standardvarianter i inspelning 1. I båda inspelningarna förekommer skriftspråkliga former (t.ex. *varit*, *med*, *dagar* och *sade*), men de är fler i inspelning 1. I inspelning 2 förekommer de när Larsson besvarar en direkt fråga från Bengtsson, dvs. när inspelningssituationen förändras från att han själv är den som intervjuar Hilma till att igen bli informant. Det verkar också som om Bengtsson reagerar starkt på när Larsson inte använder vissa dialektala ord som Bengtsson förväntat sig. Exempel 1 ovan illustrerade hur Bengtsson reagerar på Larssons standardspråkliga form av ordet *logen*.

Den stora skillnaden mellan inspelningarna är Larssons intraindividella variation, som alltså är betydligt större i inspelning 1; där använder han helt enkelt oftare standardvarianter än i inspelning 2. I båda inspelningarna växlar han mellan dialekt- och standardvarianter för variablerna personligt pronomen objektsform. Exempelvis används i båda inspelningarna såväl formerna *säk* och *mäk* som *sej* och *mej*. I båda realiserar han variabeln feminint substantiv i bestämd form singularis som både dialekt- och standardvarianten, med den skillnaden att standardformen används mycket mer frekvent i inspelning 1 (17 belägg) än i inspelning 2 (2 belägg). Vidare finns både dialektalt tjockt /l/ och standardspråkligt tunt /l/ i båda inspelningarna liksom fall där /rd/ realiseras som standard- eller som dialektvarianten (dvs. tjockt /l/). Han har också för variabeln /g/ (i vissa positioner) både dialektvarianten [j] och standardvarianten [g] i båda inspelningarna (i inspelning 2 uttalar han t.ex. orden 'nog' och 'magen' som *noj* respektive *majen* liksom *nog* respektive *magen*), även om han använder standardvarianten oftare i inspelning 1 (24 belägg på standardvarianten och 9 på dialektvarianten) än i inspelning 2 (3 resp. 8 belägg). Även variabeln kort /å/ realiseras som både dialektvarianten *ô* (se transkriptionsnyckeln) och standardvariant [ɔ]; dock har han betydligt oftare standardvarianten i inspelning 1 (13 belägg) än i inspelning 2 (2 belägg). I den förra använder han både standardvarianten *mycket* och de dialektala varianterna *mö*, *möe* och *möet*. Han har också några belägg på standardvarianten för obestämda och bestämda substantiv i plural; t.ex. använder han både *bina* och *bia* för bestämd form pluralis av *bi*. Han

böjer i inspelning 1 i ett fall inte obestämd artikel i femininum (utan säger *en karta* i stället för *ena karta*). För generiskt pronomen använder han i inspelning 1 vid ett tillfälle standardformen *man*; annars har han genomgående dialektvarianten *en*. Samma sak gäller personligt pronomen tredje person femininum som han vid ett tillfälle realiserar med standardvarianten *hon*; i övrigt använder han genomgående dialektvarianten *ho*. I inspelning 1 har han en gång standardformen *skulle* i stället för den dialektala varianten *sulle*. Vad gäller uvulart /r/ (dvs. [R]) använder Larsson det genomgående i alla för götamålet typiska positioner, utom i ett fall i inspelning 1 där standardvarianten hörs i ordet *nerrevet* 'nerrivet'. Han realiserar också vid upprepade tillfällen variabeln kort /i/ med standardvarianten [i], även om han oftast använder dialektvarianten [e]. I inspelning 1 har han 14 belägg på standardvarianten, t.ex. i *vintern*, som i inspelning 2 uttalas *ventern*. Vid några tillfällen realiserar han variabeln kort /y/ som standardvarianten (t.ex. *mycket*, men han har fler belägg på dialektvarianten *ô*). I inspelning 1 förekommer både dialekt- och standardvarianten av ordet 'göra' (dvs. både *jöra* och *jära*, i det förstnämnda fallet dock med dialektens slutna långa ö-ljud); i inspelning 2 förekommer endast dialektvarianten. Sammanlagt har han alltså belägg på standardvarianten för 10 fler variabler (med sammanlagt åtminstone 28 belägg) i inspelning 1 än i inspelning 2. Det finns inga variabler som han använder standardvarianten av i inspelning 2 som inte finns också i inspelning 1.

Sammantaget realiserar alltså Larsson endast fyra variabler genomgående som dialektvarianten i inspelning 1 och hela 16 i inspelning 2. Han växlar mellan dialekt- och standardvarianten för 16 variabler i den första inspelningen och endast för sex i den andra. Han har också betydligt fler belägg på standardvarianter i inspelning 1: åtminstone 85 belägg jämfört med 19 i inspelning 2. Det skulle alltså kunna vara den relativt frekventa växlingen till standard som Bengtsson reagerade på under den första inspelningen.

3.2. Larssons anpassning till Bengtsson

Det kan vara så att situationen vid den första inspelningen gör att Larsson är mer standardspråklig. Bengtsson själv ger ju, som framkommit ovan, uttryck för den misstanken i och med sina försök att tala om vissa utvalda ämnen och den faktiska lösningen att förflytta Larsson till en annan inspelningsplats. En faktor verkar också vara Bengtssons eget språkbruk. Som framkom ovan talade Bengtsson mer dialekt vid inspelningstillfällen än han gjorde i andra sammanhang. Att då vara helt konsekvent i bruket av dialektvarianter är naturligtvis mycket svårt, och Bengtsson själv uppvisar en stor intraindividuell variation i inspelningarna. Eftersom Bengtsson pratar mer i inspelning 1 än i 2 är också inverkan från hans språkbruk starkare där. Det kan även noteras att de fall där Larsson använder standardvarianter i inspel-

ning 2 ofta kommer efter det att Bengtsson med en fråga brutit in i samtalet mellan Larsson och grannen. Åtminstone hälften av beläggen på standardvarianter i inspelning 2 återfinns just i svar på Bengtssons frågor.

Det är tydligt i inspelningarna att Larsson i flera fall ackommoderar till Bengtssons språkbruk. Detta blir särskilt noterbart när Larsson återanvänder ett ord eller uttryck som Bengtsson just yttrat (se även Nilsson 2010, 2011). Det här gäller faktiskt både dialekt- och standarduttal från Bengtssons sida, vilket illustreras i exemplen nedan. I exempel 2 illustreras hur Larsson har en tendens att återanvända det som Bengtsson säger.

Exempel 2. Larsson återanvänder Bengtssons formuleringar.

01 SB: ja då ä ena gammel säjen
 02 SL: då ä ena gammel säjen
 03 SB: ja då bara vell bevisa att då ä ena gammel bôjd
 04 SL: jaa ha då ä ena gammel bôjd dehära

Exemplet inleds med att Bengtsson påpekar att den berättelse som Larsson just berättat är (*de ä*) *ena gammel säjen* ('sägen'). Larsson instämmer i påståendet genom att återanvända samma ord som Bengtsson just yttrat. Bengtsson fortsätter med att påpeka att berättelsen också visar att *då ä ena gammel bôjd* ('bygd'), vilket Larsson också instämmer i genom att återanvända Bengtssons sats. Larsson återanvänder alltså på rad 2 och 4 hela satser som Bengtsson yttrar på rad 1 och 3. Det är vanligt att Larsson anpassar sig till Bengtssons standardspråkliga uttal när han återanvänder delar av Bengtssons yttranden. I exempel 3 illustreras hur Larsson anpassar sig till Bengtssons standardspråkliga uttal av variabeln /rd/. I allmänhet realiserar Larsson variabeln med dialektvarianten, dvs. tjockt l. I exemplet, som är hämtat ur inspelning 2, berättar Larsson vad grannens far arbetade med.

Exempel 3. Larsson anpassar sig till Bengtssons standarduttal *rd* vid återanvändning av ord.

01 SB: *hm* (.) stog han å smidde där då (.) jorde
 02 hästskor å allt möjlit sånt där
 03 SL: hä [då vet ja mä allri]=
 04 HA: [(*nä de xx ente*)]
 05 SL: =han jorde [(.)] men han jorde gniva
 06 HA: [nä]
 07 HA: gniva å [ôxer]
 08 SL: [ôxer] å såannahära hacker di hacka
 09 (ha) löv mä föRR (ha) å bôskahacker te Rôja
 10 bôska mä joLe han
 11 SB: jasså de jorde han

På raderna 1–2 i exemplet föreslår Bengtsson att Anderssons far gjorde hästskor (där han alltså använder standardvarianten [rd] i *jorde*), vilket både Larsson och Andersson nekar till på raderna 3 och 4. På rad 5 förklarar Larsson vad det i själva verket var Anderssons far tillverkade, nämligen *gniva* ('knivar'). När han återanvänder Bengtssons *jorde* anpassar han sig också

språkligt och använder även han standardvarianten (två belägg på rad 5). Larsson utvecklar detta med att förklara att han även tillverkade yxor och hackor. På rad 10 växlar Larsson till dialektvarianten tjockt l i *joLe*, som är den variant han oftast använder (19 belägg i den aktuella inspelningen jämfört med fyra belägg på standardvarianten som samtliga förekommer i ett svar på en direkt fråga från Bengtsson).

Att informanter anpassar sig till sin intervjuares språkbruk är ingalunda nya upptäckter. Som nämndes inledningsvis har man inom såväl traditionell som mer sociolingvistisk dialektologi varit medveten om problematiken i att dokumentera ett så opåverkat talspråk som möjligt. Redan Björseth (1946 s. 8) noterar att en del individer har en »imitativ läggning» och Witting (1960 s. 31) beskriver hur en inspelning av Vadsbomål år 1948 innehåller »påverkan från utfrågaren». Jag har även undersökt fenomenet i modernt dialektmaterial (Nilsson 2010, 2011; se även Svahn & Nilsson u.a.) och kunnat konstatera att det är relativt vanligt att dialekttalare tar efter inte bara en intervjuare utan också varandra (se även Anward 2005, 2006, Tannen 1989, Coates 1996, Goodwin & Goodwin 1987 och Lappalainen 2011).

4. Avslutning

I den här artikeln har jag försökt sätta mig in i hur Sixten Bengtsson resonerade och arbetade när han spelade in sina informanter. Tanken med det har varit att visa hur en dialektinsamlare under den period då mest dialektmaterial i Sverige samlades in såg på sin forskningsuppgift och vilken dialekt som var värd att bevara. Det tycks som om det var total enspråkighet som Bengtsson (och många med honom) var ute efter – inslag av standardvarianter ansågs som ett misslyckande. Dessutom kan vi anta att en dialektinsamlares förväntningar på informanternas grad av dialektalitet måste uppfyllas, och kanske gärna överträffas, för att inspelningen skulle anses lyckad. I inspelning 1 såg vi hur Bengtsson blev frustrerad när Larsson inte språkligt betedde sig på det vis som förväntades.

Protokollen och dagboksanteckningarna ger också vid handen att avsteg från enspråkighet var just det stora problem som Bengtsson tampades med. Som framkommit ovan var han mycket fokuserad på att få så traditionell västgötska som möjligt dokumenterad. I sin strävan efter detta uppvisar han stor medvetenhet om observatörens paradox och en uppfinningsrikedom i att handskas med denna. Han visar i både ord och handling att han värdesätter naturligt dialektalt tal, och avsteg från detta anser han vara ett misslyckande. Bengtsson tycktes inte lämna mycket åt slumpen. Han, och Ordéus, var noggranna i sina förberedelser och tog hänsyn till inspelningsplats, närvarande samtalsdeltagare, ämnesval, egen klädsel och eget språk. Att så långt möjligt styra över dessa faktorer bidrog till att inspelningarna uppfyllde de krav på dialektalitet som ställdes.

Jag har här valt att göra en fallstudie av två inspelningar med samma person eftersom denna jämförelse kan belysa Bengtssons syn på vad som var en lyckad respektive misslyckad inspelning. Analysen visar att informanten utnyttjar i princip lika stor del av det traditionellt västgötska dialektsystemet i båda inspelningarna men att det är betydligt fler standardspråkliga inslag i den första, »misslyckade», inspelningen än i den andra, »lyckade». Det är troligen dessa standardvarianter som Bengtsson reagerar på. Det har av min analys också framkommit att det verkar vara en avgörande faktor att Lars-son anpassar sig till Bengtssons eget språkbruk. Att han gör det mer i den första inspelningen beror troligtvis på dels att Bengtsson talar mer i den första, dels att det finns ytterligare en (mycket dialektal) samtalspartner i den andra.

Förhoppningsvis har denna studie kunnat kasta nytt ljus över inte bara vad som rörde sig i huvudet på en dialektinsamlare, Sixten Bengtsson, utan också på hur man såg på projektet traditionsinsamling i det dåtida Sverige över huvud taget.

Källor och litteratur

Källor

- Dagböcker skrivna av Sixten Bengtsson (i privat ägo).
 Inspelningsrapporter och transkriptioner gjorda av Sixten Bengtsson (Institutet för språk och folkminnen, Uppsala).
 Minnenas television. Intervju med Sixten Bengtsson 1985 gjord av Dag Stålsjö. (Sändes 2003-08-09.)
 Radioprogram från Sveriges radios hemsida (hämtade 2010-03-24): <http://www.sr.se/cgi-bin/skaraborg/program/index.asp?programID=3246&nyheter>.
 Soldatresan. En nostalgitripp med Sixten Västgöta-Bengtsson (cd-skiva utgiven av friskatorpet media).
 Typordlistor (ULMA).
 ULMA = Dialekt- och folkminnesarkivet, Uppsala (nu inlemmat i Institutet för språk och folkminnen),

Litteratur

- Anward, Jan, 2005: Lexeme Recycled. How Categories Emerge from Interaction. I: *Logos and Language Volume 2*. S. 31–46.
 — 2006: Om assonans i samtal. I: Sofia Ask m.fl. (red.), *Lekt och lärt*. Vänskrift till Jan Einarsson 2006. Växjö. S. 5–16.
 Bockgård, Gustav, 2008: Transkription av dialektinspelningar. Synpunkter och förslag. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. S. 7–42.
 — 2010a: Skapandet av den ideala dialektinspelningen. I: Erik Magnusson & Lena Rogström (red.), *Studier i svensk språkhistoria 10. Språkhistoria – Hur och för vem?* Göteborg. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 36.) S. 67–76.
 — 2010b: Om behandlingen av informanter förr i tiden – exemplet dialektinspelningar. I: Gustav Bockgård & Håkan Tunón (red.), *Gäller vanligt folkvett också för akademiker? Rapport från ett seminarium om makt och etik*. Uppsala. (CBM:s skriftserie 38.) S. 32–39.

- 2011a: »Dä ä inte frågan åm nå annet än den gamle dialekten.» En samtalsanalytisk och ideologikritisk studie av en märklig dialektintervju. I: Interaktionell dialektologi. S. 51–74.
- 2011b: Dialektologi möter interaktionsforskning. En introduktion till interaktionell dialektologi. I: Interaktionell dialektologi. S. 7–50.
- Cederschiöld, Gustaf, 1899: Undersökning af folkspråk och folktraditioner i Göteborgs och Bohus län under året 1887. Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia 6 (Tjugonde femte häftet, sjetta bandets fjärde häfte).
- Coates, Jennifer, 1996: Women talk. Conversation between women friends. Oxford & Cambridge.
- Goodwin, Marjorie Harness & Charles Goodwin, 1987: Children's Arguing. I: Susan Philips et al. (red.), Language, Gender, and Sex in Comparative Perspective. Cambridge. S. 200–248.
- Götlind, Johan & Samuel Landtmanson, 1940–50: Västergötlands folkmål [1–4]. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 6.)
- Hedblom, Folke, 1950: Grammfönuptagning av dialekter och folkminnen i Sverige 1935–1950. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv. S. 63–81.
- 1961: The Tape recording of dialect for linguistic sound archives. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv. S. 51–100.
- Interaktionell dialektologi. Red. av Gustav Bockgård & Jenny Nilsson. 2011. Uppsala.
- Labov, William, 1972: Some principles of linguistic methodology. I: Language in Society 1. S. 97–120.
- Landtmanson, Samuel, 1905: Studier över Västgötamålets l- och r-ljud. Uppsala. (Svenska landsmål och svenskt folkliv. B 1.)
- Lappalainen, Hanna, 2011: Förändring, variation och variationens funktioner. En fallstudie av variationen i bruket av personliga pronomen på en finsk landsbygdsort. I: Interaktionell dialektologi. S. 159–198.
- Lilja, Agneta, 1996: Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionsinsamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945. Uppsala. (Skrifter utg. av Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:22.)
- Nilsson, Jenny, 2011: Dialektal anpassning i interaktion. I: Interaktionell dialektologi. S. 223–249.
- Ordéus, Torsten, 1981: Ljud på band. Att spela in rätt och bevara betryggande. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv. S. 39–55.
- Svahn, Margareta & Jenny Nilsson, u.a.: Dialektutjämning i Västsverige. Rapport från ett forskningsprojekt. (Manuskript.)
- Tannen, Deborah, 1989: Talking Voices. Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse. Cambridge.
- Witting, Claes, 1960: Över ett prov på vadsbomål. En hörfonetisk studie med spektrografiska kontroller. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv. S. 1–58.

Transkriptionsprinciper

Transkriptionsprinciperna är i stort sett desamma som i Interaktionell dialektologi (2011). Några ändringar har gjorts för den aktuella artikeln. Generellt följer dock transkriptionerna en variant av s.k. grov beteckning. I princip återges å-, sje-, tje- och j-ljud med *å*, *sj*, *tj* respektive *j*. Vidare betecknar *R* bakre r och *r* främre r. Ett *w* betecknar ett halvvokaliskt uttal av v. Tjockt

I skrivs *L*, medan *l* betecknar tunt *l*. Symbolen *ô* återger vokalljud som ligger mellan standardspråkets *å* och *ö*. Versal används även initialt i egennamn. Härutöver används de specialsymboler hämtade från CA-traditionen som anges i förteckningen nedan.

?	Markerar kraftigt stigande grundton i slutet av en prosodisk fras
˘	Markerar svagt stigande grundton i slutet av en prosodisk fras
[Markerar var överlappande tal börjar
]	Markerar var överlappande tal slutar
(mycke)	Enkla parenteser markerar att tolkningen är osäker
x	Markerar att ett ord inte kunnat tolkas
(.)	Markerar en s.k. mikropaus, högst 0,2 sekunder lång
°mycke°	Gradtecken markerar svag volym
+mycke+	Plustecken markerar stark volym
mycke	Asterisker markerar skrattande röst
my-	Minustecken markerar avbrutet tal i ett ord
=	Markerar att samma replik sträcker sig över flera transkriptionsrader
heh, hah	Markerar »skrattpartiklar»
h	Markerar en hörbar utandning
((hostar))	Återger kommentar till något i samtalet
((...))	Tre punkter inom dubbla parenteser står för utelämnat språkmaterial

Summary

Jenny Nilsson, Inside Västgöta-Bengtsson's mind: A case study of dialect collecting in theory and practice

This article examines what the collecting methods of Swedish dialectology could look like in the middle of the last century. It focuses in particular on the approach of one interviewer, Sixten Bengtsson (known as Västgöta-Bengtsson), to his subjects and to the recording situation.

By studying Bengtsson's methods, the paper sheds light on how Swedish dialectologists have traditionally gone about selecting informants, and what they have considered worth preserving for posterity. Bengtsson's role as an interviewer is scrutinised – above all, how he chose his informants, how he prepared for his interviews and, as far as possible, how he himself viewed his work and what he considered to be 'true' dialect. A case study of Bengtsson's meetings with an informant on two different occasions the same day casts further light on how he reasoned when selecting informants and how he handled the way his own presence and the recording situation could affect the informant's use of language.

Aske balltaske – svensk-norska eldböner ännu en gång.

Av Bengt af Klintberg

När jag för jämnt femtio år sedan, hösten 1962, anställdes som amanuens vid Nordiska museet, hade jag just upptäckt den svenska trollformeltraditionen, den verbala magi som i gamla tider användes vid sjukdomsbot och i många andra vardagliga sammanhang. De flesta formlerna speglade en kristen föreställningsvärld och kunde påminna om böner. Men i Nordiska museets samlingar fanns också flera uppteckningar av en formel som har uttalats när glöden i eldstaden om kvällen karades ihop och täcktes med aska. De liknade inte alls de fromma signelserna där Jesus och Maria uppträder. I stället innehöll de ord som man kunde se klottrade på väggarna i offentliga toaletter, ord som ännu på 1960-talet var tabu i vårdat språk. Nedanstående text (nummer 5 i variantlistan i slutet av artikeln), upptecknad 1930 av Gunnar Jonsson i Stenkyrka socken på Gotland, är ett representativt exempel:

Aske, balltaske,
fitte, ballmäus,
aldri skall elden
sluckne i mitt häus.

En annan av Gunnar Jonssons gotländska sagesmän berättade att formeln kallades »häyrdböini». Gutaordet *häyrda* eller *höirda* betyder 'täcka glöden i härden med aska'. Den förefaller ha varit ganska spridd på Gotland; en snarlik version återfinns under uppslagsordet *eld* i Herbert Gustavsons Gotländsk ordbok, där ordmaterialet upptecknades av den kände folkminnes-samlaren Per Arvid Säve vid mitten av 1800-talet.

Uppräkningen av folkliga sexualord i samband med en ålderdomlig kvällsritual väckte mitt intresse, särskilt som jag fann att formeln var spridd i stora delar av Sverige. I folkminnesarkiven i Uppsala, Göteborg och Lund hittade jag varianter från Skåne i söder till Härjedalen i norr, och under ett arkivbesök i Oslo utökades samlingen med ett antal norska texter. Det visade sig att uppteckningarna kunde delas in i två grupper. Den ena bestod av texter som inleddes med orden »Aske balltaske» eller besläktade formule-

ringar, uppkomna genom den muntliga traderingsprocessen. I den andra gruppen började formeln i stället med »Mors maska och fars taska» eller ord som kunde härledas till dessa inledningsord. Ett exempel är följande formel, upptecknad 1933 i Ramsberg i Västmanland av Ellen Lagergren (nr 11 i variantlistan):

Mors maska å fars taska
å brun stut,
allri ska min eld slockna ut.

Medan »balltaska» och »taska» är välkända folkliga benämningar på det manliga könsorganet, saknas det belägg för att ordet »maska» har använts om kvinnans könsorgan. Den enda rimliga förklaringen till ordets uppkomst är att det har skapats som rimord till »taska». Möjligen kan likheten med det väl belagda »hyska» för kvinnans könsorgan ha spelat in när ordet bildades (Dagrin 2000 s. 182). Att den ovan citerade texten dessutom innehåller orden »brun stut» ska inte tolkas som att även dessa ord har en sexuell innebörd. De har kommit in i formeln som rimord till »slockna ut» och är säkerligen ett lån från barns räkneramsor, där behovet av rimord på »ut» är stort (se t.ex. Nordlander 1971 nr 199 C, 201 E, 203 D, 206 D och 207 B).

I juli 1963 fick jag möjlighet att skicka ut en frågelista till Nordiska museets ordsmeddelare, där jag frågade om de hade hört talas om böner i samband med att elden i härden täcktes med aska på kvällen. Frågelistan besvarades av ett åttiotal personer, men resultatet blev en besvikelse. Så gott som alla svarade att de aldrig hade hört talas om någon sådan bön. I ett par svar återgavs rim som uppenbart var hemsnickrade. Ett stort antal meddelare gissade att eldböner var något som hade funnits så länge som eldgörning var en besvärlig procedur. När fosfor- eller svavelstickor kom i allmänt bruk vid mitten av 1800-talet fanns det inte längre samma behov av att hålla glöden i eldstaden vid liv under natten. Det troliga var därför att seden att läsa en eldbön hade dött ut redan för ett par generationer sedan, menade de.

Två meddelare hade vaga hågkomster av eldböner av det slag som återgivits härövan. En av dem var Carl Franzén, bosatt i Hellvi socken på Gotland. Han skrev:

Böner eller ramsor har förekommit men äro glömda, men fragment såsom Agda Gardell mindes att mor eller ev. svärmor läste något om: »Aske balltaske» och något om »Gud låt inte elden sluckne», men kunde ej erinra sig mera – tydligen något liknande som står i Gotländsk ordbok under rubriken eld (EU 53425).

Aron Danielsson i Långemåla socken i Småland sände in en kort text som han rubricerade som »gammal eldbön» (text 3 i variantlistan). Den löd:

Gu signe mors mache, fars tache,
min eld han ska vare
te dager ble ljus.

Aron Danielsson lämnade förslag på vad de ovanliga orden i första raden kunde betyda. *Mache* tolkade han som 'stickningsarbete' och *tache* trodde han kunde betyda 'jaktväska' eller 'penningpung'. En jämförelse med de tidigare kända texterna klargör att det är »mors maska, fars taska» som har bevarats i förvanskad form.

Även om skörden av eldböner alltså var obetydlig, så gav frågelistsvaren en intressant bakgrund till seden att fästa elden om kvällen. På många håll fortsatte man att slå eld med eldstål, flinta och fnöske även sedan svavel- och fosforstickor hade introducerats. Seden att fästa elden innan man gick till sängs, att maka ihop glöden och täcka den med aska, förekom främst när huset hade en öppen eldstad men även vid eldning i sättugn och kakelugn. Om elden slocknade under natten kunde man gå till en granne och låna eld för att slippa besväret med att slå eld. Det var ofta ett barn som skickades ut med en träsko eller koskälla som fylldes med glödande kol. Ibland hade man med sig en kastrull eller en särskild skopa med perforerat lock och långt skaft, som svängdes i luften när man sprang hem, detta för att luftdraget skulle hindra glöden från att slockna. Att låna eld var så vanligt förekommande att det har fått ge namn åt en populär sällskapslek, »låna eld» eller »låna värme», känd alltifrån 1700-talet (Tillhagen & Dencker 1950 s. 78 f.).

En av Nordiska museets meddelare skriver att man lånade eld ända fram till slutet av 1880-talet. Då fanns de fyrkantiga paketen med fosforstickor, och då behövde man inte låna eld längre (EU 53367). En liknande uppgift ges i en artikel av Nils Keyland om äldre eldgörningsmetoder i Sverige. De nya friktionständstickorna var till en början så pass dyra, heter det där, att det ännu på 1870-talet förekom att man gjorde eld med stål och flinta (Keyland 1916 s. 258).

Svaren på ULMA:s frågelista »Eld och eldgörning», de flesta från slutet av 1920-talet och början av 1930-talet, pekar i samma riktning: den äldre eldgörningsmetoden levde kvar i Sverige åtskilliga årtionden efter det att fosfor- och svavelstickorna hade introducerats. ULMA-frågelistan har som främsta syfte att få den rika dialektala terminologin kring elden och härden dokumenterad, men den ställer också frågor om seden att fästa elden om kvällen och läsa över den (s. 11 f.): »Hur kallades det att på kvällen kara ihop glödande kol under aska på härden för att bevara eld till morgonen (fästa eld, fästa värme)? Användes någon formel därvid ('Sent om en kväll grov jag ned min eld' o.s.v.?)» Den senare frågan besvarades genomgående ne-

gativt; en enda upptecknare meddelade att han hade hört en sådan bön, men han återgav den inte i sitt svar (ULMA 7246 s. 53).

När jag 1965 gav ut antologin Svenska trollformler, innehållande hundra texter med kommentarer, så var eldbönerna representerade med tre texter, däribland den ovan citerade gotländska texten som börjar »Aske balltaske». I kommentaren skrev jag att man, trots att inga äldre uppteckningar av formeln är kända, vågar förutsätta en hög ålder. »Härför talar det rent magiska bruket av sexuella benämningar samt avsaknaden av de annars gängse kristna inslagen» (af Klintberg 1965 s. 131).

Nu är »hög ålder» ett relativt begrepp, men min uppfattning i dag är att eldbönerna i antologin har uppkommit vid en betydligt senare tidpunkt än de flesta andra texterna i boken. Den magiska tankegången bakom bruket av sexualord i formlerna kan i och för sig vara av hög ålder, men det vore fel att uppfatta de tre formlerna i antologin som en rest av gammal hedendom. Det är bland annat för att visa det som jag har återvänt till ämnet i den här artikeln.

Två år efter Svenska trollformler försökte jag mig på en tolkning av sexualmagin i de svenska och norska eldbönerna. Det var i artikeln »Magisk diktteknik» som först publicerades i en dansk tidskrift och några år senare i en artikelsamling, använd som kurslitteratur i etnologi vid de svenska universiteten. Där skrev jag om de sexuella termerna: »De har till syfte att *skydda* glöden under natten, då de sovande människorna inte kan vaka över den.» Jag skrev att blottandet eller bara omnämmandet av könsorganen har syftat till att generera de väsen som hotar människorna. Att sexualtermerna skulle bero på ett associationssamband mellan sexualitet och eld ställde jag mig däremot tvivlande till (af Klintberg 1971 s. 239). I dag kan jag tycka att jag formulerade mig alltför kategoriskt. Tolkningen av sexualorden som en form av avvärjande magi framstår fortfarande som rimlig, men man kan ifrågasätta om den är den enda tänkbara. Det är ytterligare en anledning till att artikeln har skrivits.

1970 lärde jag känna Otto Blixt i Grangärde i södra Dalarna, en skogsförman som hade blivit en framstående upptecknare av sin hembygds folkliga kultur, författare till två innehållsrika böcker, en om skogsbruket och en om kreatursskötseln i det gamla Grangärde. Vårt samtal kom in på eldböner, och det visade sig då att han i sina samlingar hade inte mindre än fem varianter av en eldbön med sexuellt innehåll, som han sände till mig i ett brev. Han hade upptecknat alla i Grangärde socken, där seden gick under benämningen »läsa för glödgläfsa». Fyra av formlerna följde »Aske balltaske»-mönstret medan en femte började med orden »Mors maska, fars taska». Jag uppfattade den livaktiga traditionen i Grangärde som ett korrektiv till det magra resultatet av Nordiska museets och ULMA:s frågelistor. Det verkade som om eldbönerna med sexualord bara har nått ut till vissa delar av den svenska landsbygden. Ett sista belägg hittade jag när jag 1979 gick igenom

ett stort brevmaterial, innehållande rim och ramsor som hade skickats in till Expressen. Tidningen hade efterlyst vad man kallade »gattrim» och fått ta emot omkring 3 000 brev.

Ett urval publicerades av mig i boken Hallå där – köp blåbär! Där kan man läsa följande ramsa som en brevskrivare i Jönköping hade lärt sig av sin far: »Aske ba taske, / fitte ba mus. / Aldrig ska elden / slockna i vårt hus» (af Klintberg 1980 s. 107). Brevskrivaren, R. Klaesson, uppger inte var hans far hade lärt sig ramsan, men en inte alltför djärv gissning är att det måste ha varit någonstans på Gotland.

Kristna eldfästningsritualer inom och utom Norden

I många delar av Europa har det bevarats ritualer som pekar på att elden i härden har uppfattats som helig, den plats till vilken gårdens lycka var koncentrerad. I Sverige har Ella Odstedt redogjort för seden att »binda» människor och husdjur vid härden. När en brud första gången trädde in i sitt nya hem skulle hon röra vid härden eller titta upp i skorstenen för att inte längta tillbaka till barndomshemmet. Nyanskaffade hästar och kor leddes in i huset till eldstaden där de gavs något att äta, detta för att de skulle trivas (Odstedt 1960; jfr Feilberg 1899 s. 72 f.).

Eldens och eldstadens centrala betydelse, inte bara för det dagliga praktiska livet utan även för föreställningen om gårdslyckan, har i sin tur lett till ritualer, där fästandet av elden före sänggåendet har varit den kanske allra vanligaste. Gunnar Olof Hyltén-Cavallius skriver i sitt stora verk om den gamla bondekulturen i södra Småland, Wärend och wirdarne: »Upptänd i grufvan eller eldstaden brinner elden efter gammal sed hela dagen om, och fästes hvarje qväll af husmodren, med yttersta omsorger och under signaler eller korstecken» (Hyltén-Cavallius 1863 s. 295). Under medeltiden innehöll dessa signaler ofta Jungfru Marias namn. I Johan J. Törners 1700-talsmanuskript Samling af widskeppelser ingår en signelse som då ännu lästes över glöden om kvällen: »När man fäster elden säger man: 'Jag fäster denna eld i glö, så wist som jungfru Maria war mö', och öser så aska på, så slocknar han ei» (Törner 1946 nr 50).

Ännu omkring 1880 förekom en liknande eldfästningsbön i Telemark i Norge, men där handlade orden inte längre om jungfru Maria utan om den unga säterjäntan som läste orden (text 33 i variantlistan):

Sette eg meg på helle,
kårrår min varme så seint om kvelle.
Så sant som eg æ møy,
så ska 'kje min varme døy.

En annan norsk eldfästningsbön återges i H. F. Feilbergs artikel »Ilden – Arnen – Hjemmet». Liksom det svenska rimmet i Törners samling represente-

rar den en kristet präglad tradition, som säkert har varit mer utbredd än vad som framgår av källorna (Feilberg 1899 s. 70):

Ikveld vil e elden raka,
imorgo vil e han levande taka;
hjælp me Gu' å Sante Knut,
at alder min verme slokna ut!

Tyvärr har den annars så samvetsgranne Feilberg glömt att ange sin källa. Vi får nöja oss med konstaterandet att formeltypen levde kvar i Valdres en bit in på 1900-talet (texterna 36 och 37).

En folksägen av medeltida ursprung som har varit välkänd i stora delar av Skandinavien handlar om en man som i förstenat tillstånd bärs in i ett kök. Där hör pigorna varje kväll ett skratt från stenstatyn. I flera varianter (bl.a. Säve 1959–1961 nr 370) beror det på att en av pigorna gör korstecknet över askan i eldstaden, vilket får de osynliga onda andarna i huset att fly. I en uppteckning, gjord i slutet av 1850-talet i Hjulsjö socken i Västmanland, återges innehållet så här:

Dät var en gång en präst, som hade en piga, som varje kväll, då hon »fästa elden» sa: »I Jesu namn fäster jag min eld.» Hon märkte då alltid att en helgonbild, som stog i köke, drog på mun som om den ville skratta. Te sist tala hon om detta för prästen, som därför som en helig man gick till bilden och fråga den varför han alltid skratta när pigan fäste elden. Bilden berättade då att prästen för sin ogudaktighet hade tre onda andar i sitt hus, som tog musten ur maten och att de, när pigan fästade elden i Jesu namn, måste rusa ur huset varvid den ena som var låghalt, ramla ikull, så att de andra snubbla över honom. Däråt log den heliga bilden, som såg andarne. Prästen tog därav varning och ändrade sitt onda leverne, så att andarne måste för alltid lämna hans hus och nu skratta aldrig helgonbilden i köket, när pigan fästade elden (Jirlow 1922 s. 28 f.).

Inte bara i Skandinavien utan även bland den gaelisktalande befolkningen i Irland och Skottland har man läst böner samtidigt som man fäste elden om kvällen. Den irländska traditionen har behandlats av Séamas O Catháin i artikeln »The Irish prayer for saving the fire» (O Catháin 1999). Han konstaterar där att ingen folklig bön har varit vanligare på Irland än den som en kvinna i huset, ofta husmodern, läste samtidigt som hon med en eldtång arrangerade torvbitarna kring glöden i härden inför natten; hans studie baserar sig på inte mindre än 72 belägg. Ordalydelsen i bönen varierar, men en vanlig utformning är att kvinnan som gör i ordning eldstaden för natten ber Jesus, Maria, Sankta Brigid och himlens åtta mäktigaste änglar att bevara elden och huset för allt ont. Denna eldbön hör främst till en äldre tid då eldstaden var placerad mitt på golvet. Några spår av sexualord liknande dem i de skandinaviska eldbönerna har inte påträffats i de iriska bönerna.

Bland befolkningen i de skotska högländerna och på öarna i väster och norr samlade Alexander Carmichael mot slutet av 1800-talet flera exempel på liknande böner, av vilka fem ingår i hans samling *Carmina Gadelica*. Bränslet på härden utgjordes som på Irland av torv, och när glöden på kvällen övertäcktes med aska skedde det med stor omsorg. De glödande kolen spreds ut i form av en cirkel som delades in i tre sektioner. Mellan varje sektion lades en bit torv varefter hela cirkeln täcktes med ett lager av aska. Eldfästningen avslutades med en bön riktad till Maria och flera helgon, där kvinnan som förrättade ritualen bad dem beskydda härden och hela huset under natten (Carmichael 1900 s. 233–243).

Som Nils-Arvid Bringéus har påpekat måste de sentida skandinaviska eldfästningsbönerna tolkas mot bakgrund av den kristet religiösa seden under medeltiden, ytterst kyrkans benediktioner av hus och av eld (Bringéus 1997 s. 59). Samma uppfattning har framförts av den norske folkloristen Reidar Th. Christiansen i en kommentar till sexuellt präglade eldböner från Trøndelag och Jämtland: »Her er det intet religiøst preg, men da slike formler er kjent i Irland og Skottland, og der også i form av religiøse bønner, ligger det nær å anta at der har eksistert gamle 'benedictiones' til dette bruk, og at de folkelige former er gjenklang av disse» (Christiansen 1946 s. 126).

Liksom i Irland och Skottland har man i Sverige och Norge under medeltiden läst fromma eldfästningsböner där Maria och helgonen åkallades. Efter reformationen blev dessa katolska böner alltmer sällsynta för att till slut mer eller mindre försvinna ur traditionen. Men själva karandet av askan över glöden levde vidare som en varje dag upprepad kvällssyssla. Den erbjöd en anknytningspunkt för ramsor av en helt annan karaktär än de fromma Maria-bönerna, ramsor med ett annat slags kraftladdade ord.

Redan det faktum att ingen av de svenska samlingarna av signelser och besvärjelser från äldre tid innehåller några som helst spår av eldfästningsböner med sexuellt innehåll ger en antydning om att de inte kan vara av hög ålder. Helmer Linderholms Signelser ock besvärjelser från medeltid ock nytid och Leonhard Fredrik Rääfs Svenska skrock och signierier innehåller tillsammans mer än tusen magiska formler, men ingen av dem har ens en avlägsen likhet med »aske balltaske»- och »mors maska»-formlerna. Till yttermera visso innehåller flera av de senare ett ord som tydligt visar på ett jämförelsevis sent ursprung: snus. Det ingår i sex av texterna i variantlistan och dessutom i sammansättningen »ballsнус» i tre texter. Denna form av tobak infördes i Sverige från Nederländerna på 1630-talet, men bruket av snus fick inte folklig spridning förrän omkring 1800, då det ändrades från nässnus till munsnus. Givetvis kan det ha förekommit äldre utformningar av eldbönen i vilka ordet »snus» har infogats på ett senare stadium. Men ordets förekomst i ett stort antal varianter visar ändå att dessa har fått sin utformning ganska sent, kanske så sent som under 1800-talet.

Askefis, askeballe

De tidigaste spåren av den eldbön vi här studerar är så sena som från mitten av 1800-talet. Men redan på 1600- och 1700-talen förekom i Sverige en typ av sammansatta öknamn där förleden var *aske-*. Trots att det är ytterst osäkert om det finns något samband mellan dem och eldbönen, kan det finnas anledning att kort nämna de båda viktigaste: *askefis* och *askeballe*.

Askefis eller *askfis* har varit ett vanligt öknamn på pojkar som föredrar att sitta inne i husvärmen framför att vara ute med de andra pojkarna. Den västgötske språkmannen Sven Hof, en tidig förespråkare för ett fonetiskt stavningssätt, lämnar i sin *Dialectus Vestrogothica* från 1772 följande förklaring till ordet: »en stakkare, som dågerr till intett, sitter hemma wid spisen, åkk will intett giöra» (Hof 1993 s. 63).

Ordet *askefis* förekommer ofta i skandinaviska folksagor, där den yngste av tre bröder kallas så; en annan benämning är *askepott*. I en artikel om namnen i folksagorna nämner den norske folkloristen Ronald Grambo ett svenskt belägg från 1664, sagan »Huru Askefisen fick Konungsdottren til hustru». Han uppmärksammar att de norska sagoutgivarna Asbjørnsen och Moe bytte ut ordet *askefis* mot det i deras ögon mindre anstötliga *askeladd*. Av hans artikel framgår att den här typen av namn har haft stor utbredning i europeiska folksagor; mest känt är kanske namnet *Askungen* (ty. Aschenputtel, eng. Cinderella). I grekiska varianter av Askungesagan, skriver Grambo, är hjältinnans namn sammansatt av det grekiska ordet för aska och det kvinnliga könsorganet (Grambo 1964 s. 53).

Ordet *askeballe* har haft en betydligt mer begränsad utbredning. I sin *Dialectus Vestrogothica*, som 1993 utkom i svensk översättning, har Sven Hof noterat *balle, askeballe*. Hans förklaring till orden är »en gässe såm läserr åkk studerrarr, männ går intett i någån åffentelig skola» (Hof 1993 s. 64). Orden förefaller främst ha använts om skolelever i Skara, där Sven Hof verkade som lektor. Han gissade själv att *balle* kunde gå tillbaka på italienskans *ribaldo*. Benämningen *balle* levde kvar i skolmiljön i Skara ännu på 1800-talet. I sin bok *Gammaldags seder och bruk* berättar Johannes Sundblad att reallinjens två avdelningar, övre och nedre apologistklassen, i vardagslag kallades för »balleläxan» (Sundblad 1917 s. 35).

Den längre formen *askeballe* verkar ha använts som nedsättande öknamn på de skolelever som kallades ballar, ett öknamn som troligen är inspirerat av det mer utbredda *askefis*. Om det sedan finns något traditionssamband mellan *askeballe* och eldbönens inledningsord »aske, balltaske» är mer osäkert. Visserligen har det funnits öknamn där ordet för aska kombineras med benämningar på det manliga och det kvinnliga könsorganet, men sannolikheten för att de har haft betydelse för eldbönens ramsa av sexualord måste bedömas som liten.

Hur har »aske balltaske»-ramsan uppstått?

Eftersom äldre belägg saknas går det inte att med säkerhet fastställa hur de sexuellt färgade eldbönerna har uppstått. Man kan bara uppställa en hypotes för hur det sannolikt kan ha gått till. För åtskillig folkdiktning gäller att den utformning som har dokumenterats i flest belägg och visar den största utbredningen också är den äldsta. Om vi prövar detta angreppssätt på de sammanlagt 42 texter som har tagits med i variantlistan, så visar det sig att ett stort antal, sammanlagt elva stycken, börjar med orden »aske balltaske» eller besläktade ord som har bildats genom den muntliga traderingsprocessen. En redovisning av dessa texter i nummerordning ger en intressant bild av hur de folkliga könsbenämningarna har omformats:

Aske, balltaske, fitte, ballmäus, aldri ska elden sluckne i mitt häus.
(5, Gotland)

Aske, balltaske, snäus, den här elden släckis aldri äut. (6, Gotland)

Aske, badaske, badus, min varme han slocknar inte, förrn dagen ä ljus.
[- - -] (9, Närke)

Askeball baske, feckeball snus! Inte ska min ell slockne ut, förrän dagen blir ljus. (13, Värmland)

Askeball taske, askeball fette, askeball snus, int ska min varme slockne förrän dagen blir ljus. (14, Värmland)

Aske pladaske, aske pladus, och aldrig skall min varme slockna ut. (15, Värmland)

Askeval taske, ljuseval snus, vå'n varme ska inte slockne förr'n dagen blir ljus. (16, Värmland)

Aske valtaske, tjure ball Knut, inte ska min varme slockne ut förrän dagen blir ljus. (17, Värmland)

Aske ball taske, min fitta bär skägg, och aldrig skall min eld slockna ut. (18, Dalarna)

Askeball, taskeball, snus. Nu skall inte min eld slockna förrän dagen blir ljus. (19, Dalarna)

Askeball, taskeball, snus, aldrig skä min eld slocken ut. (20, Dalarna)

Vi kan lägga märke till att varianterna, även om de är många till antalet, kommer från ett jämförelsevis begränsat område, nämligen Gotland, Närke, Värmland och Dalarna. Dessutom kan vi konstatera att de alla har upptecknats under 1900-talet, de flesta på 1920–1930-talen.

Ännu fler texter i variantlistan har en inledning som beskriver den samtidigt utförda rituella handlingen. Sådana konstlösa, ritbeskrivande formler har varit vanliga i folklig magi (af Klintberg 1965, 44). Följande uppställning visar hur eldbönerna har kunnat inledas:

Jag höirdar min äll' saint um en kväll. (4, Gotland)

Ja fäster min ell sent öm en kväll, på e litta berghäll. (8, Östergötland)

Jä gräv ner min eld sent om en kvæld. (26, Härjedalen, nästan samma i 24 och 27)

Sent om en kväll fäster jag min eld. (29, Åland)

Sette eg meg på helle, kårår min varme så seint om kvelle. (33, Telemark)

E kara min eld so seint ein kveld. (35, Oppland, nästan samma i 34)

Eg sette meg ned på en helle og kara min varme so seint um kvelde. (38, Hordaland)

Eg grev ne' min ell seint um ein kveld. (41, Nord-Trøndelag, nästan samma i 40 och 42)

I jämförelse med »aske balltaske»-texterna kommer de här återgivna inledningarna från ett betydligt större område. De östligaste är från Gotland och Åland, de västligaste från Härjedalen och de norska fylkena Telemark, Oppland, Hordaland och Nord-Trøndelag.

Texterna är också i genomsnitt äldre; tre av dem upptecknades på 1800-talet. Det stora flertalet av dem fortsätter med en uppräknings av sexualord som kan härledas till såväl »aske balltaske» som »mors maska och fars taska». En slutsats som ligger nära till hands är att den inledande ritbeskrivningen har varit vanligare i äldre tid men sedan fallit bort, så att eldbönen kommit att inledas med ramsan av sexualord.

Ett formellt drag som kännetecknar inte bara eldbönerna utan de flesta folkliga besvärjelser och böner är slutrimmet. Samtliga texter i variantlistan innehåller rim, även om de någon gång kan vara orena (t.ex. »snus» – »ut»). Det finns goda skäl att anta att många folkliga diktalster i det mindre formatet har uppstått genom att någon har kommit på att kombinera två rimord. Ett exempel är de folkliga ramsor som har förekommit vid liebryning och som har studerats i ett par artiklar av Oskar Lundberg (1946, 1949). En lyder: »Ingen lie ostruken ur ängen / och ingen flicka 'osnurrad' ur sängen.» En annan härmar ljudet när brynstickan far utmed liens egg: »Vispa sticka, / vacker flicka.» I båda fallen är det tydligt att rimorden har utgjort incitamentet till ramsan.

Uppräkningen av sexualord i eldbönerna verkar ha uppstått på samma sätt, genom att ett rimord har anmält sig när elden fästes om kvällen. De ramsor som inleddes med orden »aske, balltaske» bör därför ha uppstått tidigare än ramsorna med inledningsorden »mors maska, fars taska», eftersom de senare saknar anknytningen till askan i härden, den aska som karades över glöden samtidigt som bönen lästes. Innan jag försöker besvara frågan varför den senare utformningen introducerades, måste den magiska tankegången bakom sexualorden tas upp. I artikeln »Magisk diktteknik» (1971) hävdade jag att deras funktion var att skydda glöden från utslocknande under natten. Ord och handlingar med sexuell innebörd har ända sedan antiken tillmätts förmågan att avvärja onda anslag.

C. W. von Sydow har i en artikel, »Gammal och ny traditionsforskning» (1941), givit en rad exempel på denna magiska tilltro till de obscena ordens och handlingarnas skyddande effekt. När de stötande, skamliga orden eller handlingarna förekommer i skyddsriter, är det för att avvärja trolldom från avundsamma personer eller angrepp av demoniska andeväsen. Ett exempel är de ramsor riktade till näcken som har ropats vid badning för att man inte skulle dras ner i vattnet (von Sydow 1941 s. 46). I de antika romarnas trädgårdar stod skulpturer av Priapos, en liten vanskapt gud med en ofantlig fallos, vars funktion var att mota bort tjuvar och fåglar. En vanlig amulett i medelhavsländerna mot onda ögat, känd sedan antiken och än i dag förekommande, har formen av en hand som utför den s.k. ficagesten, en gest där tummen förs upp mellan den knutna handens pek- och långfinger och som symboliserar det kvinnliga könsorganet. I Norrland förekom ännu på 1900-talet att fåbodjantor lyfte på kjolen och blottade sig om de råkade komma nära en björn. Då tänktes björnen bli utskämd och gå sin väg (a.a. s. 67 ff.). Även fekalier och ord som beskriver avföringsprocesserna har uppfattats som skamliga och har därför kunnat användas i avvärjande syfte. En välkänd vidskeplig föreställning bland tjuvar har t.ex. varit att de inte skulle bli upptäckta om de lämnade efter sig fekalier på brottsplatsen (Wachtmeister 1947 s. 83 ff.). Det kanske allra vanligaste exemplet på avvärjande magi i Skandinavien är de ord som har använts för att ta udden av andra människors avund: »Kyss mig i arslet!» Bakgrunden är den utbredda fruktan för att berömmande ord kunde orsaka sjukdom och skada (Sehmsdorf 1988 s. 38).

Denna förklaring passar väl in på de kraftladdade orden i eldbönerna, som ofta är en blandning av sexuella och fekala ord. En uppteckning från Västmanland lyder t.ex.: »Morsma[s]ka Farstaska / Sket fitta och Ballsnus. / Nu skall min eld ej slocka ut» (text 10). Samma kombination finner vi i en norsk variant från Valdres i Oppland: »E kara min varme so seint ein kveld, på min taskeskinnefeld, på mitt asenhøl. I morgo e de varme i kort eit køl» (text 34). Min tolkning i artikeln »Magisk diktteknik», att ramsorna med sexualord och andra liknande ord om kroppens skamliga delar ska uppfattas som avvärjningsmagi, tycks alltså i stort sett fortfarande kunna försvaras. Men för några av eldbönerna anmäler sig en annan tolkningsmöjlighet. Det är de eldböner som inleds med orden »mors maska och fars taska».

Eldbönerna som kvinnotradition

En undersökning av könstillhörigheten hos informanterna till de cirka 40 eldbönerna i variantlistan visar att betydligt fler av dem är män än kvinnor. Förklaringen är säkert att det stora flertalet av upptecknarna har varit män, och att kvinnliga informanter av anständighetsskäl har dragit sig för att meddela de obscena böner till dem.

Att männen dominerar bland informanterna betyder alltså inte att det främst varit män som har läst bönerna när elden fästes om kvällen. Även om detta kan ha förekommit, till exempel i drängstugor, timmerkojor och kolarkojor, så måste eldbönerna uppfattas som en utpräglad kvinnotradition. Det framgår inte med full tydlighet i uppteckningarna, eftersom de flesta informanterna inte preciserar vilka det var som läste bönerna utan använder vaga formuleringar som »de läste» eller »man läste». Några exempel från variantlistan: »Om kväll när di kare aska över elden, skulle en röra med hanna runt å säge:» (15); »För att elden skulle hålla sig till nästa morgon, grävde man ihop askan över glöden, och så läste man följande läsning:» (28); »Når dei kara varmen um kvelden i gamal tid sa dei:» (35).

När det uttryckligen nämns vilka det var som fäste elden och läste över den, handlar det emellertid enbart om kvinnor. Den skånske traditionsupptecknaren Olof Christoffersson skriver till exempel, efter att ha återgett den eldbön som lästes i hans familj: »Jag har själv många gånger sett mor fästa elden» (1). En kvinnlig informant i Glava i Värmland berättar: »För att förvara elden över natten hade vi en gammal piga hemma, som alltid läste om kvällarna:» (17). Slutsatsen blir att både männen och kvinnorna kände till innehållet i eldbönerna, vilket inte är förvånande eftersom samma bön lästes kväll efter kväll. Men det var kvinnorna som utförde ritualerna och läste de kraftladdade orden, eftersom skötseln av elden i härden var kvinnornas ansvarsområde (Andersson 2009 s. 90).

Bönder hade i äldre tid, som Jonas Frykman har formulerat saken, »ett ogenerat umgänge med könsorden» (Frykman & Löfgren 1979 s. 176). Visserligen kännetecknas mäns folklore ofta av ett grövre sexuellt språk än kvinnornas, men det innebär inte att det skulle saknas exempel på sexuell folklore skapad av kvinnor. I det gamla bondesamhället kunde de gifta kvinnorna kosta på sig att tala öppet om sexuella ting utan att deras ärbärdhet ifrågasattes. Det stränga sedlighetsideal, som alltifrån 1800-talets början isolerade de högre samhällsklassernas kvinnor från varje antydning om det som hör till könslivet, trängde aldrig igenom i allmogemiljön (af Klintberg & Mattsson 1977 s. 32 ff.).

Ett exempel på ramsor, som enbart har använts av kvinnor och där könsord ingår, är de som användes vid kokning av blodkorv. De har studerats av Nils-Arvid Bringéus i artikeln »'Är Hålle hemma?' Om profylaktiska åtgärder vid kokning av blodkorv» (Bringéus 1972). Det hände lätt att korvarna sprack och innehållet gick till spillo, vilket har lett till flera olika magiska åtgärder med syfte att förhindra detta. I södra Västergötland och mellersta Halland läste man en »pölsebön» eller »korvabön» när korvarna lades ner i grytan. Den lyder i en uppteckning från Vånga i Västergötland: »Hårt som flinta å segt som fetta, du ska hålla å inte spricka» (Bringéus 1972 s. 96 f.). I formeln ger kvinnorna ord åt sin önskan att korvskinet inte ska spricka

genom liknelsen med det kvinnliga könsorganet, vars tånjbarhet de själva upplevt vid barnafödslar. Vi kan lägga märke till att det här inte handlar om någon avvärjande magi som i eldbönerna utan om ett associativt samband mellan korvskinnets och kvinnans könsorgan.

Jämför man de eldböner som inleds med orden »aske balltaske» med dem där inledningsorden är »mors maska», ser man att de skiljer sig på en central punkt. De förra inleds med ord för det manliga könsorganet, de senare med ord för det kvinnliga, och då handlar det inte om vilken kvinna som helst utan om mor i huset. Med tanke på att ansvaret för elden var kvinnornas område, ligger det nära till hands att tänka sig att det funnits kvinnor som har reagerat mot det manliga anslaget i »aske balltaske»-ramsans och därför ändrat ordalydelsen så att eldbönen i stället inleddes med »mors maska och fars taska». Dessa ord kan alltså tolkas som en vidareutveckling av en äldre formel som inleddes »aske balltaske».

Orden »mors maska» har bevarats i varianter från Skåne (1), Blekinge (2), Västmanland (10, 11), Dalarna (21) och Finlands svenskbygder (30, 31). Efter hand har de förvanskats och blivit till »mors mache» i den tidigare citerade uppteckningen från Småland (3) och »mus maska» i en värmländsk uppteckning (12). Ordet »mus» har i traditionens ytterområden helt tagit över, säkert därför att det har varit en vanlig benämning på det kvinnliga könsorganet. I varianter från Nord-Trøndelag möter man både formen »mus maske» (40, 42) och »mus mask» (41). Allra mest har orden förvanskats i beläggen från Härjedalen: »musmalk'n» (25), »mismalschk'n» (26) och »missmassjen» (27).

Man kan fråga sig om orden »mors maska och fars taska» har uppfattats på samma sätt som ramsan av sexualord i andra eldböner. Har de uppfattats som skambelagda, stötande ord som kunde avvärja onda anslag och skydda glöden under natten? Eller handlar det snarare om ett associativt samband mellan könsorganet i den äkta sängen och glöden i härden? I min artikel från 1967 ställde jag mig avvisande till att tankegången i eldbönen skulle vara likheten mellan sexualitet och eld. Det visar sig emellertid att metaforen eld för mänsklig sexualitet är långt ifrån okänd i folkdiktningen. En västgötsk ortsmiddelare som besvarade ULMA:s frågelista »Eld och eldgörning» skriver: »I vissa osedliga visor som sjöngs förr i tiden bland allmogen var elden sammanställd med könsakten» (ULMA 7246 s. 20). En mycket stor andel av ULMA-meddelarna kände till det pedagogiska talesättet att den kvinna som har besvär med att tända eld också kommer att ha det motigt med kärleken. En av dem skriver: »Om en flicka skulle göra ell, som man sade, ock ej fick det att brinna så snart, sades att det blev ingen kärlek av» (ULMA 7156 s. 14).

I sin recension av Carl-Martin Edsmans doktorsavhandling *Ignis divinus* har Reidar Th. Christiansen gett ett exempel från folksagans värld. Han skriver:

Det finnes videre en annen motivrekke som forfatteren ikke har gått inn på, nemlig den forestilling at en befruktning kan ske ved ild, ved en gnist; et motiv som er like irrasjonelt som tanken om at ilden gir nyt liv. Gnisten som skaper liv kan en så enten sette i forbindelse med skikk og tro, idet «å slå ild» oppfattes som en analogi til kjønsakten, med tilsvarende lån av terminologi og symbolik (Christiansen 1949 s. 34).

Snarare än att se »mors maska och fars taska» som ett exempel på avvärjande magi, på bruket av skambelagda ord, skulle man kunna tolka orden som ett uttryck för ett associativt samband mellan könsakten och glöden i askan. Kvinnorna som har läst formeln har kunnat läsa in budskapet att även deras könsungänge med mannen bidrog till att hålla glöden i härden vid liv under natten. Faktum är att ett par av eldbönerna förefaller beskriva ett samlag ur kvinnans perspektiv. En variant från Skåne lyder: »I mors maska / och i fars taska / ska i mors mans mus / så sant vara eld till dagens ljus» (1). Läser man orden noga står det faktiskt att elden ska vara »i mors mans mus» under natten, att det är mor och far som genom sin sexuella aktivitet i den äkta sängen håller elden vid liv. En variant från Nagu i Åbolands skärgård är mer explicit; den slutar: »Stick in och dra ut / rakt midt i min mús» (31).

Ett sammanfattande omdöme blir att det är alltför enkelt att postulera en enda tolkning av de eldböner som har bevarats till eftervärlden. De har säkert kunnat tolkas högst olika av dem som har läst dem. Både den skyddande, avvärjande aspekten och det associativa sambandet mellan eld och sexualitet har funnits med i bilden.

Attityder till de sexuella orden bland informanter och upptecknare

De insamlade eldbönerna är interessante ur mange aspekter, inte minst gjennom vad de berattar om forholdningssattet till de folklige k nsorden. Mange av de kvinner som läste eldb nerne har oppenbarligen känt ett motstånd mot att uttala de tabubelagde orden og försökt att mildre formuleringarna. Lika ofta har b nerne förändrats utan att någon intention i den riktningen har funnits; förändringarna har att göra med den muntlige traditionsprocessens mekanismer. En eldb n från Östergötland slutar st mmingsfullt med orden »aske fall aske» (8). Man anar att det är orden »aske balltaske» som i något led i traditionsprocessen har blitt omtolkade. En formel upptecknad i Närke inleds: »Aske badaske badus» (9). Sannolikt är det orden »aske balltaske ballmus» som har omtolkats, men slutordet »badus»  r ikke bara ett meningslöst rimord på »ljus»; enligt Rietz dialektlexikon betyr det »genast» (Rietz 1962 s. 18). Innebörden blir därmed att formeln ska få en omedelbar verkan. Ytterligere ett steg mot en lekbetonad ramsa  r en värmländsk variant där de ursprunglige seksualorden har blitt »aske pladaske, aske pladus» (15).

Den muntliga traderingsprocessen har också lett till att ordet »balltaske» har kommit att uppfattas som »valltaske» (16, 17, 28). I en variant från Svegs socken i Härjedalen möter man en lång ramsa med ord som börjar på »vall-»: »missmassjen valltasken vallinken vallut / vall opp efter varenda knut» (27). Här anar man en påverkan från fäbodlivets rika tradition av vallvisor.

En motsatt tendens är att de som har läst eldbönerna har förstärkt den grova, avvärjande karaktären med olika tillägg. Här lägger man märke till att benämningarna på mannens och kvinnans könsorgan ofta har försetts med prefixen »skinn-» eller någon gång »läder-». De sammanlagt åtta beläggen kommer från de nordligare delarna av eldbönernas utbredningsområde: svenskbygderna i Finland, Dalarna, Härjedalen och de norska fylkena Oppland, Hordaland och Nord-Trøndelag. I en av Otto Blixts uppteckningar från Grangärde i Dalarna möter man t.ex. »skinnfitta ballstrut» (21) och i en finlandssvensk eldbön »skinnfitta, läderkuk» (30). En eldbön från Valdres i Norge innehåller sammansättningen »taskeskinnefeld» (34), en uppteckning från Hordaland räknar upp orden »skinnfille, baltaske, balstrut» (38), och en uppteckning från Nord-Trøndelag innehåller »mus mask – skinn task – bold strut» (41).

Sammansättningar bestående av »skinn-» och ordet för ett könsorgan är inte ovanliga i erotiska visor (t.ex. af Klintberg & Mattsson 1977 nr 22) och i nidvisor. En Staffansvisa från norra Uppland innehåller t.ex. ett par nidstrofer som de kringvandrande ungdomarna sjöng om de inte förplägades med brännvin (Strömbäck 1960 s. 207):

Och få vi inte brännvin i vårt krus,
håll dig väl fålan min,
så kalla vi mor för en kalfskinnsmus,
allt för den ljusa stjernan etc.

Och få vi inte brännvin i vår flaska,
håll dig väl fålan min,
så kalla vi far för kalfskinnstaska,
allt för den ljusa stjernan etc.

De mer specifika orden »kalvskinnsmus» och »kalvskinnstaska» ger en antydning om hur det mer obestämda prefixet »skinn-» i »skinnfitta» och »skinntask» kan uppfattas. Det är inte människohud som avses utan sådant skinn som förekom i skinnfällor och skinnpälisar, det vill säga djurskinn. Med prefixet ville man framhäva könsorganens ludenhet och betona den skamfyllda aspekten på orden och förstärka deras avvärjande effekt.

Inte bara informanterna utan även upptecknarna har haft problem med de förbjudna orden i eldböner. Många av dem har haft en annan social bakgrund än sina informanter; de har kommit från borgerlig miljö eller från ett

mer bildat skikt i bondesamhället, där man övertagit borgarklassens moraluppfattning. Joh. Th. Storaker, som tecknade upp norsk folktro på 1860-talet, skriver att han har fått ta del av en eldbön från Telemark, men »Verset er af den Beskaffenhed, at det ikke taaler Dagens Lys» (32). En annan norsk folkminnessamlare, Herman Aune, löser problemet genom att skylla på glömska: »Ei gamal eldbøn lydde slik, men eg har gløymt tredje lina i ho.» Därefter återger han inlednings- och avslutningsorden: »E grev ned min eld / sent om kveld - - - Gu je min eld alder slokna ut» (39). En åländsk upp-tecknare av folkminnen gör likadant och nöjer sig liksom sin norske kollega med inramningen kring tabuorden: när glöden i spisen övertäcktes med aska »bad man en gammel bøn, hvars början ock slut lyda: Sent om en kväll / fäster jag min eld - - - Gud bevare mitt hus och mitt hem!» (29). Även Anders Allardt, som har skildrat den nyländska allmogens seder och vidskepelse, verkar ha valt att förpassa den olämpliga eldbönen till glömskan: »Åt elden, åt glöden har man egnat sin dyrkan och för någon tid sedan lästes ännu en skild bøn, då man tåkte glöden. Denna är numera glömd» (Allardt 1889 s. 65). Dessa reaktioner bland folkminnessamlarna visar att eldbönerna inte bara ger oss information om trosföreställningar bland de människor som har läst eldbönerna utan också om moraluppfattningar i upptecknarnas och forskarnas led.

Sammanfattning

I ett femtioårigt tidsperspektiv framstår mina tidigaste tolkningar av de svenska och norska eldbönerna som tämligen romantiska. Jag antog felaktigt att eldbönerna måste ha förkristet ursprung eftersom jag inte kunde tänka mig att en folklig sexualmagi kunde vara produktiv även i senare tid och praktiseras parallellt med ett kristet levnadssätt.

I dag anser jag att frågan om eldböners ålder är mindre intressant än många andra frågor som materialet kan ge upphov till. Avsaknaden av äldre belägg talar emot en hög ålder, liksom utformningen av bönerna, som till språk och komposition mer liknar barnramsor från de senaste tre–fyra århundradena än medeltida signaler. Böners utbredning över stora delar av Sverige, Norge och Finlands svenskbygder talar å andra sidan för att de hade existerat en avsevärd tid när de först uppmärksammades av folkminnessamlare vid mitten av 1800-talet.

Ett av de intressantaste resultaten av den här studien är, anser jag, den information den ger oss om hur muntligt överförda texter omformas och omtolkas under traderingsprocessen. Somliga traditionsbärare har lyckats trola bort de sexuella tabuorden, andra har valt att behålla och till och med förstärka eldböners grova, sexuella karaktär. Samtidigt ger förvanskningarna av innehållet upplysningar om böners geografiska ursprung. De båda vanligaste inledningarna, »Aske balltaske» och »Mors maska och fars taska», påträffas båda i oförändrad form i flera av landskapen i Götaland som därför

får antas vara ursprungsområdet. Förändringarna tilltar sedan i takt med avståndet därifrån, samtidigt som blandformer pekar på att traditionsspridningen har gått i många olika riktningar.

Uppteckningsmaterialets kontextupplysningar om eldgörning och eldfästningsritualer är fylliga och visar framför allt att eldbönerna har varit fast förankrade i människors dagliga liv. Det faktum att inte alla hade råd att gå över till friktionständstickor när dessa introducerades på 1800-talet utan höll fast vid äldre eldgörningsmetoder och därmed också vid eldbönerna pekar på att traditionen levde kvar längst i miljöer med naturhushållning såsom bland småbönder, torpare och kvinnor i fåbodarna.

Allra viktigast är kanske insikten att tolkningen av eldbönerna som ett exempel på folklig avvärjningsmagi inte behöver gälla alla hushåll där bönerna har förekommit. Precis som eldbönerna uppträder i många olika former måste det ha existerat många olika uppfattningar om hur de verkade.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Uppteckningar i Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA), Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (IFGH), Folklivsarkivet, Lund (LUF), Nordiska museet, Stockholm (NM EU, NM HA), Norsk folkeminnnesamling, Oslo (NFS), Sibeliusmuseet, Åbo (IF) och Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors (SLS).

Brev 1/7 1970 från Otto Blixt, Grangärde, till Bengt af Klintberg. I förf:s ägo.

Tryckta källor

Allardt, Anders, 1889: Nyländska folkseder och bruk, vidskepelse m.m. Helsingfors. (Nyland IV.)

Andersson, Daniel, 2009: Fega pojkar pussar aldrig vackra flickor. Könrelaterade ordspråk i nordnorrländsk agrarmiljö belysta ur språkligt och kulturellt perspektiv. Umeå.

Bringéus, Nils-Arvid, 1972: »Är Hålle hemma?» Om profylaktiska åtgärder vid kokning av blodkorv. I: Saga och sed. S. 81–111.

— 1997: Folklig fromhet. Stockholm.

Carmichael, Alexander, 1900: Carmina gadelica. Hymns and incantations [- - -] orally collected in the Highlands and Islands of Scotland and translated into English I. Edinburgh.

Christiansen, Reidar Th., 1946: Eventyr og sagn. Oslo.

— 1949: Ignis divinus. I: Arv. S. 24–36.

Dagrin, Bengt G., 2000: Stora fula ordboken. Stockholm.

Eld och eldgörning. ULMA:s frågelista nr 13. 1927. Uppsala.

Feilberg, H. F., 1899: Ilden – Arnen – Hjemmet. I: Aarbog for dansk kulturhistorie. S. 36–75.

Frykman, Jonas & Orvar Löfgren, 1979: Den kultiverade människan. Lund.

Grambo, Ronald, 1964: Om namn i norske eventyr. I: Maal og Minne. S. 50–63.

Hof, Sven, 1993: Den västgötska dialekten. Skara.

Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof, 1863: Wärend och wirdarne I. Stockholm.

- Jirlow, Ragnar, 1922: En västmanländsk bergsmans uppteckningar från mitten av 1800-talet. I: Folkminnen och folktankar 9. S. 1–44.
- Keyland, Nils, 1916: Primitiva eldgörningsmetoder i Sverige. Gnideld, vrideld, slageld. I: Fataburen. S. 195–258.
- af Klintberg, Bengt, 1963: Eldböner. Nordiska museets frågelista 179. Stockholm.
- 1965: Svenska trollformler. Stockholm.
- 1971: Magisk diktteknik. I: Anna Birgitta Rooth (red.), Folkdikt och folktro. Lund. S. 238–248. (Tidigare tryckt i den danska tidskriften *ta'* 3, 1967, 20–27, omtryckt i Bengt af Klintberg, *Harens klagan*. Stockholm 1978. S. 7–21.)
- 1980: Hallå där – köp blåbär! Rim och ramsor. Stockholm.
- & Christina Mattsson, 1977: Fula visboken. Stockholm.
- Linderholm, Em., 1917–1940: Signelser ock besvärjelser från medeltid ock nytid. SvLm B 41.
- Lundberg, Oskar, 1946: Lien och flickan. I: Arv. S. 139–144.
- 1949: Ramsor vid liebryning. I: SvLm. S. 112–122.
- NFL = Norsk Folkeminnelags skrifter. Oslo 1923 ff.
- Nordlander, Johan, 1971: Svenska barnvisor och barnrim. Utg. av Lars Furuland. Stockholm.
- O Catháin, Séamas, 1999: The Irish Prayer for Saving the Fire. I: Ülo Valk (ed.), *Papers Delivered at the Symposium Christian Folk Religion*. Tartu. (Studies in Folklore and Popular Religion 2.) S. 35–50.
- Odstedt, Ella, 1960: Bindandet vid härden. I: *Folkloristica*. Festskrift till Dag Strömbäck 13 augusti 1960. Uppsala. S. 94–100.
- Rietz, Johan Ernst, 1962: Svenskt dialektlexikon. Lund.
- Rääf, Leonhard Fredrik, 1957: Svenska skrock och signerier. Utg. av K. Rob. V. Wikman. Stockholm.
- Sehmsdorf, Henning, 1988: Envy and fear in Scandinavian folk tradition. I: *Ethnologia Scandinavica*. S. 34–42.
- Strömbäck, Dag, 1960: Kring Staffansvisan. I: Om visor och låtar. Studier tillägnade Sven Salén 7 november 1960. Stockholm. S. 199–222.
- Sundblad, Johannes, 1917: Gammaldags seder och bruk. 3 uppl. Stockholm.
- SvLm = Svenska landsmål och svenskt folkliv, tidskrift 1878 ff.
- von Sydow, C. W., 1941: Gammal och ny traditionsforskning. I: *Folkkultur* 1. Lund. S. 11–102.
- Säve, Per Arvid, 1959–1961: Gotländska sägner I:1–2, II:1. Uppsala.
- Tillhagen, Carl-Herman & Nils Dencker, 1950: Svenska folklekar och danser II. Stockholm.
- Törner, Johan J., 1946: Samling af widskeppelser. Uppsala & Stockholm.
- Wachtmeister, Arvid, 1947: Vidskepelsen i brottets tjänst. Stockholm.

Variantlista

Sverige

1. Skåne, Fru Alstads sn. LUF M 10648:93. Uppt. Olof Christoffersson, f. 1869 i Fru Alstad. Inlämnad 1943.

I äldre tider funnos ju ej tändstickor, och då var det en konst att slå eld med flintstålet mot en flintsten, så att det blev eld i det så kallade tingert, vilket här på orten samlades av den vita lösa massan av det inre förvandlade träet i gamla stampilar.

Sedan kvinnorna fått eld och torven brann, gällde det att taga vara på elden så länge som möjligt. Torven var det allmänt brukade bränslet och brann långsamt. Det gällde att hava glöder på den så kallade »ärnens» fyrhål till nästa dag. Var det blott eldglöder så gick det lätt att med eldpusten blåsa liv i den första elden. Varje kväll gällde det då att fästa elden med torvaska. Alla torvglöder samlades då i en hög över fyrhålet der de betäcktes med torvaska som väl tillklappades, och ovanpå högen gjordes kors i Jesu namn och lästes följande eldfästningsrim:

I mors maska
och i fars taska
ska i mors mans mus
så sant vara eld till dagens ljus.

Jag har själv många gånger sett mor fästa elden, men hon sade det var för att den ej skulle sprida sig till eldsvåda på husen. Det fanns ju tändstickor i mors tid. Hon hade tydligen lärt det i sin ungdom av förfäderna.

2. Blekinge, Nättraby sn. Eva Wigström, Folketro ock sägner från skilda landskap. Nyare bidrag till kännedomen om de svenska landsmålen ock svenskt folklif VIII:3, 1898–1914, s. 315 nr 936.

Fästa eld, så den ej släckes under natten:

Mors maska,
fars taska,
mors mans mus.
Och så sant skall denne elden vara
till dagen blir ljus!

(Med skyffelns slås tre slag över elden.)

Beten balus,
men elden skall vara,
till dagen blir ljus!

3. Småland, Långemåla sn. NM EU 54797 s. 1. Frågelista NM 179, Eldböner. Uppt. 1963 av Aron Danielsson, Elmhult by, Långemåla sn.

Gammal eldbön.

Gu signe mors mache, fars tache,
min eld han ska vare
te dager ble ljus.

mache = stickningsarbete; tache = jaktväska (eller penningpung)

4. Gotland, Ganthems sn. Herbert Gustavson, Gotländsk ordbok I, »eld». Uppt. vid mitten av 1800-talet av Per Arvid Säve.

Eldbön.

Jag höirdar min äll',
saint um en kväll:
Aske, Balltaske, Allte, Ballsnäus:
aldrig slockne min god' elden ut!

(derefter slås kors öfver elden)

5. Gotland, Stenkyrka sn. NM EU 3255. Uppt. 1930 av Gunnar Jonsson efter Ad. Palmquist, Helge, Stenkyrka, f. 1865 i Lummelunda.

Hörden veisu, som gynnd så:

Aske, balltaske,
fitte, ballmäus,
aldri skall elden
sluckne i mitt häus.

Läste di när di hördede (rakade askan öfver de glödande kolen) om kvällar.

6. Gotland, Eksta sn. NM EU 3255. Uppt. 1930 av Gunnar Jonsson efter Joh. Johansson, f. 1866.

Um kväldi, när de' häyrdis (när askan rakades öfver glöderna) u di skudd ga ei sägg, säggd di:

Aske, balltaske, snäus,
den här elden släckis aldri äut.

De' var da häyrdböyni.

7. Östergötland, Hovs sn. ULMA 4767 s. 4. Uppt. 1931 av Gunnar Granberg efter mor Augusta Våg, f. 1855 i Hovs sn.

»Myling».

Mylinga dä va när di skulle gömma ellen förr; di hade inga tännsticker förr. Då ella di å e rejäl brasa å så raka di ihop ellen bra mycke väl; ôm dä då va e lita gnista å en brann eller flera bränner; dom kalla di mylinga.

Så sa di, di skulle gömma ellen i mors aska å fars taska å så skulle ellen leva tess dä ble dager å ljus.

Anm.: brann = en bit av en brand.

8. Östergötland, Mogata sn. ULMA 6758 s. 1–2. Uppt. 1932 av H. Botvidsson efter mormodern, f. 1810 i Skäggetorp i Mogata, död 1901.

Når en aen växte öpp, fans dä inte nåre stryksticker som nu. Når en skulle elle i spisel feck en slå stål å flinte te dä gnistra. Når dä kum e ellgniste i sköret, kunne en sänn få eld på e svagelsticke, å döm gjorde far. Dä va inte öfte en latt'et slockne. Når dä ble kväll å en skulle lägge säj så fästa en ellen i spisel. Alle glör rakas ihop i en hög å all aska rakas över, å så skulle en säjje:

Ja fäster min ell,
sent öm en kväll,
på e lita berghäll,
aske fall aske.

Når dä vart möra, rördes askhögen öm vackart, å då va dä glör så, så en kunne blåse ell.

9. Närke, Nysunds sn. IFGH 3880 s. 49. Uppt. 1936 av Maja Ericsson efter Karl Andersson, Sinnerud, Nysund. Tryckt i Daniel Harbe, Folkminnen från Edsbergs härad II, 1956, s. 122 nr 1246.

Förr i världen, när de slog eld, hade de en särskild bön för varmen om kvällarna. De kara ihop glöden i ett hörn och hade aska över och läste:

Aske, badaske, badus,
min varme han slocknar inte,
förrn dagen ä ljus.
Gu bevare min varme.

10. Västmanland, Hjulsjö sn. NM HA: Husliga sysslor II. Uppt. omkr. 1910 av Anders Johansson och inlämnat av Gabriel Djurklou.

[- - -] På den tiden begagnades flinta och ett stål att slå på detsamma med. De höllo en fnöskebit på flintan, och då tog fnösket eld af de gnistor som utspridde sig. Om de ej hade fnöske brende de sina linnetrasor tills de blefvo som en falaska. Men som detta var högst besvärligt, aldrig häldst en mörk morgon, då det hände att de slog fel på stålet på flintan och träffade fingrarna, så begagnade de följande ord eller som de kallade dem, eldböner, när de om kvällen öfvertäckte de glödande kolen i kakelugnen eller spisen med aska:

Morsma[s]ka Farstaska
Sket fitta och Ballsnus
Nu skall min eld ej slockna ut.

Hände det då att elden slocknade under natten, troddes det att bönen ej blifvit läst eller också ej rätt läst, och då blef det alltså den felandes lott att till straff gå upp och slå eld, äfven om han slog två slag på fingrarna och ett på flintan, hvilket lätt kunde hända i mörkret.

Anm.: På grund av berättarens mångordighet har texten komprimerats något. Jag uppfattar ordet »Morsmaska» i originalet som ett skrivfel för »Morsmaska».

11. Västmanland, Ramsbergs sn. ULMA 6394 s. 6. Uppt. 1933 av Ellen Lagergren efter A. L. Karlsson, f. 1862 i Gräsberget, Ramsbergs sn, nu bosatt i Ridдарhyttan.

»Läsa för ellslockna.»

Mors maska å fars taska
å brun stut,
allri ska min eld slockna ut.

Dä ä ätter mormor dä mä. Förr i hennes ungdom så va de så brydda för te göra opp ell, för de hadde då inte annat än stål å flinta å fnöske sôm de lät gnistera ätter stålet falla i. På kvälla, för te bevara ellen te môren, så maka de aska över glôrna, så de skulle ligga å pyra tess en vakna, å då läste de för ellslockna över kôla då de hadde gjort' ett färditt tess môren.

12. Värmland, Nyskoga sn. Uppt. av Väinö Salminen efter Ola Antinaho. Tryckt i Väinö Salminen, Svenska och norska trollformler från Skandinaviens finnbygder, Helsingfors 1910, s. 211. (Svenska Litteratursällskapet i Finland. Skrifter 91.)

Mot eldsvåda.

Ja ska kara hop min fyr om qväll,
Den ska icke länger vara,
Inte vier fara
Sin toska Mus maska Palstrut –

Anm.: Sista radens ord »Sin» och »Palstrut» förefaller vara finskt uttal av de svenska orden »skinn» och »ballstrut».

13. Värmland, Sunne sn. Meddelad av handlanden Nath. Hedin, Sunne. Tryckt i J. V. Palmqvist, Rester av primitiv religion bland Värmlands finnbefolkning, 1924, s. 99.

[- - -] den sista glöden gömdes under askan till följande dag, och därvid lästes:

Askeball baske,
feckeball snus!
Inte ska min ell slockne ut,
förrän dagen blir ljus.

14. Värmland, Sunnemo sn. IFGH 1784 s. 24. Uppt. 1929 av Ragnar Nilsson efter Britta Nilsson, f. 1858. Tryckt i hembygdsboken Sunnemo socken, Karlstad 1953, s. 567.

Före mina dagar så karade de ihop askan och värmen i en hög, sedan man slutat elda på kvällen, så att det blev tätt. När de gömt värmen på detta viset, så sade de:

Askeball taske,
askeball fette,
askeball snus,
int ska min varme slockne
förrän dagen blir ljus.

Med detta språk skulle de få varme på morgonen.

15. Värmland, Nyeds sn. IFGH 1917 s. 61. Uppt. 1929 av Olof Forsén efter Nils Andersson, f. 1851.

Om kväll när di kare aska över elden, skulle en röra med hanna runt å säge:

Aske pladaske,
aske pladus,
och aldrig skall min varme slockna ut.

16. Värmland, Gunnarskogs sn. ULMA 2286:5 s. 3. Uppt. 1929 i Kortlanda av Math. Olson efter fru Maria Andersson, f. 1841 i Tobol, Gunnarskog. En snarlik text, tryckt i Gösta Höglind, I sydväst. Trankils kyrka och socken samt Lennartsfors bruk, Stockholm 1963, s. 225, förefaller gå tillbaka på den här uppteckningen.

Vafferkväll.

Dä va se mange gamle bruk en hade förr i varla. Om vafferkväll skulle en gå te tre kasebacker å stäle kaser, som en tok mä sä hem i skùppa. Sena la'e en desse kas'ne i spisen å kare aske övver dum å se läste en e bön:

Askeval, taske, ljuseval snus,
vå'n varme ska inte slockne
förr'n dagen blir ljus.

17. Värmland, Glava sn. IFGH 3614 s. 18. Uppt. 1935 av Maja Ericsson efter Kristina Segersten, f. 1851.

För att förvara elden över natten hade vi en gammal piga hemma, som alltid läste om kvällarna:

Aske valtaske
tjure ball Knut,
inte ska min varme slockna ut
förrän dagen blir ljus.

Och så karade hon så väl över askan och kolen. Hon var härifrån Glava.

18. Dalarna, Lima sn. ULMA 7639 s. 8–9. Meddelad vintern 1933–34 av Niss Hjalmar Matsson, Lima.

Askbönen lästes när man skulle göra eld av i askan bevarad glöd för att elden skulle »leva»:

Aske ball taske,
min fitta bär skägg,
och aldrig skall min eld slockna ut.

19. Dalarna, Grangärde sn. Uppt. av Otto Blixt i byn Hoberg, meddelad av upptecknaren i brev 1970 till Bengt af Klintberg.

Läsa över glödgläfsa (att hålla elden vid makt).

Askeball, taskeball, snus.
Nu skall inte min eld slockna
förrän dagen blir ljus.

20. Dalarna, Grangärde sn. Uppt. av Otto Blixt, meddelad av upptecknaren i brev 1970 till Bengt af Klintberg.

Läsa över glödgläfsa (att hålla elden vid makt).

Askeball, taskeball, snus,
aldrig skä min eld slocken ut.

Anm.: Enligt upptecknaren tämligen vanlig och känd lite här och där i Grangärde.

21. Dalarna, Grangärde sn. Uppt. av Otto Blixt i Skattlösberg, meddelad av upptecknaren i brev 1970 till Bengt af Klintberg.

Läsa över glödgläfsa (att hålla elden vid makt).

Mors maska
fars taska
skinnfitta, ballstrut.
Aldrig skä min eld slocken ut.

22. Dalarna, Grangärde sn. Uppt. av Otto Blixt i byn Lövberget men kommen från gården Stenfallet i Telningberg by, meddelad av upptecknaren i brev 1970 till Bengt af Klintberg.

Läsa över glödgläfsa (att hålla elden vid makt).

Om jag slår min näva i aska
på din balldåliga taska
skinnfitta och ballstrut
aldrig skä min eld slocken ut.

23. Dalarna, Grangärde sn. Uppt. av Otto Blixt i Grangärde kyrkby, meddelad av upptecknaren i brev 1970 till Bengt af Klintberg.

Att få elden att tända.

Det kom en herre sent en kväll,
gjorde sig en eld på en häll.
Askeball taska,
fitteball strut,
aldrig skä min eld slocken ut.

24. Härjedalen, Svegs sn. ULMA 1092 s. 4 f. Uppt. 1925 av Einar Granberg efter morbrodern hemmansägare Jonas Olsson, Överberg, f. 1875. Tryckt i Einar Granberg, Några glimtar ur de gamla härjedalingarnas liv. Jämten 1925 s. 65.

Det var inte så roligt förr i tiden att ta och göra upp elden i spiseln, ty då hade man bara *tinga* å *eldståle*. Kunde man på något sätt bevara elden över natten, så gjorde man det, och då grävde man ett dike i askan med e glopanna och

krafsade ner glöden i det där diket. Sedan täckte man över glöden med aska. Men för säkerhets skull tog man och läste över glöden följande:

Jä gräv ner min eld
sent om 'n kväld,
balinken balút
balopp ätte varendeste knut
å aldri ska min eld slockna ut.

Det slog heller aldrig fel att elden bevarades då, och det var en ganska lätt sak att blåsa liv i glöden.

25. Härjedalen, Svegs sn. ULMA 1092 s. 23. Uppt. 1925 av Einar Granberg efter »Kersti-moster», Kerstin Olsdotter, f. 1842, gift med bonden Olof Mårtensson, Svegs sn. Tryckt i Einar Granberg, Några glimtar ur de gamla härjedalingarnas liv. Jämten 1925 s. 65.

Sent om 'n kväld
släckte jag min eld,
musmalk'n (musmalschk'n?), balltaschken, ballin, ballut,
ballopp ätte varendeste knut.
Aldri ska min eld slockna ut.

Förfaringssättet i övrigt likt det å sid. 4 beskrivna.

26. Härjedalen, Svegs sn. ULMA 4314 s. 36. Uppt. 1925 av Einar Granberg efter hemmansägaren Mårten Olofsson, Överberg, f. 1847. Tryckt i Einar Granberg, Några glimtar ur de gamla härjedalingarnas liv. Jämten 1925 s. 65.

Jä gräv ner min eld
sent om en kväld
mismalschk'n, balltaschk'n, ballin, ballut,
ballopp ätte vareviger knut
å aldri ska min eld slockne ut.

27. Härjedalen, Svegs sn. NM EU 3509. Specialfrågelista 13, Magiska skyddsmedel. Uppt. 1931 av Olof Mårtensson efter fadern, f. 1847 i Överberg.

På den tiden användes öppen spis, murad av gråsten. För att behålla elden till följande dag hade man en hemmasmidd skopa, som kallades glopanna, vid och djup som ett kaffefat med ett tre fot långt skaft med ring i ändan att hänga på muren. Med denna grävde man en grop i den heta askan och fyllde den med eldkol. Det hela täcktes sedan med askan, och så lästes följande eldbön:

Jäg gräv ne min eld
sent om en kväll,
missmassjen valltasken vallinken vallut
vall opp efter varenda knut,
aldrig ska min eld slockna ut.

Emellertid fanns det eld i de nergrävda kolen följande morgon, och med hjälp av de hemmagjordade svavelstickorna fick man snart opp en brasa.

Anm.: Meddelaren är samma person som i nr 25.

28. Härjedalen, Lillhärdal. ULMA 4314 s. 153. Uppt. 1931 av Einar Granberg efter Salmen Jönsson, Sandnäset, Lillhärdal.

Eldbön.

För att elden skulle hålla sig till nästa morgon, grävde man ihop askan över glöden, och så läste man följande läsning:

Skinffitte, lädmus,
valltaske, ellstrut,
låt elden leva
tills dagens ljus.

Finlands svenskbygder

29. Åland, Sunds sn, Finnby. Tryckt i Lennart T:son Renvall, Åländsk folk-tro. Nyare bidrag till kännedomen om de svenska landsmålen ock svenskt folklied VII:9 s. 9.

Då man, innan strykstickor kommo i bruk, öfvertäckte eldglöden i spiseln med aska, för att den skulle bevaras till följande morgon, bad man en gammal bön, hvars början ock slut lyda:

Sent om en kväll
fäster jag min eld
- - -
Gud bevara mitt hus och mitt hem!

30. Sibeliusmuseet, Åbo: A. P. Svenssons samlingar, IF 110, häfte 8 s. 8.

Musmaska talltaska
skinnfitta läderkuk,
tockar in och drager ut,
när dagen blir ut.

31. Åboland, Nagu sn. SLS 27, h. 1 s. 280 ff. Sagor m.m. samlade i Nagu 1892.

Músmaska, balltaska,
skinnfitta, ballsnús:
Stick in och drag ut
rakt midt i min mús!

Norge

32. Telemark. Joh. Th. Storaker, Tiden i den norske Folketro, Oslo 1921, s. 148. (NFL 2.)

Endnu besværges Ilden paa en Maade. Fra Thelemarken er mig meddelt (af Hr. H. Ross) en Formular for »koss dei skal lese, naar dei skarar Varmen, so han skal live»; men Verset er af den Beskaffenhed, at det ikke taalder Dagens Lys.

33. Telemark, Bø. Folkeminne frå Bøherad. Etter oppskrifter av Moltke Moe. Oslo 1924, s. 129. (NFL 9.) Uppt. omkring 1880 av Moltke Moe efter Jon Utbråtaen.

Kvellsbønn:

Sette eg meg på helle,
kårar min varme så seint om kvelle.
Så sant som eg æ møy,
så ska 'kje min varme døy.

Dæ va om kvellen når dom la seg å kårå varmen; når dom les den bøнна, så sku 'kje varmen slökne. Dæ va trua.

Anm.: Moltke Moe tillägger 1883: »Den bruktes på stulænne av gjentunne; 'gamla' har også hørt den slig. Liv [Bratterud, en annan av Moes informanter] har også hørt flere slige karebønir.»

34. Oppland, Valdres. Knut Hermundstad, Gamletidi talar. Gamal Valdreskultur, Oslo 1936, s. 42. (NFL 36.)

Å kara varmen.

[- - -] Um kvelden kara dei varmen. Dei grov han vel ned i oska, so det skulde vera liv i glørne når morgonen kom. Med dei kara, las dei ei bøn som lydte so:

E kara min varme
 so seint ein kveld,
 på min taskeskinnfeld,
 på mitt asenhøl.
 I morgo e de varme
 i kort eit køl.

35. Oppland, Valdres. Knut Hermundstad, Bondeliv. Gamal Valdreskultur II, Oslo 1940, s. 111. (NFL 45.)

Ei eldbøn.

Når dei kara varmen um kvelden i gamal tid sa dei:

E kara min eld
 so seint ein kveld.
 Ein tampel tut i eit asenhøl!
 I mårgo e de varme i kort eit køl!

Når dei hadde grave varmen vel ned med oske og lese dette, krossa dei over han.

36. Oppland, Valdres. Knut Hermundstad, I Manns Minne. Gamal Valdreskultur III, Oslo 1944, s. 160. (NFL 55.)

Skikkar og truer på stølen.

[- - -] For ei 60–70 år sidan hade ingen fyrstikker, og slett ikkje på stølen. Men varme laut dei ha til matkoking, ysting, brimkoking og ymse anna, soleis til vern mot udyri. No var det vranget få gjort upp varme med eldjarn og knusk. Difor freista dei halde liv i varmen heile sumaren. Um dagen heldt dei alltid gløs i elden. Når kvelden kom, *kara dei varmen*. Fyrst grov dei oske over ein brand og glørne. So grov dei eldmyrje over det att og klappa alt godt til, men dei laut stødt syte for at det vart eit lite lufthol. Å kara varmen rett var ei stor kunst. Medan dei dreiv med dette arbeidet, las dei *eldbøni*. I Røn lydde ho slikt:

I kveld vil e min varme kara!
 I mørgo vil e han levandis taka!
 Gud, vil du gje me han sankte-Knut
 at 'kji min varme kunna sløkne ut!

37. Oppland, Valdres. Knut Hermundstad, Ættararv. Gamal Valdreskultur IV, Oslo 1950, s. 33. (NFL 65.) Meddelare: Anders A. Strand.

Ei eldbøn.

I gamle dagar hade dei ikkje omnar korkje heime eller på stølen. Heime var det peis. På stølen var det berre åre. Heller ikkje hade dei fyrstikkor. Dei slo varme med eldjød, flintestein og knusk. Men dette var jamt trevale. Det var difor um å gjera halde varmen ved lag, so ein slapp mødast med å slå varme.

Um kvelden kara dei alltid varmen, so han ikkje skulde slokne. Med dei gjorde dette, las dei i stor alvor denne eldbøni:

I kveld vil e min varme kara!
I morgo vil e han levande atter taka!
Hjølpe me no du store Gud
at ikkji min varme sløkna ut!

(Sume sa »sankte Knut» i staden for »store Gud».)

38. Hordaland, Ullensvang. Halldor O. Opedal, Makter og Menneske. Folkeminne ifrå Hardanger II, Oslo 1934, s. 32. (NFL 32.)

I gamal tid var det mykje viktig at elden ikkje gjekk ut. Dei bad eldbøn:

Eg sette meg ned på en helle
og kara min verme so seint um kvelde.
Skinnfille, baltaske, balstrut,
min verme skal aldri døy ut!

39. Sør-Trøndelag, Gauldal. Hermann Aune, Skikk og Tru. Folkeminne frå Gauldal, Oslo 1939, s. 17. (NFL 42.)

Dei grov ned elden i oska om kveldane, og las ei eldbøn over han så han skulle halda seg vaken til morgons. Ei gamal eldbøn lydde slik, men eg har gløymt tredje lina i ho:

E grev ned min eld
sent om kveld.
- - -
Gu je min eld alder slokna ut.

40. Nord-Trøndelag, Innherad. For Bygd og By 1917 nr 26. Citerad efter Christiansen 1946 s. 126.

Æ grev ne' min ell
seint um ein kvell.
Mus maske, ball taske, ball strut,
æller ska min ell skone ut.

41. Nord-Trøndelag, Verdal. Anton Røstad, Frå gamal tid. Folkeminne frå Verdal, Oslo 1931, s. 11. (NFL 25.)

Um kvelden grov dei ned ein »eldhest» i oska. Det var digre vedkubbar dei kalla for eldhestar. Når det var dugeleg glod i eldhesten, kunde han halda på varmen sers lenge.

Sjòlsagt måtte det bøner til når dei grov eldhesten ned i oska. Ei slik bøn er denne:

Eg grev ned min eld
seint um ein kveld.
Mus mask – skinn task – bold strut –
Aldrig skal min eld slokna ut.

42. Nord-Trøndelag, Verdal. NFS, Anton Røstad, Folkeminne frå Verdal II, 45 B. Informant frå Sparbu.

Ellbøna

Æ grev ne minn ell
seint om'n kvell.
Mus maske, báll taske, báll pittestrut,
ji aller min ell må slåkn ut.
I mårrå når æ grev i asken,
må e vårrå så mang nista
som de e hår på tasken.

Fortalt av lærar Haugdal som er kommen fra Sparbu. Han hadde hørt den av far sin.

Summary

Bengt af Klintberg, A second look at Swedish and Norwegian sexual fire prayers

The subject of this study is a ritual that existed in Sweden, Norway and Swedish-speaking parts of Finland, in which the fire in the hearth was covered with ash in the evening. In some areas, this practice was accompanied by the reading of a prayer, containing a recital of vernacular words for the male and female sexual organs. The purpose of the prayer was to ensure that the embers did not die during the night. In a couple of early publications, the present author interpreted these prayers as vestiges of pre-Christian sexual magic, in which the sexual words were believed to have the power to ward off nocturnal attacks by evil forces.

In this new article, he draws partly different conclusions: the formulae described are probably of later origin than the Christian blessings that occurred during the Middle Ages. Such blessings are documented not only from Scandinavia, but also

from Ireland and Scotland. The interpretation of the formulae as representing folk magic to ward off danger is still valid, but cannot be applied to all texts; there are also fire prayers that express an associative link between fire and sexuality. Since the evening rituals linked to the fire in the hearth were primarily undertaken by women, there is reason to believe that sexual fire prayers were likewise largely a female tradition. This is particularly true of those in which the opening words for the male sexual organ were replaced with words referring to the sexual organ of the woman of the house.

The article is followed by a list of variants, comprising 42 Swedish and Norwegian texts, the oldest of them recorded in the mid-19th century. Many of the texts include interesting information about the context of fire prayers. It emerges, for example, that the practice of making fire with a steel survived in several traditional environments, even after sulphur and phosphorus matches had become widespread around the middle of the 19th century.

Vem är Lajv och Babb?

Av Ulrika Wolf-Knuts

I trakten kring Nykarleby och Jakobstad i svenska Österbotten, beläget längs Finlands västkust, finns ett talesätt som lyder: »De är som Lajv å Babb.» Det betyder att några personer är såta vänner, de är oskiljaktiga, de är som ler och långhalm. En snabb fältundersökning i september 2011 bland anställda och studenter vid Åbo Akademi visar att medelålders och äldre personer med bakgrund i de ovan nämnda trakterna känner till det, medan de unga aldrig hört det och alltså inte heller vet vad det kunde betyda. Bland de medelålders sagesmännen hänvisade man till mor- eller farföräldrar som använt uttrycket. Den yngsta som kände till det var född på 1960-talet.

Vad syftar talesättet på? Vem är det som figurerar i det? En del av mina sagesmän trodde att det rörde sig om två personer, men vilka dessa var kunde de inte svara på. En hänvisade till och med till filmfigurerna Fyrtornet och Släpvagnen eller Helan och Halvan. Andra hade ingen aning om vad uttrycket kunde syfta på. Jag vill hypotetiskt påstå att vi här inte alls har att göra med personer, vare sig riktiga eller påhittade, utan med något helt annat. Något definitivt klarläggande svar kan jag knappast ge, som så ofta när det gäller folkliga talesätt, men ett försök till förklaring kan vara på sin plats.

I Ordbok över Finlands svenska folkmål (FO) anges att uttrycket finns i Terjärv och Pedersöre. Det registreras som »lajv o babb» i samband med posten för *lajv*, som i sin tur kan relateras till ett verb *lajva* 'ströva omkring'. Också sammansättningen *lajva-babb* finns och anges beteckna en person som driver omkring utan mål. Ordet *lajva* finns i ordboken och det har olika betydelser, såsom 'hösläde', 'större båt eller pråm som man kunde transportera hö eller boskap i', men i denna betydelse förekommer ordet enligt ordboken endast på Åland och relateras till finskans *laiva* 'båt'. Det kan också beteckna ett gammalt och trögt sto.

Som verb finns ordet i Esse, Purmo och längs den svenskösterbottniska kusten, samt i Nagu och Mörskom i sydvästra respektive sydöstra Finland. Verbet betyder att 'ströva, vandra, gå dröjande, gå långsamt och slängigt' eller 'trampa ner' något. I Ålands östra skärgård betyder *lajva* 'behärska ett språk illa'. Man kunde därför tänka sig att talesättet *lajv å babb* skulle kunna hänga samman med att *lajva* och *babbla*, eller att tala ett språk illa och ändå

prata på. Men uttrycket anges inte som en helhet från Åland och har inte denna förmodade betydelse i Österbotten.

Avledningar av *lajv* är i Öja, Österbotten, substantivet *lajvare* som står för 'sölkorv' eller 'slarver' och adjektivet *lajven* 'oföretagsam'. Ytterligare ett adjektiv har bildats, nu i östra Nyland, nämligen *lajvog* som betyder 'lågsam', 'otymplig' (FO 4, 2007, s. 76).

1886 gav Axel Olof Freudenthal ut en ordbok över de estländsk-svenska dialekterna. Där finns två olika poster för ord av typen *lajv*. Dels anger han *laiv* från Nuckö och Ormsö, där det kan betyda 'lämna' eller 'mista' något. Dels förtecknar han *lāiv* för 'slev' (Freudenthal & Vendell 1982 s. 123, 137).

Babb finns som sammansättningsled i Österbotten. FO anför *löss-babbe* och *lössbabba* och anger att orden betecknar någon som har mycket löss (s. 309). Också andra sammansättningar finns, såsom *skjortbabb* i Munsala och *starababb*, *starababa* eller *starababbe* i Åboland. En skjortbabb är iförd endast en skjorta och en starababb är allmänt nedvärderande.¹ I svenska dialekter betyder *babbe* 'liten gosse, liten pilt' och *bäbba* 'liten flicka' (<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> : babbe). I estlandssvenskan påträffas *baba* för »klubba, varmed man slår stockarna till varandra i väggen då man bygger» samt *babbe* eller *baba* för något som är farligt och inte får vidröras, såsom sår eller eld (Danell 1951 s. 11).

Vilken innebörd har då uttrycket *lajv å babb*? Om vi håller fast vid att *Lajv* och *Babb* är två personer och ser uttrycket i paritet med konstruktionen *lössbabb* eller *skjortbabb* skulle uttrycket *lajv å babb* bestå av ett led som beskriver sysselsättningen att göra ingenting och den som gör detta ingenting som en liten pojke. Hur kan det komma sig att en liten pojke som strövar omkring utan mål överförs som bild för att beteckna två som är som ler och långhalm? Kanske denna bild är fel utgångspunkt för att förklara talesättet.

Ler och långhalm

Uttrycket *ler och långhalm* hör ihop med husbygge. Man brukade »förr» i trädfattiga trakter knåda ihop långhalm och lera för att bygga s.k. klenhus. *Klina*, *klena* betyder 'smörja' eller 'stryka på' (<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> : lera; jfr Hellsing et al. 2000 s. 210). Leran användes som tätningsmedel (Stenberger 1952 s. 60) i fogar och mellan grenar. Tekniken kan ses i korsvirkeshus. Man kan förmoda att proportionen mellan lera och långhalm i samband med husbygge måste vara välavvägd för att huset skulle hålla. Att vara som ler och långhalm skulle då betyda att vara mycket goda vänner, höra tätt samman.

¹ Mejll av Carola Åkerlund, Ordbok över Finlands svenska folkmål, 19.1.2011.

Det finns emellertid också en annan skiftning i betydelsen av »som ler och långhalm». Uttrycket kan nämligen vara ironiskt. Pelle Holm menar att uttrycket sannolikt ursprungligen använts i motsatt betydelse, nämligen om saker och ting som hänger dåligt samman, som saknar sammanhang. Svenska Akademiens Ordbok ger bland andra exemplet: »Vid Slusstorp skrevs åter en hop ler och långhalm av G[eijer], som partout föresatt sig att bliva resebeskrivare» (Holm 1989 s. 169, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> : lera; jfr Törneros 2009 s. 201 f.). Intressant är att talesättet »som lajv å babb» också av några sagesmän uppfattades ha en lätt och godmodigt ironisk skiftning: *att vara som lajv å babb* är på gränsen till att vara alltför goda vänner. Exempelvis förklarades det för mig att relationen var snarlik den mellan Fyrtornet och Släpvagnen, ett danskt filmkomikerpar som särskilt på 1920-talet, i stumfilmens tid, fängslade publiken med sin naiva, barnsliga humor. Om man utgår från ordböckernas förklaringar skulle man alltså när man talar om *lajv å babb* smått nedsättande men kanske samtidigt överseende syfta på en parvel som strövar omkring utan mål.

På finska, som åtminstone i viss mån också var gångbart i svenska Österbotten, omskriver man uttrycket »som ler och långhalm» med *kuin paita ja peppu*. *Paita* betyder 'skjorta', och *peppu* översätts med 'stjärt', 'rumpa' eller 'stuss' men har idag en barnslig klang. I det finska talesättet hör ett par alltså ihop som skjortan med bakdelen. Man kan naturligtvis associera till parvelns bakdel. Men fortfarande är det svårt att förstå hur bilden av en enda parvel som slår dank kan förstås som ett uttryck för oskiljaktighet. För att en relation ska betecknas som oskiljaktig bör den ha minst två komponenter. Viktigt är troligen att notera att man i det österbottniska uttrycket föreställer sig två komponenter, nämligen Lajv och Babb. Så gör man också i uttrycket *ler och långhalm* liksom även i *paita ja peppu*. Kanske tanken om Lajv och Babb som två sammanförda enheter måste tas på allvar?

Den kulturella bakgrunden

Låt oss utgå ifrån att konjunktionen är viktig och att det därför gäller att hitta en mening i uttrycket *lajv å babb* som om det bestod av två komponenter. Konjunktioner sammanbinder satser och leder av samma dignitet. Därför kan man kanske sluta sig till att *lajv* och *babb* är likadana, snarlika eller behövs för att en helhet ska bli fullständig. Förmodligen bör man också se dem som substantiv eller verb. Dialektordbokens uppgifter om spridningen av uttrycket liksom också min lilla fältundersökning ger vid handen att vi har att göra med ett talesätt som var utbrett i norra svenska Österbotten. För att komma vidare i sökandet efter bakgrunden till det bör man beakta de kulturella förutsättningarna i trakten. Sjöfart, fiske och jordbruk med boskapskötsel var länge de främsta näringsfången, utökade med olika slag av hantverk. Gårdarna var små och delades vid arvsskiftet mellan många barn, vil-

ket ledde till att försörjningsmöjligheterna blev allt sämre för en stor del av befolkningen. Emigrationen blev ett beteendemönster. Under medlet av 1800-talet var målet Ryssland. Kring förra sekelskiftet spelade Australien och Afrika en viss roll, men med tiden blev Amerika vid sidan av Sverige det land som tog emot de flesta emigranterna från Österbotten. I många fall emigrerade man för att utomlands förtjäna pengar och återvände efter några år för att slå sig ner hemma för gott (Kummel 1980). Arbetsvandringar inom landet förekom givetvis också. Man kan konstatera att den österbottniska befolkningen var mycket rörlig och att den både gav impulser och hämtade hem bestående intryck genom dessa resor. Som exempel kan anföras att man i Munsala ännu under senare delen av 1900-talet byggde hus med plankor som hade måtten »tobajto» eller »tobajfår». Dels använde man alltså tum som måttstock, dels angavs måtten på engelska – *two by two* respektive *two by four*. Så segt har detta bruk varit att man fortfarande pratar plankor i tum även om det sker på svenska.² Timmermän från Österbotten var särskilt efterfrågade i världen (Kummel 1980 s. 434; jfr Wolf-Knuts 2000 s. 19); de lärde sig tala om byggmaterial på utländska språk, som ofta var engelska. Detta kan vara förklaringen till att just byggmaterial försetts med »utländska» mått.

Beaktar man denna kontakt med andra länder och språk är det inte långsökt att fråga sig om *lajv* och *babb* kanske inte alls är svenska dialektala ord utan importerade från utlandet. Vidare måste man hålla i minnet dels att vi kanske här har att göra med ett talspråkligt, inte nedskrivet idiom, dels att talspråket i norra svenska Österbotten är starkt färgat av den lokala dialekten. Hur *lajv* och *babb* »egentligen» ska skrivas är det förstas ingen som vet. Vi vet inte heller någonting om hur gammalt uttrycket är.

Engelska försök

Om vi tar hänsyn till att österbottningarna mycket ofta emigrerade till engelskspråkiga länder, som USA, Kanada, Australien, Sydafrika, kunde det vara skäl att söka lämpliga kandidater till *lajv* och *babb* i engelskan. Det talspråkliga i uttrycket ger anledning till att söka efter ord som låter som och börjar på *lajv*. Då finns det inte många att välja på. De går allesamman tillbaka på *life*, 'liv', såsom *life annuity*, *life assurance*, *life belt*, *life blood*, *life boat* eller *life buoy*. Endast *life-and-death* är ett idiom, men av *death* kan det knappast uppstå ett *babb* som i *lajv å babb*. *Live* är ett adjektiv och motsvarar inte känslan av att *lajv* och *babb* setts som substantiv.

Babb förekommer inte heller i engelskan som sådant. Däremot finns ordet *baby*. I dialekterna i norra svenska Österbotten utelämnas ibland ändelsevo-

² Muntligt meddelande ang. Munsala av Kurt Nyholm på 1990-talet. Muntligt meddelande ang. Petalax av Johanna Björkholm 8.9.2011.

kaler; exempelvis säger man *mamm* och *papp* i stället för mamma och pappa; infintivändelsen *-a* försvinner också. Det är tänkbart att man av engelskans *baby* kunde bilda *babb*, men då bygger uttalet på en skriven form av ordet. *Baby* kan betyda omogen person, vilket leder tankarna till en parvel som går omkring och dänger. Ordet *babe*, som kan betyda 'baby', 'naiv person' eller, framför allt i USA, 'flicka, ung kvinna' måste också tas med i beräkningen. Men då borde *lajv* kunna härledas till en supplerande aktör till en *babe*, och något sådant har jag inte hittat. Dessutom skulle också en sådan tolkning bygga på en skriftspråklig form. Ytterligare ett ord som förekommer i engelskan är *baba*, en romdränkt fruktkaka. Ordet kommer från polskan och franskan. I paritet med det försvunna *a*:et i *mamm* och *papp* kunde man tänka sig en *babb*, men fortfarande saknas ett kompletterande led till denna kaka. Vad är oskiljaktigt som *lajv* å *babb* om *babb* är en romdränkt fruktkaka? I engelskan förefaller det inte finnas någon lämplig kandidat. (För engelska uttryck, se Collins 1994 och Webster's 1981.)

Ryska försök

Ett annat mål för emigrationen var Ryssland. Enligt Bengt Kummels beskrivning av den österbottniska emigrationen var det just från trakterna kring Jakobstad, eller från norra svenska Österbotten, som man flyttade till S:t Petersburg. Där var möjligheterna till förtjänst särskilt goda fram till 1880-talet då man föredrog USA (Kummel 1980 s. 434, 444, 448 f., 485). Österbottningar hjälpte också till att bygga villor på Karelska näset och de befann sig även i Viborg.

I S:t Petersburg utgjorde tyskarna den största språkliga minoriteten och många av dem var bagare,³ men på andra plats kom finnarna. De svensktalande finnarna var i storleksordningen den fjärde språkliga minoriteten. Det rörde sig mest om hantverkare och tjänstefolk samt arbetare inom industrin. Gesäller som vandrade hemifrån Finland ut i världen, bl.a. till Ryssland, och tillbaka igen liksom återflyttade emigranter förde med sig impulser från Ryssland (Engman 2003 s. 13 ff.). Vi kan alltså konstatera dels att majoriteten av emigranter från det område där vårt uttryck hör hemma emigrerade till Ryssland under senare hälften av 1800-talet innan de föredrog USA, dels att det i engelskan inte funnits någon lämplig förlaga till *lajv* men nog till *babb*. Vi kan vidare fastställa att österbottningarna i S:t Petersburg säkerligen haft många möjligheter att höra främmande språk, som tyska och ryska. Är det följaktligen möjligt att i denna språkliga miljö hitta något uttryck som passar in på »de är som Lajv å Babb»?

Vi har redan sett att det på engelskt språkområde finns ett bakverk som heter *baba*. I engelskan är det inlånat från franskan, där ordet är upptecknat

³ Jag tackar docent Elena Hellberg-Hirn, Helsingfors, för denna uppgift 13.9.2011.

för första gången 1767 efter att ha importerats från Östeuropa. Det påstås att konsten att framställa bakverket har sina rötter i Italien och via Polen kommit till Ukraina och andra delar av västra Ryssland för att därifrån föras till Frankrike. Bakverket är närmast ett slags rikt vetebröd, jäst, dränkt i alkohol och fyllt med torkad frukt och liknar andra motsvarande bakverk i Central-europa såsom Guglhupf eller liknande söta kakor (Davidson 2006 s. 48 f.). *Baba* hör utan tvivel till lyxbakverken och äts numera framför allt till påsk. Själva ordet *baba* betyder 'gammal kvinna', 'farmor eller mormor', enligt Goldstein, för att bakverket liknar en gumma i kjol (<http://www.foodtime-line.org/foodcakes.html#baba>).

Tyska försök

Också på tyska finns ordet, nämligen i formen *Babe*, som precis som det ryska ordet *baba* betyder 'gammal gumma'. Grimms Deutsches Wörterbuch anger latinska översättningar som *vetula*, *anus* eller *avia*. Namnet på bakverket förklaras där inte enbart utgående från dess utseende utan också mot bakgrund av att gamla gummor brukade äta det. Intressant är att här anförs ett citat ur en folkvisa: *ei dam himel is a laba / nischt zu frassa als kucha und baba* ['i himlen kan man njuta / där äter man bara tårta/kaka och baba']. Grimm konstaterar att allt tyder på att ett slaviskt bakverk ligger bakom ordet och hänvisar till ett par studier om *baba* i polsk och böhmisk kultur (Grimm 1854 s. 1057).

En tänkbar förklaring till vad *babb* betyder är bakverket *baba*. Detta ord kan emigranter från Finland lätt ha kommit i kontakt med under vistelsen i Ryssland. Själva bakverket fick dock inte någon allmän spridning i hemtrakterna.

Lajv hade, som vi sett, inte någon tillräckligt god motsvarighet i engelskan för att jag skulle acceptera den som liknande, främst *live* 'levande', som partner till bakverket *baba*, förkortat till *babb*. I tyskan finns däremot ett lämpligt ord, nämligen *Laib* 'brödlev, limpa bröd'. Ordet anses av Kluge vara mycket gammalt; det betecknar ett format bröd som är äldre än bröd bakat på surdeg. Det återfinns i många språk, inklusive svenskan (*lev*), finskan (*leipä*) och slaviska språk. Han för det tillbaka till **kloibho-*, bröd bakat i en panna eller form (Kluge 1963 s. 418). Grimm hävdar att ordet funnits i samtliga tyska dialekter. Av exemplen för användningen av ordet – hos Grimm ännu skrivet *Leib* – framgår att brödet kunde vara av råg och väga ett helt kilo (Grimm 1885 s. 590). Vi har här att göra med ett matbröd i motsats till sötebrödet *baba*. Med tanke på att just bagarskrået i S:t Petersburg ofta företrädades av tysktalande immigranter är det inte otänkbart att en österbottnisk immigrant som köpte sitt bröd har lärt sig tyskans *Laib*, i synnerhet inte då finskans *leipä* kan ha varit bekant för honom/henne sedan tidigare.

Ännu en förklaring där tyskan spelar en roll kan finnas. Rätoromanska bagare slog sig under 1700-talet ner över hela Europa och grundade schweizerier som med tiden blev caféer där den europeiska intelligentian samlades. Så skedde också i Finland, naturligtvis främst i Helsingfors och Åbo, men sedan ca 1860 fanns det också ett schweiziskt konditori i Vasa, knappt tio mil söder om Nykarleby (Lönnqvist 1997 s. 92, 119). Tyskan var det förhärskande språket bland de lärda i Europa under 1800- och början av 1900-talet, men också bagarlärningar reste till tyska städer för att bli bekanta med hantverket. Ordet *Laib* kan mycket väl ha varit känt i Österbotten, och *baba* kan man ha haft med sig efter vistelser bland rysktalande invånare i kejsardömet.

Vardagsbröd och festbröd

Om man utgår ifrån att idiomet *lajv å babb* hänger ihop med bakning kunde man säga att det består av två led: bröd för vardagen och bröd för fest. Bägge typerna utgör tillsammans en helhet och kompletterar varandra såsom festen kompletterar vardagen så att livet blir fullständigt. Min tanke är att »lajv å babb» är ett uttryck som används som ett fast idiom utan att det för den skull behöver återfinnas i ordböcker och lexika, ett uttryck av typen »socker och grädde» eller »strumpor och skor», där leden hör ihop och kompletterar varandra till en helhet. De österbottniska emigranterna i Ryssland, Baltikum, på Karelska näset eller i Viborg kunde ha hört uttrycket, uppfattat det som det uttalats och tagit det med sig hem för att använda det när de avsåg två som hörde samman, precis som strumpor och skor för att hålla fötterna varma eller socker och grädde för att göra kaffet komplett. Det som skulle behövas var ett belägg för att man i de polyglotta områden där österbottningar rörde sig faktiskt kände till uttrycket »Laib und/i baba», men det kan vara svårt att hitta. Lika svårt kan det vara att hitta förbindelsen strumpor och skor eller socker och grädde i ordböckerna, men ändå är de mycket använda vardagliga uttryck i svenskan. Talesätt av typen *lajv å babb* kan ha börjat som ett slags *family lore* som vunnit burskap och spritts bland andra emigranter från trakterna kring Jakobstad–Nykarleby. En annan förklaring kan vara att uttrycket hänvisar till de två brödsorterna men att man hört det hemma hos någon av de tysktalande konditorer som fanns i landet.

Litteratur

Collins English dictionary. Glasgow 1994.

Danell, Gideon, 1951: Ordbok över Nuckömålet. Uppsala & København. (Estlandssvenskarnas folkliga kultur 2. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademin 27.)

Davidson, Alan, 2006: [Baba.] I: Oxford companion to food. [Oxford.] S. 48–49.

- Engman, Max, 2003: En vårdslösad koloni. I: Dagligt liv i S:t Petersburg. Bland kejsarens finländska undersåtar. Utg. av Max Engman. Helsingfors & Stockholm. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 653.) S. 9–36.
- FO = Ordbok över Finlands svenska folkmål. 1–. 1976 ff. Helsingfors. (Forskningscentralen för de inhemska språken.)
- [Freudenthal, Axel Olof & Herman Vendell,] 1982: Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna [resp.] Ljud och formlära samt ordbok. Stockholm.
- Grimm, Jacob & Wilhelm, 1854, 1885: Deutsches Wörterbuch 1 A–Biermolke, 6 L.M. Leipzig.
- Helsing, Birgitta, Magdalena Hellquist & Anders Hallengren, 2000: Bevingat från Adam & Eva till Oväntat besök. [Stockholm.]
- Holm, Pelle, 1989: Bevingade ord. Den klassiska citatboken reviderad av Sven Ekbo. [Stockholm.]
- Kluge, Friedrich, 1963: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin.
- Kummel, Bengt, 1980: Emigrationen från svenska Österbotten 1870–1970. En översikt. I: Svenska Österbottens historia 3. Vasa. S. 433–553.
- Lönnqvist, Bo, 1997: Bakelser. En studie i lyxens kulturella formspråk. Helsingfors. Svenska Akademiens ordbok, nätutgåvan.
- Stenberger, Mårten, 1952: Byggnadsskicket under förhistorisk tid i Sverige, Norge och Finland. I: Byggnadskultur. Stockholm, Oslo & København. (Nordisk kultur 17.) S. 1–70.
- Törneros, Adolph, 2009: Resebrev. I urval och med inledning av Per Wästberg [...]. Stockholm.
- Webster's third new international dictionary of the English language unabridged. A Merriam Webster' with seven language dictionary 1, A to G. Chicago ... 1981.
- Wolf-Knuts, Ulrika, 2000: Ett bättre liv. Finlandssvenskar i Sydafrika – om migration, minnen, hemlängtan och nostalgi. Åbo. (Migrationsstudier B 4.)

Summary

Ulrika Wolf-Knuts, Who are Lajv and Babb?

The Swedish expression *De är som lajv och babb* (They are like lajv and babb) means that the people referred to are very good friends. However, there is also a hint of ridicule to it. My aim is to find out what the words *lajv* and *babb* mean. The expression was commonly understood in the 1960s and 1970s, and geographically it was limited to northern Swedish-speaking Ostrobothnia in Finland. My suggestion is that it was brought to this area by returning emigrants from Karelia and St Petersburg, and that the two words are 'misunderstandings' for German *Laib*, a loaf of bread, and Russian *baba*, a special kind of yeast cake.

Aktuell litteratur om svenska dialekter

En krönika sammanställd av Lars-Erik Edlund i samverkan med Sällskapet för svensk dialektologi¹

De senaste åren har två avhandlingar om älvdalska framlagts. I Svenska landsmål 2010 (s. 158) presenterades Piotr Garbacz' lundaavhandling, *Word order in Övdalian. A study in variation and change*, som studerar älvdalsmålet med avseende på dess syntaktiska utveckling under 1900-talet. Nu har ytterligare en avhandling framlagts om älvdalska, närmare bestämt vid universitetet i Poznań, där Dorota Melerska 2011 disputerade på avhandlingen *Älvdalskan – mellan språkdöd och revitalisering*. Syftet är att undersöka »i vilken grad älvdalskan idag är ett levande mål och vilka medel man behöver tillgripa för att bevara den» (s. 8). I en första, kortare del i avhandlingen, beskrivs målet samt de älvdalska talarnas ålder, kön, härkomst och familjerelationer. Älvdalskan sätts också in i sin historiska kontext. I en andra del, som utgör avhandlingens huvuddel, fokuserar Melerska på älvdalskan som hotat mål. För att fastställa älvdalskans överlevnadsstyrka använder hon Joshua Fishmans GIDS-skala (GIDS = Graded Intergenerational Disruption Scale [för Threatened Languages]), men till denna har lagts de nya teknologierna (exempelvis internet) såsom verktyg i revitaliseringsprocesserna. Olika revitaliseringsförsök avhandlas i ett kapitel. De domäner där älvdalska används redovisas, liksom kodväxling och språkliga ideologier. Förslag till revitalisering av målet presenteras, och flera avsnitt (7.5–7.8) behandlar revitaliseringen på makronivå, där svensk minoritetspolitik och Europarådets språkkonventioner redovisas liksom, inte minst, argument som anförts för och emot älvdalskans erkännande som minoritetsspråk.

Dorota Melerska konstaterar att älvdalingarna har en positiv inställning till sitt mål, vilket inte uppfattas som sämre än majoritetsspråket. Men det är ett problem att man inte kan se »några mätbara» (s. 166) fördelar med att

¹ Följande medlemmar i Sällskapet har lämnat bidrag till årets krönika: Gustav Bockgård, Rut Boström, Gerd Eklund, Kristina Hagren, Annika Karlholm, Jonathan Morén, Mathias Strandberg, Eva Sundgren, Margareta Svahn, Kerstin Thelander och Eva Thelin. Tack vare denna samverkan med Sällskapet kommer krönikan också fortsättningsvis att kunna återfinnas i Svenska landsmål. Ett särskilt tack till Sällskapets ordförande, universitetslektor Rut Boström, Uppsala, med vilken jag haft konstruktiva diskussioner när samverkan fastlades. – Jag passar också på att tacka medarbetarna vid Dialekt- och folkminnesarkivet, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala, för den samverkan kring krönikan som efter dryga tio år avslutades i samband med förra årgången.

tala mål; målet fyller snarast en symbolisk funktion. I en enkät visas att målet »inte längre är huvudmärket för den älvdalska identiteten, men det utgör en väsentlig del» (s. 167). De positiva attityderna gör att det finns goda förutsättningar idag att arbeta vidare med målets bevarande. Föreningen Ulum Dalska ordnar olika aktiviteter om målet som riktar sig också till sådana som inte talar älvdalska. Ett par konferenser om älvdalskans betydelse har under 2000-talet hållits, Råddjärum (Älvdalska Språkrådet) har utarbetat en älvdalsk ortografi, i tidskrifterna Dalskum och Skansvakten publiceras artiklar på mål, böcker på älvdalska utges, språkpris utdelas, älvdalska exponeras på vägskyltar i kommunen etc.

I jämförelse med Sven O. Hultgrens undersökning från 1983 (Skola i dialektal miljö. Språkanvändning och språkliga attityder i övre Dalarna) kan dock konstateras att antalet dialekttalande älvdalingar minskat, framför allt i gruppen barn och ungdomar. Detta gör att författaren placerar älvdalskan på stadium 7 på Joshua Fishmans GIDS-skala. För att en revitaliseringsprocess skall bli framgångsrik måste man därför prioritera undervisning i älvdalska. Eftersom det finns en modern ortografi och det existerar läs- och skrivfärdigheter på mål, alltså stadium 5 på skalan, finns också möjligheter att en revitalisering skulle kunna lyckas. Det finns ändå problem.

En följd av att antalet måltalande minskat i Älvdalen är att man oftare än tidigare umgås med dem som inte talar dialekt. Kodväxling sker beroende på vem man talar med. I vissa sammanhang används standardsvenska i stället för älvdalska. Man kan exempelvis iaktta att bara en minoritet av informanterna anser det lämpligt att använda älvdalska i officiella sammanhang, som vid politiska möten, i lokal radio och tv samt i kyrkan.

Det är också intressant att se att älvdalingarnas önskan att bevara målet inte alla gånger stämmer överens med deras faktiska beteende. Även om man vill främja målet är det uppenbart att det blir allt vanligare att man inte lär sig det. Och trots att föräldrar oroas över att målet kan komma att dö ut, använder påfallande få det i samtal med sina barn. Detta har konstaterats också i andra undersökningar från dalmålsområdet – liksom i parallella studier från helt andra delar av världen.

Diskussioner om älvdalskans erkännande som minoritetsspråk pågår, men status som minoritetsspråk har inte uppnåtts. Melerska diskuterar termen *minoritetsspråk* som kan upplevas som problematisk. Ett alternativ kunde vara att i stället erkänna älvdalskan som *landsdelsspråk*, jämförbart med lågtyskan och kasjubiskan i Tyskland resp. Polen. Författaren konstaterar dock avslutningsvis bl.a. att Sverige saknar en i varje fall mer genomtänkt dialektpolitik.

I vissa avseenden hade diskussionerna i Dorota Melerskas avhandling kunnat fördjupas och intuitiva inslag som återfinns i en del resonemang tonas ned, men det hindrar inte att denna sociolingvistiska studie skapar goda förutsättningar att generellt diskutera revitaliseringsprocesser.

Två avhandlingar tar sig en österbottniska dialekter: Anna Greggass Bäckströms (Umeå 2011) och Sara Nyholms (Vasa 2012). Greggass Bäckström framhåller i »Ja bare skrivar som e låter». En studie av en grupp Närpesungdomars skriftpraktiker på dialekt med fokus på sms visar att finlandssvenska dialekter inte har lidit samma domänförluster som de sverigesvenska. Detta konstateras sedan hon undersökt hur ungdomar i Närpes i Österbotten skriver i olika sammanhang. Särskilt nya medier, inte minst textmeddelanden som skickas via mobiltelefon, har lockat till skrivande på dialekt. Att dialektens användningsområden ökar tolkar Greggass Bäckström som ett tecken på att dialekten är stark och som något som illustrerar dialektens sociala funktion.

Materialet har samlats in från 31 ungdomar födda 1987 och 1988. Trots att det är insamlat med jämn fördelning vad gäller kön och studieprogram utgör dessa inte variabler som blir föremål för särskild undersökning; vissa skillnader föreligger förvisso men de bedöms inte vara så betydande att de föranleder någon fokusering. För övergripande frågor om skriftpraktiker och vilken social funktion dialektskrivandet har, används enkäter och intervjuer, och för att kunna studera hur dialekt realiseras i skrift används 520 sms, mellan 7 och 22 per informant. Dessutom har alla informanter ombetts att i ett sms-meddelande »översätta» en text från standardsvenska till dialekt; härigenom försäkras sig författaren om att få med vissa ljudkombinationer från alla informanter.

Eftersom det inte finns regler för hur man skriver på dialekt, är ungdomarnas återgivning långt ifrån enhetlig. Olika individer väljer olika sätt; samma person kan dessutom växla inom ett och samma sms. Exempelvis kan diftongen /äi/ realiseras som <e>, <ei>, <äi>, <äij>, <äj> och <äijj>, och /sj/-ljudet som <ch>, <s>, <sch>, <sh>, <sj>, <sk> och <ss>. Bara av dessa exempel framgår att valen är många. Så varför gör sig ungdomarna besväret att skriva på dialekt? Strängt taget borde det vara både svårt och tidskrävande. Greggass Bäckström ser dialektskrivandet som ett utslag av dialektens betydelse för ungdomarnas identitet. Utifrån intervjumaterialet konstaterar hon att just det faktum att inga stavningskonventioner finns uppfattas positivt; var och en kan ju skapa sina egna regler. Hur man stavar spelar ingen roll, bara kommunikationen fungerar. Ungdomarna ser dialekten som sitt modersmål och att skriva på dialekt »innebär att man får vara sig själv». Avhandlingen tar sig an ett nytt material och belyser det utifrån både literacyforskningens och sociodialektologins perspektiv.

Sara Nyholms avhandling behandlar Närpesungdomars intraspråkliga beteende, alltså det beteende som involverar den lokala dialekten och det finlandssvenska standardspråket; med Närpesungdomar avses – detta till skillnad från förhållandet i Greggass Bäckströms avhandling – de ungdomar som går på högstadium och gymnasium/yrkesskola i Närpes, alltså inte bara sådana som själva talar närpesdialekt. De forskningsfrågor som aktualiseras är

hur ungdomarnas intraspråkliga beteende tar sig ut, vilka variationer som kan iaktas, vilka framtidsutsikter varieteterna kan tänkas ha samt hur användningen av dialekt resp. standardsvenska kan kopplas till identitet. Materialet har insamlats genom enkäter och intervjuer samt med hjälp av ett klassiskt upplagt masktest. Sedan metoderna diskuterats, de teoretiska ramarna angivits – attitydens olika komponenter, den kognitiva, den affektiva och den konativa, diskuteras härvid – och begreppen *dialekt* och *standardsvenska* kortfattat belysts ur olika perspektiv, kommer författaren över till kapitlet »Informanternas intraspråkliga beteende i ett framtidsperspektiv». Detta sistnämnda är avhandlingens resultatkapitel, och resultaten presenteras i text, på figurer och i tabeller. Några av de många iakttagelserna kan lyftas fram. Bl.a. finner författaren att pojkarna visar större benägenhet att hålla fast vid dialekt, medan flickorna lättare byter till standardsvenska, samt att pojkarna också har mer av negativa föreställningar om standardsvenska. Vad beträffar den affektiva komponenten kan bland mycket annat iaktas att informanterna från yrkesskolan uppvisar en mer negativ inställning till standardsvenska än informanterna i de andra skolformerna. Den konativa komponenten visar benägenheten att tala en varietet i en viss situation, och bland informanterna är benägenheten uppenbarligen störst att använda dialekt, men det finns situationer då man i stället skulle använda standardsvenska. Informanterna från yrkesskolan håller mer än andra elever fast vid dialekt, och viljan att använda standardsvenska är generellt sett mer uttalad hos flickor än pojkar. Resultaten, som inte alla gånger är så överraskande, redovisas oförtröttligt kapitlet igenom av författaren.

Det blir av Nyholms studie uppenbart att globaliseringen hittills inte försvagat dialektens ställning bland undersökningens informanter. Dialekten har kanske rentav numer en ännu tydligare identitetsmarkerande funktion. Man kan förstås fråga sig hur pass generaliserbara studiens resultat kan anses vara: dialekten har ju en särskilt stark ställning i denna del av Österbotten. I diskussionen om dialekten i en globaliserad värld hade spjärn med fördel kunnat tas mot en del samhällsstudier, och kanske hade författaren även kunnat ta utgångspunkt i begreppet *glokalisering* i sina resonemang. Sara Nyholm behandlar emellertid ingående ett viktigt tema, och öppnar för fördjupande studier på andra håll inom det svensktalande området.

Flertalet av de föredrag som hölls vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010 har samlats i volymen Studier i dialektologi och sociolingvistik som ingår i Kungl. Gustav Adolf Akademiens Acta-serie. Ett antal av bidragen redovisas här i svit för att demonstrera den mångfald av perspektiv som aktualiseras av forskare på dialektologins (inkl. sociodialektologins) område.

Ett par artiklar uppehåller sig vid själva dialektbegreppet. Helge Omdal frågar sig »Og kva er så ein dialekt?» Om dialektbegreppet i nordiske språk,

och inventerar för att om möjligt kunna besvara rubrikfrågan användningen av begreppet *dialekt* i de olika skandinaviska forskningsmiljöerna. Kanske är det emellertid så att forskningsföremålet är talspråk snarare än dialekt: »[a]lle har talespråk, og alt talespråk er interessant og fortjener oppmerksomhet fra språkvitenskapen, men bare en del eller en minoritet av befolkninga (kanskje etter hvert bare procenter eller promille?) vil være enig i at dialekt er en passende betegnelse for talespråket de bruker», avslutar Omdal sin artikel. Lars-Erik Johansson beskriver i sitt bidrag inledningsvis mera schematiskt de centrala dragen i dialektbegreppet. Kritiskt analyseras begreppet i ljuset av det dominerande (och problematiska) variationskonceptet. Johansson tar i stället utgångspunkt i begreppet *stil* som innefattar handlingsorientering, dynamik och process (bruk). Författaren sammanfattar med att säga att både varietet och stil måste beaktas när man söker avgränsa begreppet *dialekt*.

Stefan Rabanus ger i plenarföreläsningen *The State of the Art in Linguistic Cartography* en översikt över den förnyelse som sker och skett på språkgeografins område under senare tid. En hel del av erfarenheterna som redovisas knyter an till den handbok *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation 2: Language Mapping*, som Rabanus tillsammans med kollegerna Alfred Lameli och Roland Kehrein utgav 2010 (se kortfattat Svenska landsmål 2011 s. 190). De objekt som är föremål för en språklig kartering har, visar Rabanus, allteftersom blivit flera, karteringen kan ske både av individuella språkdrag och på mer aggregerad nivå, det finns möjligheter till geostatistiska tekniker, data kan stratifieras på olika sätt osv. Framställningen åtföljs av en generös återgivning av kartor, många i färg, och artikeln bör kunna inspirera den areella forskningen på nordiskt område framgent.

I artikeln Sv. och no. dial. *ō* som motsvarighet till urn. *au*. Till diskussionen om den s.k. birkasvenskan tar Lennart Elmevik mer explicit ställning än i tidigare inlägg för att man skall se monoftongen *ō* på svenskt och norskt område som resultatet av en inhemsk utveckling framför att uppfatta den som ett birkasvenskt/hedebynordiskt drag. Det finns gott om exempel från det svenska dialektområdet på att urnordiskt *au* motsvaras av *ō* (Uppland, Södermanland, Västmanland och Dalarna samt södra och mellersta Norrland), och detta kan styrkas även i sydöstra Norge och Bohuslän. Lennart Elmevik presenterar i bidraget nya exempel på utvecklingen av *au* till *ō* utanför dessa områden, både i Sverige och i Norge, t.ex. no. dial. *kauka* 'hojta, ropa' med en motsvarighet i norrländska dialekter. I Svenska Akademiens ordbok (SAOB) artikeln *köka* 'ropa en vallåt för att locka på kreatur' anges uttalsformerna *kåuka*, *kåka*, *koka* och *köuka*. Elmevik vill se även no. dial. *kōp* m. 'liten dal, rund hulning i landet' som exempel på samma övergång. Den fonetiska processen kan ha ägt rum så snart *au* utvecklats till *ou*. Diftongkomponenterna kan genom påverkan av omgivande konsonanter arti-

kulatoriskt ha kommit varandra så nära att kontraktion ägt rum. Jfr även Elmviks bidrag i Svenska landsmål 2011 nedan.

Lars Huldéns bidrag i konferensvolymen handlar om diftongeringen av gammalt långt *o* till *ou* (*åo*) i finlandssvenska dialekter, dess utbredning, uppkomst och utveckling. Studien bygger på dialektalt material och ortnamnsformer och belyser ett problem som tidigare diskuterats av andra dialektologer. Författaren kommer till slutsatsen att diftongeringen $\bar{o} > ou$ kan ställas i samband med förlängningen av kortstaviga enstavningar. En annan viktig förklaringsfaktor är det sammanfall mellan vokalerna *o* (ω) och *u* som hotat, speciellt i språkkontakt med finskan. Genom systemtvång har lånord från högsvenskan ibland också utvecklat *ou*-diftong. Detta är tänkvärda tolkningar, men diskussionen kommer säkert att fortsätta, i synnerhet som det här rör sig om fenomen som finns också på andra håll inom det nordiska språkområdet och som även diskuterats i sådana sammanhang.

Rune Westerlund utreder huruvida det i dialekten i Rödålidén i Västerbotten föreligger en fonematisk distinktion mellan velart och palatalt *k* resp. *g* framför främre *a*. Med hjälp av två uttalstest – ett där dialekttalande fick godta eller förkasta velart resp. palatalt *k* och *g* i några ord och ett där de fick översätta ord från standardsvenska till dialekt – finner Westerlund att hans informanter upprätthåller en distinktion mellan de velara och de palatala ljuden. Minimala par utgör t.ex. *kall*, som med velart *k* betyder 'kall' och med palatalt 'gammal gubbe', *gall* ('ofruktsam' resp. 'gällde', pret.) och *kara* ('karlar', pl., resp. '(bad)karen', best. pl.). Framför långt främre *a* föreligger ingen distinktion; här är *k* och *g* alltid palatala. Kontrasten mellan velart och palatalt *k* resp. *g* återgår enligt Westerlund på en tidigare distinktion mellan främre och bakre kort *a*; framför främre kort *a* har *k* och *g* palataliserats, var-efter de båda *a*-fonemen har sammanfallit.

Mathias Strandberg undersöker betonings- och ordaccentmönster bland sammansatta ord i Färs härad i sydöstra Skåne. I skånska dialekter kan sammansättningar vara betonade antingen på för- eller efterleden, och dessutom förekommer både accent 1 och accent 2. Materialet är excerperat ur Dialekt- och ortnamnsarkivets i Lund samlingar. Strandberg finner att ord med flerstavig förled i regel har förledsbetonning och att ordaccenten följer förleden, t.ex. *ka'ffe-kalasz*, *lerkli'ne-jille* (: *lerkli'na* 'lerslå'), *kalko'n-tåcke* 'kalkontupp'. Hos ord med enstavig förled är efterledsbetonning det normala, t.ex. *ler-ve'ddj* 'lervägg' (: *ler* 'lera'). I några underkategorier förekommer accent 1 i större eller mindre utsträckning, så t.ex. hos ord med foga-s (*la'nns-väj* 'landsväg') och ord med förled på vokal (*ko'-hu* 'kohud'). Undersökningen utmynnar i en prosodisk typologi över sammansättningar, tänkt att fånga in de för accentueringen relevanta distinktionerna.

En del bidrag i konferensvolymen behandlar dialektalt ordförråd. I samband med sitt avhandlingsarbete om bebyggelsenamnen i Skellefteå kommun har Ulf Lundström stött på en rad namnelement som på olika sätt be-

skriver topografin, inte minst höjder. I artikeln belyses bl.a. appellativen och ortnamnselementen *har/hare* 'stengrund', *rem* 'sandås' och *slind* 'sida, kant', och författaren kan visa hur betydelsefullt det är med ingående terrängstudier och med intervjuer av dialekttalande. Det är faktiskt slående hur många nyanser i terrängordens semantik och deras användning man fortfarande kan notera hos meddelare i bygderna.

Karin Hallén tar upp en grupp svenska dialektord som ursprungligen lånats in från franskan och vars betydelser hör ihop med skam eller att skämmas och skämma ut. Det rör sig om substantiven *blam*, *chikan* och *genans* och de med dem samhöriga verben *blamera*, *chikanera* och *genera*. Författaren redogör för ordens förekomst och betydelser i dialekterna och karterar därvid utbredningar. Med utgångspunkt i SAOB diskuterar hon om orden har betydelser som avviker från de gängse i standardsvenskan. Även frågan huruvida några ord kan betraktas som ekvivalenter berörs, liksom frågan varför just denna grupp av ord innehåller franska lån. I det senare fallet menar Hallén att man har behov av nyare, neutralare ord för det känsliga ämnesområde som berör skam och skamkänslor.

Caroline Sandström diskuterar en grupp inlånade finska substantiv i finlandssvenska dialekter utgående från hur de behandlas i Ordbok över Finlands svenska folkmål (FO). Artikeln inleds med en redogörelse för tidigare undersökningar av finska lån i de finlandssvenska dialekterna. För att få ett ungefärligt mått har Sandström gjort sökningar i pdf-filer av tredje och fjärde bandet av FO och funnit totalt 550 fall. Hon antar att antalet lån i själva verket är större. Etymologi redovisas oftast bara för substantivet, medan t.ex. ett av substantivet avlett verb hänvisas till genom jämförelse med detta substantiv. Sandströms egentliga studie för artikeln baseras på 13 ordartiklar i tredje bandet av FO (avsnittet *hä-ke*). Författaren belyser tre frågeställningar: de finska lånordens fonetiska och morfologiska anpassning och tilldelningen av genus samt frågan om hur lånorden behandlas vid den lexikografiska bearbetningen i FO. Utifrån en uppdelning i etablerade och spridda lån samt lån med mer begränsad omfattning visar Sandström ordbokens behandling av sju etablerade substantiv med stor spridning, *hätä*, *höra*, *jouckka*, *kajma* (*kajmas*), *kalja*, *kalu* och *keha*, och tre med begränsad spridning, *häng*, *härka* och *kolle*. Dessutom diskuteras lemmatiseringen av ordformer där de finska ursprungsorden är *jouni* 'list, ränker' och *jono* 'kö, rad'. I två tabeller visas betydelse, finsk ursprungsform, utbredning i Svenskfinland, uttal/genusangivelse och förekommande sammansättningar och avledningar för vart och ett av de undersökta orden.

I översättning mellan två språk kan s.k. falska vänner (identiska ord med olika betydelser) uppträda interlingvalt. Kristina Nikula har studerat ett motsvarande intralingvalt fenomen, s.k. lömska vänner, som för dialekttalande kan vara ett »kommunikationshinder» vid inläring av ett standardspråk. De vanliga kännetecknen på falska vänner är lexikal likhet, etymolo-

gisk släktskap, falsk in- eller avkodning, en »tolerant» kontext och störd kommunikation. För lömska vänner är det framför allt formellt likartade lexikala element och en »tolerant» kontext som förklarar missförstånden. På finlandssvenskt område finns både realiserade och potentiellt lömska vänner. Ett exempel är adj. *blöt* som i standardspråket har en enda betydelse 'våt', medan det i FO har sex olika betydelsevarianter. De lömska vännerna kan vidare vara totalt eller partiellt lömska, dvs. antingen helt sakna semantiska särdrag eller ha ett varierande antal gemensamma särdrag. Med stöd av egna uppteckningar visar Nikula att totalt lömska vänner är lättare att undvika än partiella sådana. En totalt lömsk vän är t.ex. verbet *vinka* 'röra öppen hand upp och ned eller i sidled', som dialektalt betyder 'hastigt insjukna', medan adj. *hård* i den dialektala betydelsen 'snabb' anses vara en partiellt lömsk vän.

Kristina Hagren belyser några ingressiva partikelverb med partiklarna *på/å* och *till* i svenska dialekter. De vanligaste är *börja på*, *taga på* och *taga till*. Konstruktionen *taga på* är nyare än *taga till* och materialet från Dalarna visar hur denna novation nått Dalarna från sydost men hejdats i den övre delen av Västerdalarna. I socknarna Malung, Lima och Transtrand är i stället *taga till* väl belagt och där förekommer även *börja till*. Hagren ställer frågan om även *börja på* är en novation, som i så fall har konkurrerat ut ett äldre *börja till*. Hon diskuterar även de två accentueringstyper som partikelverben i undersökningen uppvisar.

Camilla Wides bidrag behandlar proximala (dvs. närhetsmarkerande) demonstrativa pronomen i nutida finlandssvenska dialekter. Undersökningens huvudfrågor är dels hur fördelningen av olika former – såsom *den här*, *dessen* och *hissen* – ser ut i olika dialekter, dels hur vanligt det är att *den här* används som diskursmarkör i stället för propositionellt. Tidigare forskning visar att formvariationen tidigare varit mycket stor i det finlandssvenska språklandskapet, men Wides egen undersökning ger vid handen att *den här* numer är den klart dominerande formen. Enda egentliga undantaget till detta är dialekterna i södra och mellersta Österbotten, där andra pronomen fortfarande används ganska frekvent. Användningen av *den här* som diskursmarkör är vanligast förekommande i norra Österbotten.

Viveka Rabb visar i sin artikel att självrapportering av användning av ett dialektdrag mycket väl kan stämma med det faktiska bruket. I författarens avhandling från 2007 (varom närmare i Svenska landsmål 2008 s. 131 f.) redovisades i vilken utsträckning 36 personer från Kvevlax i Österbotten markerade feminint genus på pronomen som t.ex. *honje*, *miin*, *våron*. Sagesmän från fyra olika byar och tre olika generationer fick ta ställning till olika alternativ. Åren 2005 och 2006 sökte Rabb på nytt upp tio av sina informanter, fem i den äldsta gruppen och fem i de yngsta, nu för att spela in dem. Syftet var att undersöka om deras faktiska genusanvändning skilde sig från vad de hade uppgivit tidigare, vilket den alltså visade sig inte göra. Två talare födda

ca 1980 är då av särskilt intresse, dels en man som rapporterade ett i stort sett intakt traditionellt genussystem, dels en kvinna som rapporterade ett uppluckrat och inkonsekvent sådant. Dessa två, liksom de övriga åtta, visade sig ha ett faktiskt bruk som överensstämde med det självrapporterade. Rabb menar att just grammatiskt genus är ett språkdrag som talare har hög medvetenhet om och stark känsla för.

Gustav Bockgård bygger i sitt bidrag ut tidigare studier av den grammatiska konstruktion som består av ett innehållstungt element (X) följt av ett pronomen (P) och ett verb i presens eller preteritum (V). I materialet, ett trettioåttio årspåspår från perioden 1949 till 1972, förekommer två subtyper av det övergripande fenomenet, den ena med verbet *kalla* (XPK) (»... fjälster vi kallde») och den andra med *ha* (XPH) (»... gammel halmgnöste di hade»). Båda konstruktionerna är frekventa, och de är relativt fasta uttryck snarare än produktiva syntaktiska konstruktioner. Bockgård analyserar de prototypiska formella och funktionella egenskaperna hos de två konstruktionerna och finner både likheter och olikheter. Skillnaderna hänger samman med att XPK fungerar som en metaspråklig kommentar. Den fogas till uttryck som är potentiellt svårbegripliga eftersom de är dialektala. XPH lyfter fram en innehållslig aspekt av det just sagda och figurerar oftast i svar på frågor.

Piotr Garbacz artikel belyser frågan vad det kan finnas för samband mellan morfologi och syntax i en viss språkvarietet. Utgångspunkten är ett antagande inom generativ transformationsgrammatik att syntaktiska mönster kan bestämmas av abstrakta s.k. *parametervärden*, vilka i sin tur påverkas av morfologiska förhållanden. En morfologisk förändring förmodas därför kunna ge upphov till nya syntaktiska mönster i språkbruket. I detta specifika fall handlar det om sex olika syntaktiska variabler som tidigare forskare har antagit vara relaterade till huruvida en varietet uppvisar en rik subjektverb-kongruens eller inte. Garbacz undersöker i första hand Ovensiljansmål och i andra hand några norska dialekter för att se om de förmenta samband mellan syntax och morfologi som teorin predicerar föreligger i praktiken. De undersökta dialekterna uppvisar dock inte alls dessa samband.

I artikeln Frödings och Ricksons dialektala estetik jämför Björn Bihl de två diktarnas poesi. Gustaf Fröding, född 1860, växte upp strax öster om och i Karlstad. Enligt vittnesbörd talade han värmländska, säkerligen en central/östlig sydvärmländska. Levi Rickson med pseudonymen »Jeremias i Tröstlösa», född 1868, växte upp strax utanför Örebro och behärskade det centrala närkesmålet. Fröding skriver genomgående på dialekt eller riksspråk, men den mest uppenbara skillnaden är att han använder dialekt som stilmarkör. Rickson skriver antingen på dialekt eller på riksspråk och blandar inte, och han håller sig till en och samma dialekt; de interferenser som ibland finns är riksspråkliga. Även Fröding samvarierar inom sin egen varietet men till skillnad från Rickson även inom andra dialekter, t.ex. Glafs-

fjordsmål och Fryksdalsmål. Han var medveten om att han blandade men kanske inte riktigt hur. Till skillnad från Rickson nyskapar Fröding också språkliga former för att ge sken av dialektal estetik.

Dialektskrift återgiven av andra än språkvetare har skiftat över tid under senare delen av 1900-talet och fram till våra dagar. Med stöd av digitalt publicerade populära sångtexter på finlandssvensk dialekt visar Jan-Ola Östman att dialekttexterna till sin form, betydelse och funktion kan delas in i tre olika stadier: 1) »genuin» dialektskrift (1970-tal), 2) utjämnad dialekttext med sverigesvenskt uttal (1980- och 1990-talen), och 3) regionaliserad text. I den sistnämnda lyfts starka regionala särdrag medvetet fram för att betona skillnaden gentemot städernas språk. Under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet har de regionala varieteterna fått allt större betydelse då man vill föra fram samhällskritik. De dialektala sångtexterna berör sina åhörare på ett annat sätt än de standardspråkliga. Östman konstaterar att de offentliga dialekttexterna bidrar till att skapa identiteter till stöd för dialekternas ideologier. Att med musikens hjälp framföra en stundom självvironisk text på modersmålet ger en offentlig maktposition som annars inte kan hävdas av en dialektal minoritet.

Daniel Andersson diskuterar tolkningen av ordspråk utifrån begreppen *basbetydelse* och *performansbetydelse*. Det förra syftar på den konventionella innebörd som en grupp människor är överens om, den senare är avhängig av den sociala situationen. Att kännedom om de kulturella förhållandena i ordspråkens ursprungsmiljö är viktigt för tolkningen visar författaren med flera exempel. Han framhåller dock att det mönster av arbetsfördelning mellan män och kvinnor som framträder i ordspråken tecknar en idealiserad bild. – Med detta bidrag lämnar vi konferensvolymen *Studier i dialektologi och sociolingvistik*.

Också en annan betydelsefull antologi skall lyftas fram. I samlingsvolymen *Interaktionell dialektologi* har Gustav Bockgård och Jenny Nilsson samlat artiklar skrivna av forskare från Sverige och Finland. Gemensamt för dem är att de använder samtalsanalytiska teorier och metoder för att beskriva dialektala material, men man får nog konstatera att det är en avsevärd spännvidd mellan de teman som de olika bidragen behandlar. De båda redaktörernas introduktionskapitel ger en bakgrund till forskningsfrågor som interaktionell dialektologi kan arbeta med, och sätter in forskningsfältet i sitt sammanhang i skärningspunkten mellan dialektologi och interaktionsforskning. Därefter följer åtta bidrag. I ett demonstrerar Bockgård hur språkliga yttranden i dialektintervjuer produceras för att hantera den speciella kommunikativa verksamhet som pågår; i ett annat presenterar han tillsammans med Niklas Norén en undersökning av hur pivåkonstruktioner används i dialektintervjuer gjorda främst under 1950- och 1960-talen i Värmland, Närke, Småland och Östergötland. Mona Forsskåhl ställer frågan Vad är en fast fras? och diskuterar teoretiska utgångspunkter, begrepp och metoder då

man analyserar dialektala samtalsmaterial inom ramarna för interaktionell lingvistik. Hanna Lappalainen beskriver i sin uppsats språklig variation och dess funktioner ur olika perspektiv. Dels jämför hon intervjumaterial från olika årtionden för att se de förändringar som har skett och håller på att ske, dels undersöker hon variationens funktioner i interaktion. Jan Lindström diskuterar hur man kan kombinera aspekter av samtalsanalys, dialektologi och grammatik. Centrala frågeställningar är här: »kan samtalsgrammatiken berika våra kunskaper om dialekter och kan kunskapen om dialekter berika samtalsgrammatiken?» (s. 201). Jenny Nilsson beskriver i sin artikel hur samtalsdeltagare anpassar sig till varandras bruk av dialekt- och standardvarianter och återanvänder en variant som någon annan just använt, och hon diskuterar vilken funktion sådan anpassning har. I ett bidrag av Camilla Wide jämförs frekvensen av planeringspartiklar i olika dialekter i en kvantitativ analys. Studiens tyngdpunkt ligger emellertid på den kvalitativa beskrivningen av partiklarna i ett interaktionellt perspektiv, där hon visar vilka funktioner partiklarna *dehär* och *dedär* kan ha. Jenny Öqvists artikel till sist behandlar ett prosodiskt fenomen, nämligen särskilt höga tonala toppar i traditionell arbetarklassstockholmska, och dess funktion som interaktionell resurs. Även om antologin som redan framhållits kan upplevas som mindre väl sammanhållen, visar den tydligt vilken potential den interaktionella dialektologin besitter.

I ett bidrag till festskriften *I mund og bog*, utgiven i anledning av Inge Lise Pedersens 70-årsdag, beskriver Ann-Marie Ivars hur satser negeras i sydösterbottniska, närmare bestämt i traditionell Närpes- och Lappfjärdsdialekt. Bland de lexikala och syntaktiska resurser som inte finns i standardsvenska kan nämnas konstruktionerna *inte aldrig* 'aldrig' och *inte bara* 'inte mer/ fler än, bara'. Vidare är det i de undersökta dialekterna betydligt vanligare med *inte* i fundamentalsposition än vad som är fallet i de flesta sverigesvenska dialektområdena. På det hela taget påminner annars negationsmönstren i sydösterbottniskan om dem som man hittar i andra finlandsvenska dialekter, och likheterna med sverigesvenskt standardspråk är också påtagliga.

Svenska landsmål och svenskt folkliv utkom 2011 med sin 134:e årgång. Lennart Elmevik presenterar i en artikel här ett par gotländska dialektord som styrker att utvecklingen av *au* till *ō* bör ses som en inhemsk företeelse. I Gotländsk ordbok finns adjektiven **nom* 'läraktig, kvicktänkt' m.m. och **nöm*, i äldre källor *naumbur*, *naum* m.m. i samma betydelse, och utgivaren Herbert Gustavson ser *au*-vokalismen som växelform till *nom*. Detta är viktigt eftersom vi här har ett icke rekonstruerat gotländskt ord där *ō* växlar med *au*, och där *au* måste vara primärt. Enligt Elmevik finns det möjligen ytterligare ett exempel på växlande vokalism, nämligen *fgutn.*, gotl. *laup* m. 'ett sädesmått', som i dialekterna förekommer också i former *lop* och *loup* som svarar mot ett forngutniskt **lōp*. Detta är ett bidrag till belysningen av

den eventuella existensen av en birkasvenska/hedebynordiska; se även Elmviks uppsats i Studier i dialektologi och sociolingvistik ovan.

Mikael Parkvall tecknar i en artikel i samma tidskrift en bild av den kortlivade svenska dialekten i Nya Sverige 1638–ca 1810. I kolonin, belägen på nuvarande USA:s östkust 1638–1655, talades förutom svenska bl.a. finska, nederländska och engelska. Svenskan var länge dominerande, och Parkvall räknar alltså med att den dog ut först i början av 1800-talet. Han menar att svenskan i Nya Sverige utgjordes av en koiné, en dialektkompromiss mellan de dialekter som var företrädade bland kolonins invånare, vilka i huvudsak kom från Mälardalen, Västergötland och Finland. Efter att ha gått igenom »i princip allt tryckt (och digitalt) material som har någon rimlig förutsättning att innehålla språkliga omnämmanden» (s. 87) finner Parkvall belägg eller indicier för ett antal språkliga drag, t.ex. att den vokal som skrivs <u> – som idag närmast är främre – ännu vid den här tiden var central; härpå tyder stavningen av verbet *lusa* 'förlora' ← eng. *lose*. Genom Linnélärjungen Pehr Kalms skrifter är en mängd djur- och växtbeteckningar belagda, t.ex. *jordbär* 'smultron' och den lokala nybildningen *fiskatt* 'skunk'.

Språkgeografisk kartering på nordgermanskt område är föremål för uppmärksamhet i Lars-Erik Edlunds bidrag i samma nummer av tidskriften. De språkgeografiska arbeten som berör de enskilda nordiska språken presenteras, liksom de relativt få pannordiska studierna. På svenskspråkigt område finns pionjärarbeten av Adolf Noreen och August Strindberg, där den sistnämnde som bekant kartlägger orden för 'nyckelpiga'. Ernst Wigforss dryftar i sin avhandling viktiga principfrågor rörande gränsknippen och kärnområden. Med Natan Lindqvist samt Bengt Hesselman och en grupp Uppsalaforskare kring honom (bland dem D. O. Zetterholm), upplever ordgeografen sin storhetstid för svenskt vidkommande under 1930-, 1940- och 1950-talen. Den ljudgeografiska forskningen är särskilt stark på svenskt område, främst då den ljudhistoriska. Valdemar Bennikes & Marius Kristensens pionjärarbete Kort over de danske Folkemål med Forklaringer (1898–1912) lyfts fram från danskt område liksom arbeten som finns på norskt, där Amund B. Larsen är föregångare. Ett språkgeografiskt arbete om isländska uttalsvarianter pågår, Rannsókn á íslensku nútímamáli (RÍN). Ordgeografiska studier på västnordiskt område har framlagts av Oskar Bandle. Det konstateras att nordiskt anlagda arbeten ännu i stor utsträckning saknas och att de som finns ofta är av mer preliminär karaktär. Den mellanspråkliga språkgeografen, som utgör spännande utmaningar, har ännu så länge endast mer rudimentärt utvecklats. På syntaxforskningens område har under senare år tagits viktiga initiativ med samverkan över nationsgränserna. Det internationellt sett ökande intresset för prosodins areella variation har stor potential också på nordiskt område. Edlunds översikt visar att den språkgeografiska forskningen på nordiskt område vilar på en solid empirisk grund men att förklaringarna till de skiftande språkgeografiska mönstren ännu inte dryftats så

djupt som man kunde förvänta sig samt att sociolingvistiska perspektiv ännu inte till fullo integrerats i det språkgeografiska arbetet. Jfr även Rabanus' arbete ovan.

Språkgeografiska men även språkhistoriska är perspektiven i Lars-Erik Edlunds bidrag i den av Vitterhetsakademien utgivna samlingsvolymen Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645 som redigerats av den nyligen disputerade stockholmshistorikern Olof Holm. Uppsatsen – som baserar sig på en föreläsning över ett förelagt ämne vid en vetenskaplig sammankomst – utgör en genomgång av det jämtska språkområdets ställning mellan öst och väst och diskuterar såväl material från äldre skriftliga källor (runföljden på Frösöstenen och språkliga vittnesbörd i de medeltida breven) som ortnamnstyper och drag på olika nivåer i dialekterna. Svårigheterna att fastlägga östligt och västligt nordiskt dryftas. Språkdrag som traditionellt räknats som västliga har många gånger ursprungligen haft en mer allmän nordisk spridning, och det är ofta det man kunde kalla *stabiliseringsfasen* som visar skillnaden mellan väst och öst. De ursprungliga förhållandena har tett sig annorlunda, vilket får konsekvenser för vår tolkning av de förhistoriska sambanden. Hur komplicerade språkgeografiska mönster uppstått demonstreras med exempel från olika språknivåer. Det tycks som om den medeltida jämtskan formades rätt fritt gentemot det uppsvenska området, även om ett inflytande därifrån helt givet fanns men uppenbart inom ramen för en gemenskap med de trönderska dialekterna. Tillsammans har trönderska dialekter och jämtska utgjort vad man kunde kalla en *regionaldialekt* i Mittnorden »som sjølv sagt i ulike epokar har blitt påverka frå tale-mål lenger sør [...], frå Mälaronrådet i Sverige og frå Vestlandet og Austlandet i Norge, men som også har vori ein sterk påverkningsfaktor både i Norrland og i Nord-Norge» såsom Arnold Dalen i ett arbete från 2005 uttryckt saken. I ett avsnitt i uppsatsen dryftas även birkasvenska/hedebynordiska, varvid bl.a. framhålls att antagandet av detta vikingatida prestigespråk ingalunda är oproblematiskt (jfr här de bidrag av Elmevik som redovisas tidigare i krönikan). Man erinras i uppsatsen också om att enskilda sockenmål uppvisar utvecklingstendenser som ibland mer påminner om mål i angränsande landskap. Målen i östra Jämtland har sålunda drag som minner om dialekterna österut, vilket avlägsnar dem från dialekter västerut i landskapet.

Från Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund har kommit en skånsk ordbok, sammanställd av Carl-Erik Lundbladh. I ordbokens inledning förklaras hur urvalet gjorts och varifrån materialet hämtats. Här finns också en översikt över typiska dialektdrag och en beskrivning av hur ordboken är uppställd. Själva ordboken består av tre delar. I den första finner man uppslagsorden i normaliserad form, uttalsform i grov beteckning samt definition. Närmare Ortsangivelse inom Skåne anges inte. I de flesta fall ges ett eller ibland flera språkprov, men dessa återges alltid i normaliserad form, t.ex. »Jag får väl

söka husaly nånstans». Den andra delen utgår från dialektformerna och här ges dels definition, dels hänvisning till aktuellt uppslagsord i den första delen. I den tredje delen står betydelseerna i centrum och här får man hjälp att hitta till såväl den första som den andra delen. Boken avslutas med en beskrivning av Syd- och västsvensk dialektdatabas (inklusive förklaringar av vissa landsmålstecken) samt några lästips.

Dialektboken. Murrekirja, utgiven 2011, är framtagen av arbetsgruppen Dialektens Vänner i Karleby i Österbotten. Syftet med ordboken är arbetsgruppens önskan att dokumentera och bevara dialekten i nuvarande Nederwetil och Karleby kommun, dvs. Karlebydialekten. Uppslagsorden på Karlebydialekt är alfabetiskt ordnade med en betydelsebeskrivning på standardsvenska. Sedan följer en ekvivalent eller betydelsebeskrivning på finska till Karlebydialektens ord. Språkprov förekommer för vissa ord men används inte genomgående i ordboken. Även encyklopediska kunskaper eller andra för ordet eller sammanhanget relevanta upplysningar finns upptagna för vissa uppslagsord. SAOB citeras ofta och används som stöd för att sätta in vissa dialektord i ett större sammanhang. (Även FO anlitas ibland.) På varje bokuppslags vänstra sida finns även ett antal läsövningar på dialekt i form av historier eller dikter. Dialektordboken avslutas med två snabbregister på standardsvenska–dialekt–finska, respektive på finska–dialekt–standardsvenska.

År 2010 publicerades den drygt 200-sidiga boken *Särnmål* av Särna Fornminnesförening och Föreningen Särna Skogsmuseum. Två år dessförinnan hade arbetet påbörjats med att en studiecirkel startades. Målsättningen var att samla in och skriva ned ord och uttryck för att bevara dem till eftervärlden. I studiecirkeln var fem byar representerade men man har tagit hänsyn till ordförrådet också i andra delar av socknen. Boken inleds med en kort historik över Särna och en vägledning till hur de specialtecken som används för att beskriva uttalet skall förstås. Därefter följer en knappt 20-sidig del, där olika uttryck i särnmålet presenteras. På s. 34–101 ges exempel på språket i användning, oftast i form av enstaka meningar eller kortare dialoger. Samtliga exempel är i sin helhet översatta till standardsvenska. Språkproven är uppdelade efter teman såsom »Gården», »Skogen» eller »Skolan». På sina ställen ges längre beskrivningar på standardsvenska av hur t.ex. ett visst arbete gick till eller en traditionell maträtt tillagades. Resterande del av boken utgörs av en ordlista. Utgivarna har ställt som krav att minst två oberoende källor skall ha känt till ett ord för att det skulle inlemmas i ordlistan. Förtydligande och välgjorda illustrationer åtföljer vissa av orden.

Om den nyss nämnda skriften om särnmål tillkommit snabbt, får motsatsen sägas om boken *Dialekten i Rödålidén* med omnejd, som huvudsakligen utgör en ordbok med förklaringar och exempel. Den studiecirkel i västerbottniska Rödålidén som 2011 utgav denna skrift hade nämligen arbetat med insamling och, senare, avfattning av ordboken sedan 1985. Ett stort an-

tal personer har genom åren medverkat och diskuterat orden och deras betydelser. Ett påtagligt resultat är att cirkeldeltagarna så småningom kommit att iaktta variationer i språket mellan dem som bor i de nedre resp. övre gårdarna i byn. Ordboken har dialektformen som uppslagsord, och man slås av att variationen lyfts fram mer än vad som är vanligt i denna typ av arbeten: ett adj. *bLo`luppese* uppförs sålunda vid sidan av *bLo`lõppese* i uttrycket *hinna hå bLo`luppese* 'det här har blivit förstört av blod'; *e`jtru* 'lättrerad' beläggs vid sidan av *e`ttru*, *gesjwi`nnt* 'snabbt och lätt' vid sidan av *jesjwi`ngt* och *legd* 'vall' vid sidan av *lejd* etc. En del som det kan tyckas tillfälliga sammansättningar som visar en ordbildningspotential har under arbetets gång fångats upp, exempelvis *brä`ntsjLepågrõt* 'tunn nykokad kornmjölsgröt som bränner på läppen'. Äldre uttryck som *vå`Les deg* – som kan användas både positivt och negativt, till lyckost resp. stackare – finns intill *på`rkuler* 'gestikulera och prata högljutt (struntprat)' och andra lånord. I en »omvänd ordlista» kan man hitta standardsvenska ingångar i ordboken: vid (onaturlig) *hunger* hittar man sålunda de fyra orden *bu`ksõrja*, *hu`ngeril*, *mõsail* och *kåffedarr*. Boken rymmer också berättelser och historier på mål, avsnitt om matrecept, lekar och ordstäv, och avslutningsvis ett teatermanuskript på dialekt, August och Lotta. Som helhet är detta ett väl genomfört arbete som dessutom ligger till grund för vetenskapliga studier, nämligen både Rune Westerlunds licentiatavhandling (om vilken se Svenska landsmål 2011 s. 159) och hans uppsats om velart och palatalt *k* resp. *g* framför främre *a* som refererats ovan.

Mandor Näslunds ordbok över Malåmålet har tidigare behandlats (se Svenska landsmål 2010 s. 166 f.). Ett supplement om cirka 130 ord har nu utkommit, där man finner en hel del sammansättningar men också ett lånord som *jeep*, i dialekten uttalas *jepp*, vilket tagits med eftersom det uppenbarligen vid inlåningen integrerats i dialektens formsystem. Eftersom de tidigare ordboksdelarna saknat illustrationer har författaren i denna supplementdel återgivit ett nära åttiootal teckningar av föremål och olika anordningar som använts i äldre tider, såsom av ljuster, riphag, grötkräkla och vält. Mandor Näslund har i sin omfattande ordbok samlat ihop språklig och saklig kunskap som lätt hade kunnat gå förlorad – ordboken är något av en kulturvärning.

År 2007 utgav Hilding Lundberg ordboken Anundsjömålet som det talas i Gensjö med omnejd (se Svenska landsmål 2008 s. 136). Bara fyra år senare utkom en väsentligt utökad andra upplaga av boken, helt enkelt betitlad Anundsjömålet, där förstautgåvans knappt 200 sidor i A4-format har vuxit till närmare 300 sidor. Utformningen och upplägget är samma som i föregående upplaga: uppslagsorden återges i dialektal form i förenklad transkription, och accentangivelser förekommer sporadiskt. Ordens betydelse anges koncist och tydligt, inte sällan med exempelmeningar för att ytterligare belysa hur orden används.

En värdefull dialektal ordskatt finns även, om än en aning dold, i Rolf Kjellströms bok *Nybyggjarliv i Vilhelmina 1. Träd och växter som resurs*. I denna första del av ett planerat fembandsverk, till stor del baserat på Nils Erikssons utförliga folkminnesuppteckningar, skildras hur nybyggarna i Vilhelmina under 1800- och tidigt 1900-tal utnyttjade naturens träd och växter för att åstadkomma allt från plåster till näverlurar och båtar. Men texten är också späckad med dialektala ord med anknytning till ämnet, alltså huvudsakligen namn på växter och redskap, liksom ett stort antal slättertermer. De dialektala orden anges i kursiv i den löpande texten, och finns behändigt och förtjänstfullt samlade i ett register, omfattande drygt 450 ord, med hänvisningar till de sidor där ordens betydelse närmare framgår.

En arbetsgrupp för Gammalt nordingråmål har under några år studerat Emil Nordenmarks (1898–1967) samlingar av intervjuer med nordingråbor födda från 1850-talet och framåt. En textsamling baserad på dessa uppteckningar har nu utgivits under titeln *För i väla*. Boken inleds med en kort biografi över Nordenmark och ett avsnitt om hur man valt att återge dialekten. Här finns avsnitt om flickor och pojkar, fiske, kreatur, prästen och länsmanen, övertro (med bl.a. bjäre, skvåk och vittror) och en hel del annat. Informanterna namnges och födelseort och -år anför; dessutom finns ordförklaringar och en del underfundiga illustrationer, bl.a. målningar av Emil Nordenmark. Det hela avslutas med en kort ordlista. Inläsning av texter av Elna Öhlén och Bruno Sjölander på en cd-skiva medföljer boken, och kompletterar på ett värdefullt sätt textutgåvan.

*

Till sist några avslutningsord. Man kan lätt konstatera att intresset för dialekter är stort, vilket resulterar i åtskilliga publikationer under ett år. Viktiga bidrag lämnas därvid både av akademiska forskare och deltagare i studiecirklar och lokala föreningar. Perspektiven bland forskarna är många, och det finns påtagliga ambitioner att förnya dialektologin, inom ett traditionellt fält som det språkgeografiska men också genom uppbyggnaden av ett nytt fält som det interaktionella. Under det senaste dryga året har tre doktorsavhandlingar och ett par stora samlingsvolymerna utgivits. Deltagare i hembygdscirklar och i olika föreningar har samtidigt dokumenterat sina lokala talspråk i ordböcker och textsamlingar. På lokalplanet finns dessutom på sina håll planer på att vinna minoritetsspråksstatus åt målen, något som emellertid inte är helt oproblematiskt. Och inte blir det lättare när det saknas en mer genomtänkt svensk dialektpolitik. Det är bara att hoppas att en sådan så småningom skall formuleras.

Referenser

- Andersson, Daniel, 2011: Storhovade hästar och smalbenta kvinnor skall man akta sig för. Om att tolka äldre tiders ordspråk. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 53–60.
- Bihl, Björn, 2011: Frödings och Ricksons dialektala estetik. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 83–92.
- Bockgård, Gustav, 2011a: Lexikaliserade satser med *ha* eller *kalla* i nordöstra Götalands traditionella dialekter. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 93–101.
- 2011b: »Dä ä inte frågan äm nå annat än den gamle dialekten.» En samtalsanalytisk och ideologikritisk studie av en märklig dialektintervju. I: Interaktionell dialektologi. S. 51–74.
- Bockgård, Gustav & Nilsson, Jenny, 2011: Dialektologi möter interaktionsforskning. En introduktion till interaktionell dialektologi. I: Interaktionell dialektologi. S. 7–50.
- Bockgård, Gustav & Norén, Niklas, 2011: Pivåkonstruktioner i svenska dialektintervjuer. I: Interaktionell dialektologi. S. 75–130.
- Dialektboken. Murrekirja. Utg. av Dialektens vänner. 2011. Karleby.
- Dialekten i Rödäliden med omnejd. Utg. av Rödälidens Blåbandsförening. 2011. Vindeln.
- Edlund, Lars-Erik, 2011a: Språkgeografisk kartering av de nordiska språken. En översikt. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv. S. 7–58.
- 2011b: Mellan väst och öst. Det jämtska språkområdet över tid ur ett nordiskt perspektiv. I: Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645. (KVHAA Konferenser 75.) S. 47–90.
- Elmevik, Lennart, 2011a: Två gotländska dialektord. Ett bidrag till frågan om existensen av en birkasvenska/hedebynordiska. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv. S. 59–65.
- 2011b: Sv. och no. dial. *ō* som motsvarighet till urnord. *au*. Till diskussionen om den s.k. birkasvenskan. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 103–111.
- Forsskåhl, Mona, 2011: Vad är en fast fras? Form, funktion och syntaktisk struktur hos *de e de* i finlandssvenska samtal. I: Interaktionell dialektologi. S. 131–158.
- För i väla. Berättelser på Nordingråmål samlande och nedskrivna av Emil Nordenmark. 2010. Nordingrå.
- Garbacz, Piotr, 2011: Sambandet mellan morfologi och syntax i de nordiska dialekterna. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 113–121.
- Greggas Bäckström, Anna, 2011: »Ja bare skriver som e låter.» En studie av en grupp Närpesungdomars skriftpraktiker på dialekt med fokus på sms. Umeå. (Nordsvenska 20.)
- Hagren, Kristina, 2011: Ingressiva partikelverb med *på/å* och *till* i svenska dialekter, särskilt dalmål. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 131–138.
- Hallén, Karin, 2011: *Blam – blamera, chikan – chikanera, genans – genera*. En grupp franska lånord i svenska dialekter. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 139–147.
- Huldén, Lars, 2011: Utvecklingen av gammalt långt *o* i finlandssvenska dialekter. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 149–158.
- Interaktionell dialektologi. Red. Gustav Bockgård & Jenny Nilsson. 2011. Uppsala. (Institutet för språk och folkminnen.)
- Ivars, Ann-Marie, 2009: Sydösterbottnisk negering. I: I mund og bog. 25 artikler om sprog tilegnet Inge Pedersen på 70-årsdagen d. 5. juni 2009. Redigeret af Henrik Hovmark, Iben Stampe Sletten & Asgerd Gudiksen. København. (Københavns Universitet, Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning.) S. 127–138.
- Johansson, Lars-Erik, 2011: Dialektbegreppet. Dialekter som varietet och/eller dialektbruk som stil. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 187–194.

- Kjellström, Rolf, 2012: Nybyggarliv i Vilhelmina. 1. Träd och växter som resurs. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 119.)
- Lappalainen, Hanna, 2011: Förändring, variation och variationens funktioner. En fallstudie av variationen i bruket av personliga pronomen på en finsk landsbygdsort. I: Interaktionell dialektologi. S. 159–198.
- Lindström, Jan, 2011: Samtalsgrammatik på dialekt? I: Interaktionell dialektologi. S. 199–222.
- Lundberg, Hilding, 2011: Anundsjömålet. 2 omarb. uppl. [Utan ort.]
- Lundbladh, Carl-Erik, 2012: Skånska dialektord. Lund. (Skrifter utgivna av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 12.)
- Lundström, Ulf, 2011: Elementen *hals*, *har/hare*, *rem* och *slind*. Att fånga terrängords betydelser genom fältstudier och i arkivmaterial. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 201–209.
- Melerska, Dorota, 2011: Älvdalskan – mellan språkdöd och revitalisering. Poznań.
- Nikula, Kristina, 2011: Om lömska vänner i finlandssvensk dialekt. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 211–218.
- Nilsson, Jenny, 2011: Dialektal anpassning i interaktion. I: Interaktionell dialektologi. S. 223–249.
- Nordenmark, Emil, se För i väla.
- Nyholm, Sara, 2012: Närpesungdomars intraspråkliga beteende. En attitydundersökning med framtidsperspektiv. Vasa. (Acta Wasaensia nr 262. Acta Wasaensia. Språkvetenskap 44.)
- Näslund, Mandor, 2011: Supplement till ordbok över Malåmålet A–Ö. Luleå.
- Omdal, Helge, 2011: »Og kva er så ein dialekt?» Om dialektbegrepet i nordiske språk. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 219–228.
- Parkvall, Mikael, 2011: Svenskan i Nya Sverige 1638–ca 1810. Fragment av en kortlivad dialekt. I: Svenska landsmål och svenskt folkliv. S. 77–104.
- Rabanus, Stefan, 2011: The State of the Art in Linguistic Cartography. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 31–52.
- Rabb, Viveca, 2011: Faktisk och upplevd användning av grammatiskt genus. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 229–236.
- Sandström, Caroline, 2011: Finska lån och hur de anpassas i de svenska dialekterna i Finland. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 249–257.
- Strandberg, Mathias, 2011: Accentuering av sammansättningar sydöstra Skåne. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 279–285.
- Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Utgivna av Lars-Erik Edlund, Lenart Elmevik och Maj Reinhammar. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 116.)
- Särnmål. Utg. av Särna fornminnesförening och Föreningen Särna skogsmuseum. 2010. Mjölby.
- Westerlund, Rune, 2011: Palatal och velar artikulation av klusilerna *k* och *g* framför främre kort *a* i en sydvästerbottnisk dialekt – auditiv analys. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 323–329.
- Wide, Camilla, 2011a: Proximala demonstrativa pronomen i finlandssvenska dialekter. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 331–339.
- 2011b: Pronomenen *den här* och *den där* som planeringspartiklar i finlandssvenska dialekter. I: Interaktionell dialektologi. S. 251–306.
- Öqvist, Jenny, 2011: Förhöjda tontoppar som interaktionell resurs i traditionell stockholmska. I: Interaktionell dialektologi. S. 307–341.
- Östman, Jan-Ola, 2011: Standardspråk, dialekter och populärmusik i ett senmodernt Svenskfinland. I: Studier i dialektologi och sociolingvistik. S. 357–366.

Litteratur

Gåtor insända till tidningen Land. Redigerade av Bengt af Klintberg. Uppsala 2012. 100 s. (Svenska gåtor 2.) ISBN 978-91-85352-94-4.

Första numret i Kungl. Gustav Adolfs Akademiens serie Svenska gåtor var Helmer Olssons Folkgåtor från Bohuslän. Året var 1944. När nu nummer 2 utkommer, Bengt af Klintbergs Gåtor insända till tidningen Land, innebär det en nytändning för skriftserien.

Boken omfattar 100 sidor och innehåller en orienterande inledning, 472 gåtor med svar och ett stort antal varianter samt ett register över gåt svar. Till största delen är gåtorna sådana som skickats in efter en förfrågan i tidningen Land sommaren 1980, men visst material har också skickats in av allmänheten 1990–2004 efter uppmaningar i tv och radio. Det är ett »sovrat urval» som af Klintberg presenterar (s. 12) och samtliga brev med insända gåtor finns i Nordiska museets arkiv.

Gåtorna är insorterade under 25 huvudrubriker, där 13 stycken samlar gåtor som handlar om specifika ämnen, t.ex. »Gåtor om människan och människokroppen», »Gåtor om djur» eller »Gåtor med bibliskt motiv». De återstående tolv rubrikerna samlar gåtor av olika typer, t.ex. »Bokstavsgåtor», »Gåt berättelser på lönnspråk» eller »Likhets- och olikhetsgåtor». Bengt af Klintberg följer här en tradition som återfinns i t.ex. Fredrik Ströms Svenska folkgåtor (1937) och Helmer Olssons tidigare nämnda samling.

Det är underhållande att läsa det rika materialet som ibland ger ett ålderdomligt intryck och ibland upplevs helt samtida. Inte minst utmanas läsaren av de ofta underfundiga och ibland medvetet vilseledande beskrivningarna och frågorna. Vad avses exempelvis i följande exempel?

Det står en gubbe i en vrå, klädd i bara lappar. Frusen pilt ändå går ofta fram på tå, den lappiga gubben klappar. (Gåta nr 144 a, från olika delar av Sverige.)

Vad är det för träd som föder levande ungar? (Gåta nr 449.)

I inledningen konstaterar af Klintberg att gåtorna troligen traderats muntligt sedan medeltiden. Men han går även igenom tidigare gåtböcker och de skolläseböcker som verkar ha spelat stor roll för spridningen. Exempelvis kan inte mindre än ett tjugotal av gåtorna i af Klintbergs samling spåras till Arthur Hazelius' Fosterländsk läsning. Andra viktiga källor är Anna Maria Roos' Sörgården och I Önnemo.

Vid sidan av bokens underhållningsvärde läggs här fram ett viktigt källmaterial. Utöver samlingar som finns i arkiven är det viktigt med utgåvor av detta slag, som ökar tillgängligheten och kan tjäna som inspiration för framtida folkloristisk och språkvetenskaplig forskning.

Och slutligen – om någon ännu inte gissat rätt – svaren på gåtorna: Nr 144 avser »kalkelgnen» och nr 449 »hembiträdet».

Daniel Andersson

Vilhelmina. En lappmarksbygd på väg mot framtiden. 1944–1947. – Vilhelmina. En lappmarksbygd på väg mot framtiden. 1948–1949. Tidningsklipp berättar. Umeå 2011. (Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå.) ISSN 0282-0226, ISBN 978-91-7229-082-2 och 978-91-7229-083-9.

Under de senaste åren har jag arbetat med O. P. Petterssons Gamla byar i Vilhelmina i syfte att söka förstå folkligt berättande i en sydappländsk kolonisationsbygd med särskild inriktning på svensk-samiska möten. Det som gjorde att jag kom att fokusera på just Vilhelminabygden i mina studier var den stora materialtillgången som på många sätt är imponerande. Förutom Gamla byar i Vilhelmina, denna detaljrika krönika i tre delar som utgavs första gången 1941–1946 och som 1960 kompletterades med ett omfattande registerband, finns bl.a. de omfattande uppteckningarna av Lisa Johansson och Nils Eriksson – varav endast vissa delar hittills har publicerats.¹ Glömmas bör ej heller O. P. Petterssons Nybyggares dagliga leverne (1999), som fick stor spridning genom att Vilhelmina kommun vid millennieskiftet delade ut den som minnesgåva till kommunens samtliga hushåll. Till denna redan mycket digra materialansamling om och från Vilhelmina ska nu läggas det imponerande bokprojektet Vilhelmina. En lappmarksbygd på väg mot framtiden, där man i åtta omfattande volymer möter så gott som allt som i Västerbottens-Kuriren skrivits om Vilhelmina mellan 1900 och 1950. I och med färdigställandet av de två banden med artiklarna från 1944–1949 slutförs detta monumentalprojekt, som initierades av den nu bortgångne Martin Lauritz.

De två volymerna omfattar totalt strax över 1100 sidor och inkluderar förutom själva artikelmaterialen en inledningstext av professor Lars-Erik Edlund och – i likhet med tidigare band – register över personnamn, ortnamn, artikelförfattare, brev från meddelare och artiklar i urval. De två första banden i bokserien hade i stället för »artiklar i urval» ett register över »rubricerade händelser», och just ett utbyggt register över artiklarnas innehåll, baserat på hela materialet, hade givetvis varit av stort värde. Det står klart att ett arbete av den omfattningen inte kunnat inrymmas inom detta redan ambitiösa utgivningsprojekt, men det är ju ingenting som hindrar att en sådan registerdel publiceras i efterhand som ett fristående band.

Artiklarna i de nu utkomna banden är varierande, från korta notiser till långa reportage, från objektivt rapporterande till närmast lyriska skildringar av människor och natur.

En vanlig genre är rapporter från möten i olika organisationer, som kommunala verksamheter, religiösa sammanslutningar, nykterhetsloger och näringsliv. Exempelvis beslutade kommunalnämnden i Vilhelmina vid ett sammanträde 5 maj 1945 att tillstyrka Birger Holmgrens ansökan om 200 kronor för reparation av en landningsbrygga i Saxnäs (I:183). Lika framgångsrik var en ansökan från Åsele skoldistrikt om att få ha sju barn i skolan i Råsele, som bifölls vid Vilhelmina landskommuns folkskolestyrelses sammanträde 21 juni 1947 (I:448–449).

Materialet innehåller även ett stort antal födelsedagskrönikor och nekrologer, där bygdens invånare, deras liv och gärningar, lyfts fram. Särskilt intressanta personer skildras i ett antal längre reportage. Där får vi bl.a. möta kronotorparänkan Ester Lovisa Jonsson i Nyhamn som skötte ett kronotorp i lappmarken och fostrade elva barn (I:269). I artikeln från 5 december 1945 berättar hon:

¹ Rolf Kjellströms nyligen utkomna Nybyggjarliv i Vilhelmina. 1. Träd och växter som resurs – första delen av fem planerade – bygger till stora delar på just Nils Erikssons uppteckningar.

Det är tio år sedan min man dog, men det har ju gått bra nu, sedan mina pojkar blivit så stora, att de hjälper till. Jag har nämligen gott om pojkar, inte mindre än sju stycken, alla stora och kraftiga. Fyra flickor har jag också haft, och dessa ha varit till ovärderlig hjälp för mig, sedan jag blev äldre.

Just starka och handlingskraftiga nybyggarkvinnor återkommer ofta i skildringarna.

Vid genomläsning av dessa två sista volymer i sviten slås man av hur ofta det äldre nybyggerlivet skildras, i form av ovan nämnda levnadsteckningar men också i sägner och reportage om äldre tiders seder och bruk. En viktig influens till detta torde vara O. P. Petterssons Gamla byar i Vilhelmina, vars tredje och avslutande del utkom 1946; inte minst de många referenserna i artikelmaterialen, både till O. P. Pettersson som person och till hans verk, tyder på detta.

Att koloniseringen och nybyggerlivet – som för Vilhelminas del i mitten av 1900-talet ligger endast några generationer bort – värderas högt och även tjänar som motivation inför framtiden framträder med stor tydlighet. Det är inte bara en gemensam historia som finns i de gamla berättelserna utan också ett levnadsideal som verkar vara på väg att försvinna. Den 12 oktober 1945 kan man läsa om Petrus Holmgren – välkänd i Vilhelminabygden – och hans hustru, vilka, 60 år fyllda, 1941 flyttat »sexton kilometer från närmaste granne» och slagit sig ner »som nybyggare i en fjälldal trettio kilometer från närmaste landsväg», närmare bestämt i Vardofjäll. Petrus Holmgren berättar om beslutet att flytta och om det nya livet som nybyggare på äldre dagar. Artikeln avslutas sedan på följande sätt:

Så talade denna 63-åriga nybyggare uppe i Vardofjäll. Det är egentligen sådana människor vårt land behöver. Människor som vågar något för sin utkomst. De gå icke blott i de fåror som andra plöjt, utan de våga trampa upp nya stigar genom ödemarken och flytta kulturens gränspålar ännu ett stycke närmare de öde fjällvidderna. Vem vet, kanske om femtio år är här en liten fjällby lik många andra i vårt län (I:52).

Ett liknande exempel är berättelsen om »Den knepige bonden i Granliden» Ivar Ivarsson (publicerad 1 juli 1948), vars snillrika uppfinningar bl.a. inkluderar ett egenkonstruerat vattenverk. Artikelförfattaren slår fast att tiderna förändrats:

Man torde utan överdrift kunna säga, att bönderna förr i tiden voro mera händiga och uppfinningsrika än nu. Ej att undra på förresten. Nu sätts varken handlag eller skarpsinne på större prov, allt finns ju nu att köpa (II:43).

Denna vurm för svunna tider kan också ställas i relation till den moderniseringsprocess som en mängd tidningsartiklar från denna period redogör för. Bl.a. mekaniserar nyodlingen när traktorn gör entré; två bandtraktorer av märket Allis Chalmers tjänstgör i bygden enligt en artikel från 21 september 1945. Några år senare, 26 november 1948, är det motorsågens förtjänster som prisas, även om det framförs åsikten att den borde vara billigare, »så att även smärre huggarlag kunde köpa en sådan». Artikelförfattaren framhåller att det ju nu ska finnas »en mindre sort, som bara fordrar en man vid användandet». Det tydligaste exemplet på det modernas intåg i Vilhelminabygden torde dock vara elektriciteten. I artiklarna kan man följa elektrifieringen av byarna, och så sent som i december 1949 hade turen kommit till några byar vid Vojmsjön. Notisen i tidningen om detta lyder i sin helhet:

På torsdagseftermiddagen fingo byborna i Södra Tresund och Västanbäck vid Vojmsjön sitt efterlängtade elektriska ljus. Glädjen var stor och byborna strålade i kapp med alla lampor och julstjärnor. Vilhelmina norra elektriska distributionsförening har därmed knutit ännu en lång ellinje till sitt vittomfattande distributionsnät (II:520).

Det är inte blott det elektriska ljuset som gläder byborna utan även de andra möjligheter som öppnar sig. I en artikel från 23 maj samma år beskrivs detta:

Nu blir det möjligt för var och en att skaffa sig en gårdsmotor för vedkapning, för torvströrivaren och framförallt för husbehovssågen (II:280).

Materialet är som nämnts omfattande och det är åtskilliga intressanta enskilda händelser och viktiga samhällliga processer som läsaren får upptäcka på egen hand. Men av särskilt intresse är givetvis den allra första tiden, när kriget fortfarande pågår; särskilt gripande är historien om de 16 finska flyktingbarn som avlider av sjukdom. Det som först, 11 januari 1945, är ett ganska kort referat av jordfästningen, följs sedan dagarna efter av mer ingående skildringar av vad som skett och där kommer katastrofens fulla tragik fram.

Materialet ger verkligen en spännande och tankeväckande bild av en bygd i utveckling, och för den som exempelvis intresserar sig för vattenkraftens utbyggnad är det en guldruva; åtskilliga artiklar skildrar oro inför och diskussion av de olika utbyggnadsprojekten.

Jag påpekade tidigare att ett sakregister hade underlättat, både för forskaren och för den intresserade allmänheten, och på liknande sätt skulle en sökbar databas, upp-lagd på internet, bidra till materialets tillgänglighet.

Slutligen är det bara att lyckönska invånarna i Vilhelmina till att ha fått ytterligare en värdefull ingång till sin gemensamma historia.

Daniel Andersson

Louise Brodin, Axel Nilsson. Museiman och föregångare. Sävedalen 2011. 248 s. Ill. ISBN 978-91-85597-34-5.

Lukasdagen 2011 överlämnade Louise Brodin ett porträtt av sin farfar Axel Nilsson till Lukasgillet i Lund, grundat 1898. Vid samma tillfälle presenterade hon sin nyutkomna, välillustrerade bok om denne betydande museiman.

Axel Nilsson var och förblev skåning. Han kom från Vemmenhög's härad, där han föddes 1872. Tidigt faderlös följde han modern till Lund, där hon startade ett matlag för studenter. Efter studier på Katedralskolan fick han anställning hos Georg Karlin på Kulturen 1893 och tog kandidatexamen hösten 1900. Huvudämnet var estetik med litteratur och konsthistoria för professor Wrangel, för övrigt Lukasgillet's grundare. På Kulturen utmärkte han sig som tecknare, både av katalogkort och av byggnader i fältet. I Axel Nilssons skissböcker kan man följa hans resor runt om i Skåne där han bekantade sig med gårdar, stugor, torp, uthus, smedjor och avträden. Bl.a. var han en ovärderlig följeslagare till den danske museimannen Bernhard Olsen då denne sökte byggnader i Skåne för sitt friluftsmuseum.

Från Kulturen bar det vidare till Nordiska museet och Skansen, där Axel Nilsson tidigt fick rycka in som ersättare för både Gunnar Hazelius och Bernhard Salin liksom för Rudolf Cederström på Livrustkammaren. Bland de punktmarkeringar Louise Brodin gör är Axel Nilssons insats att flytta Ravlundagården till Skansen. Det folkliga byggnadsskicket blev ett av hans huvudintressen under denna period. Mindre känt torde det vara att det var han som tog initiativet till Michaelisgillet och utgivandet av Olaus Magnus historia på svenska liksom till samlingsverket Gamla svenska städer, där han var först ut och skildrade Ystad.

I Göteborg hade Sällskapet Gnistan alltsedan 1878 spelat en liknande roll som senare Lukasgillet i Lund. En av initiativtagarna var Wilhelm Berg som bl.a. fick idén att man i Göteborg skulle grunda ett konstslojdmuseum i likhet med Victoria & Albert Museum i London och andra motsvarigheter. Axel Nilsson fick erbjudandet att fungera som konsult och senare som chef för museet som fick namn efter stordonatorerna i familjen Röhss.

Axel Nilsson fick mycket fria händer att skriva ett program för museet, skaffa arkitekt och köpa in samlingar. Han hade själv tidigare ritat Skansen i Eslöv och liksom denna blev det handslagna teglet från Börringe utmärkande för Röhsska museet, som kunde invigas hösten 1913. Axel Nilssons son Göran var nu så stor att han kunde medverka och hans anteckningar har utgjort en huvudkälla för Louise Brodin, som ofta föredragit långa citat framför egna omskrivningar. Boken har därigenom även blivit en värdefull källskrift. Familjen Axel Nilsson var nu bosatt på ett av landerierna i Göteborg, Stora Katrinelund, där det idkades ett rikt umgängesliv, framför allt med svenska och utländska museimän och där Axel Nilsson ofta fick ta igen sig efter svåra anfall av angina pectoris.

Även på samlingarna fick Axel Nilsson sätta sin prägel. Dit hörde hans intresse för bokband, men kanske främst för textilier, ett intresse som han utvecklat redan på konstslojdanstalten på Kulturen i Lund. Han förblev praktikern då det gällde såväl att desinficera föremålen på museerna i Stockholm och Göteborg som att finna den rätta ullen för vävningen av ryorna.

När Göteborgs högskola gjorde Axel Nilsson till hedersdoktor var det främst för hans insats med Röhsska museet. I förarbetena för Göteborgsutställningen 1923 tog han verksam del, men på grund av sjukdom kunde han inte delta i invigningen. I januari 1924 avled han på Stora Katrinelund.

Boken om Axel Nilsson och hans samtida museikolleger är inget hastverk. Under ett par årtionden har Louise Brodin arbetat med den, lyft fram undanskymt källmaterial och slutligen fått en utomordentlig medarbetare i fotografen Håkan Berg, som fyllt boken med utsökta utfallande helsidesbilder i färg.

Nils-Arvid Bringéus

Jógvan í Lon Jacobsen, Ærligt talt, who cares? En sociolingvistisk undersøgelse af holdninger til og brug af importord og afløsningsord i færøsk. Oslo 2012. 324 s. ISBN 978-82-7099-682-7.

För drygt tio år sedan startade det samnordiska projektet »Moderne importord i språka i Norden». Projektledare har varit professor Helge Sandøy vid universitet i Bergen och mer än trettio personer har varit inblandade. Sju språkvarieteter i Norden har studerats: danska, finlandssvenska, finska, färöiska, isländska, norska och svenska. I alla sju språkmiljöerna har man undersökt bruk av och normer för moderna importord (lånord), samtidigt som man försökt komma åt de bakomliggande språkhållningarna som påverkar språkutvecklingen (Sandøy 2009 s. 86). Särskilt spännande är det kontrastiva perspektivet och det starka inslaget av metodutveckling.

Importord (Hansen & Lund 1994 s. 32) är en samlingsbeteckning för vad vi annars kallar lånord och främmande ord, då kontrasterade mot arvord (Jacobsen 2012 s. 18). Eftersom det här gäller moderna importord är det engelska vi talar om, och

med hänsyn till att inflytandet från nämnda språk berör hela Norden är det ett sällsynt lämpligt område för samarbete och jämförande studier.

Rapporteringen har skett vid olika seminarier och konferenser. Drygt 150 artiklar har enligt webbplatsen publicerats av medarbetarna. Genom Novus förlag har även en bokserie kommit till stånd, och som nummer XIII utkom tidigare i år det verk jag här har nöjet att anmäla. Boken är författad av Jógvan í Lon Jacobsen och utgör en bearbetad version av hans doktorsavhandling från 2008, då på färöiska. Studien koncentreras på språkhållningar, och består av tre separata delstudier. Att på detta sätt närma sig ett forskningsobjekt från olika håll, med s.k. metodtriangulering, är en viktig del av den metodiska strategin. Just attityder är också så komplexa fenomen att det är fruktbart. Alldeles lätt är det dock inte när man på slutet ska sy ihop de olika delarna.

Jacobsens bok innehåller fem kapitel. I det första motiverar författaren undersökningen och förankrar projektet i sociolingvistisk metod och teori. Andra och tredje kapitlet innehåller empiriska resultat, först de kvantitativa delarna (kap. 2) och sedan den del som är av kvalitativt slag (kap. 3). I fjärde kapitlet sammanfattas och diskuteras resultatet innan det i kapitel fem sammanfattas på engelska. Frågeformulär och andra undersökningsunderlag återfinns i bilagor, vilket underlättar för läsaren.

De kvantitativa studierna utgjordes av två skilda attitydundersökningar, en med direkt och en med indirekt metod. Den med direkt metod (Meningsmålingen) utfördes via telefon, och med telefonkatalogen som utgångspunkt intervjuades sammanlagt 537 personer från olika delar av Färöarna. (Om urvalsproceduren se s. 53.) De fick svara på åtta frågor, främst om användningen av engelska och om inställningen till engelska importord. De fick också möjlighet att kommentera enskilda importord, som exempelvis att ange om man föredrog ordet *bodyguard* eller *livverji*. *Livverji* är alltså här det färöiska *avlösningsord* som förespråkas (se bokens titel), och på så sätt fick man konkreta exempel på inställningen till inlån respektive purism. Inom språkvärden är det ju särskilt purism vi brukar förbinda färöiskan med.

Stödet för att skapa färöiska avlösningsord verkar också enligt telefonundersökningen vara förhållandevis starkt, även om inte alla samtidigt tycker att de engelska orden är för många (s. 4). Sådana paradoxer stöter man ständigt på när man försöker komma fram till vad folk tänker. Kvinnor var mer puristiska än män (s. 56), liksom de med lägre utbildning var mer puristiska än de med högre (s. 71). Inte oväntat var yngre personer mer positiva till engelska; dessutom framgick det att de oftare använder språket (s. 60). Intressant nog visade studien att färingen i gemen antagligen inte använder engelska språket riktigt lika ofta som folk från andra nordiska länder (s. 54).

Undersökningen med indirekt metod (Masketesten) utfördes med s.k. matched guise-teknik. Vid en sådan undersökning får försökspersonerna reagera på olika språkprov, i detta fall en fejkad färöisk nyhetsuppläsning där de engelska importorden var olika många. Fem olika varianter av samma text lästes upp, men en av uppläsarna uppträdde två gånger (i två »masker») och värderingarna av henne utgjorde det egentliga testet. Undersökningen utfördes vid arbetsplatser och skolor och hela 620 personer ingick i studien (s. 80). Förutom att subjektivt skatta sina intryck av de olika talarna ombads försökspersonerna säga vilken av dem som var mest lämpad för jobbet som nyhetsuppläsare. Tyvärr noterade folk att det var just andelen engelska som skilde talarna åt, varför testet antagligen inte kom att fånga attityderna på det omedvetna plan man avsåg. Jacobsen skriver (s. 77): »Det er simpelthen for påfaldende og usandsynligt, at nogen ville farve sit sprog med engelske ord på den måde, hvis de skulle redigere og oplæse en tekst med henblik på at blive ansat som radio-journalist.» Den kontekst man sökte förankra uppgiften i blev i färöiskt sammanhang

alltför osannolik, men det är kanske det pris man får betala för att ingå i ett större projekt där standardisering är av nöden. Som helhet visade resultatet att den mest färöiska versionen av masken värderades mest positivt på alla skalor (s. 80).

Störst utrymme får dock den kvalitativa delen av undersökningen, och kapitel tre fyller större delen av boken (s. 89–253). Här rör det sig om en intervjuundersökning med betydligt färre personer. Dessa, 48 till antalet, har först fått besvara samma frågor som ställdes i telefonundersökningen, och därefter har de fått begrunda sina svar. Av speciellt metodiskt intresse är hur intervjupersonerna valdes från olika arbetsplatser för att representera grupper med olika *livsstil*. Livsstilsbegreppet är inspirerat av Bourdieu men här hämtat från Dahl (1997). Utgångspunkten är att det finns ett sammanhang mellan hur en människa lever sitt liv och de värderingar hon ger uttryck för (s. 26 f.). Två parametrar kombinerades och utifrån dem konstruerades fyra livsstilsgrupper: A–D (s. 30). Den ena parametern gällde om man befann sig i traditionell varuproducerande verksamhet eller i en tjänsteproducerande mer modern sådan. Den andra parametern gällde individens position på jobbet som över- eller underordnad.

Vid intervjuerna ställdes alltså samma frågor som vid telefonundersökningen. Vissa resultat känns också igen, och inte minst är det så att kön och utbildning ger liknande utfall (s. 163). Åldersfaktorn är mer svårtolkad. Tyvärr är yngre styvmoderligt representerade i telefonundersökningen och äldre väldigt få i intervjuundersökningen (s. 52, 98, 236). Samtidigt vill jag understryka att det är en styrka att vi vet vad den vuxna befolkningen tycker och tänker. Forskningsvärlden vimlar av undersökningar som – av praktiska skäl – är utförda i skolmiljö.

Beträffande livsstil framkommer inte några riktigt klara skillnader mellan de fyra grupperna (s. 163), även om en del tendenser kan lyftas fram. Särskilt är det så att B-gruppen, dvs. personer i ledande ställning i moderna tjänsteproducerande verksamheter, är mer positiva till engelska än representanter för de andra tre livsstilsgrupperna (s. 257). Särskilt viktig tycks utbildningsfaktorn vara och ju högre utbildning man har desto mer kritisk är man till purismen som »officiell ideologi» (s. 236).

Genom intervjuerna får vi också veta mer om hur man motiverar sina svar, och det är tydligt att kontexten starkt påverkar de språkval man gör. Jacobsen (s. 135) har funnit sammanlagt sex olika typer av argument, här i den prioriteringsordning som informanterna ger dem: *pragmatiska*, *fatalistiska*, *nationella*, *demokratiska*, *pedagogiska* och *estetiska argument*. Allra vanligast är de pragmatiska argumenten, dvs. en motivering som utgår från att man tar det språk som i sammanhanget förefaller mest ändamålsenligt och praktiskt. Det är en argumenttyp som alla personer använder, men det förekommer inte över huvud taget när det gäller den kyrkliga domänen och är ytterst sällsynt för den litterära domänen där det i stället är nationella argument (baserade på identitet) som man lägger fram. Enligt Jacobsen (s. 139) verkar också informanterna i praktiken göra en tudelning av språkdomänerna. Det finns en färöisk sida (kyrka och litteratur) och en mindre färöisk sida dit alla andra språkbruksmiljöer (t.ex. idrott och musikliv) förs. Bara inom de färöiska domänerna är purismen riktigt stark. I andra sammanhang är man betydligt mer tolerant mot utländsk påverkan, och inte särskilt bekymrad över att färöiskan ska tappa mark (s. 139).

Av avgörande betydelse är dock inte bara domän utan även om det rör sig om skrift eller tal, ofta i kombination med om sammanhanget är privat eller offentligt. En av informanterna säger: »Så hvis man læser om en ulykke i Sosialurin [en færøsk avis], så har jeg ikke noget imod, at der står *stoytkoddi*, men når jeg skal købe en bil, spørger jeg, hvor mange airbags den har, så ...» (s. 206). Resultatet kan därför förefalla motsägelsefullt men kan enligt Jacobsen (s. 256) tolkas så att folk resonerar på olika plan. Attityderna har både en idealistisk och en pragmatisk dimension. På det

idealistiska planet är färingarna rätt så eniga, vilket enligt Jacobsen (s. 94) »kan tyde på, at folk har en kollektiv normopfattelse: De er enige i hvad der er korrekt at mene, når det drejer sig om færøsk.» Samtidigt visar det sig att man på det konkreta planet, i valet mellan engelska och färöiska ord, inte alltid gör samma val. Till purismen har man en kluven inställning, och kanske spelar helt enkelt inte engelska språket på samma plan som danska. Purismen har ju tidigare i hög grad varit en uppgörelse med danskan.

Jacobsens verk är en guldgruva på många sätt, och jag har här bara kunnat presentera resultatet mycket översiktligt. För den som vill veta mer om den färöiska språksituationen idag är den ovärderlig, liksom för den som är intresserad av attitydforskning på ett mer principiellt plan. Till detta kommer möjligheten att jämföra olika nordiska språkmiljöer med varandra, vilket kanske är det allra bästa.

Ulla Börestam

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Dahl, Henrik, 1997: Hvis din nabo var en bil. København.

Hansen, Erik & Lund, Jørn, 1994: Kulturens Gesandter. Fremmedordene i dansk. København.

Sandøy, Helge 2009: Moderne importord i språka i Norden (MIN). En orientering. Språk i Norden. S. 85–94.

Elektroniska källor:

Webbsida för projektet Moderne importord i språka i Norden: <http://folk.uib.no/hnohs/MIN/>

Jacobsen, Jógvan í Lon, 2008: Álvaratos who cares? Ein samfelagsmálvísindalig kanning av hugburði og nýtslu av tøkuroðum og nýggjum orðum í føroyskum. Hämtad 31/8 2012 från: http://www.setur.fo/fileadmin/user_upload/FMD/PDF-filur/Kunning_um_verk%C3%A6tlanir/Dr.Thesis_J._Jacobsen.pdf

Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Utg. av Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik och Maj Reinhammar. Uppsala 2011. 366 s. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 116.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-85352-90-6.

I denne rapporten blir foredraga som vart lagt fram på konferansen, presentert. Boka inneheld, i tillegg til forord og festtale, 35 artiklar. Alle dei nordiske landa er her representert. I denne meldinga vil eg sjå på eit utval av dei mange artiklane i boka.

Foredraga på konferansen gav eit godt bilde på variasjonsbreidda i nordisk dialektgransking. I tørtid, og med foredraga i bokform, kan ein vurdere mangfaldet og ein kan sjå at blant forskarane er både tradisjon og nyskaping representert. Det gjeld så vel teori og metodar som sjølve emna for forskinga.

Rapporten har tittelen Studier i dialektologi och sociolingvistik, ein tittel som markerer to ulike retningar innafor talemålsgransking. Spørsmålet er om det i dei publiserte artiklane er så klart skilje mellom dei to disiplinane og om det kunne vera grunn til samle dei to under omgrepet «talemålsgransking». Det er vel ingen grunn til å karakterisere moderne dialektologi som gransking av statiske, uforanderlege geografisk avgrensa talemålsvarietetar, eller sociolingvistikken som undersøking av språkleg variasjon med påverknad som bakgrunn utan sideblikk til bakanforliggende system og intern språkleg utvikling. Dialektologien og sociolingvistikken er i grunnen to disiplinlar som overlappar og utfyller kvarandre. Begge har språkleg variasjon som føresetning, dialektologien først og fremst geografisk men også generasjonsbetinga variasjon, som er eit viktig grunnlag for sociolingvistiske undersøkingar.

Ein klart sociolingvistisk orientert studie som vart lagt fram på konferansen, er Martin Skjeggelands «Lokal identitet som forklaringsfaktor i sociolingvistikken». Dette er ei undersøking av forholdet mellom språkbruk og holdningar til lokalmiljøet hos 41 ungdommar i Kvinesdal i Vest-Agder. På grunnlag av undersøkinga finn han ut at den ungdomsgruppa som har sterkast tilknytning til bygda og dei verdiane ho står for, også har fleire tradisjonelle lokale trekk i talemålet sitt enn den gruppa som er meir negativ til dei lokale verdiane. I følgje Skjeggelands representerer gruppene to ulike personlegdomstypar, den heimekjære typen, «homo domesticus», og den utovervende typen, «homo dynamicus». Han meiner at det han kallar «personlegdomsvariabelen», kan vera eit supplement til andre sosiale variablar i sociolingvistikken.

Jan-Ola Östman legg fram ein spennande studie om forholdet mellom «Standard-språk, dialekter och populärmusik i ett senmodernt Svenskfinland». Her blir det vist korleis poptekster på dialekt avspeglar forandringar i samfunnet generelt. I den første fasen, på 1970-talet, er tekstene på «genuin» dialekt som motsvar til påverknaden frå skriftuttalen på dei regionale byspråksvarietetane i dei større byane og den effekten dei har på dei lokale dialektane. I neste fase, i 80-åra og dei tidlege 90-åra, har dei regionale byvarietetane i sterkare grad utjamna lokalmåla, og dette avspeglar seg i poplåtar på meir utjamna dialekt. I den tredje fasen, på slutten av 90-åra og det første tiåret på 2000-talet, har dei regionale standardvarietetane vorti sterkere og det oppstår regionaldialektar som skil seg frå standardvarietetane i byane. Samtidig ser ein eit sterkare samfunnsengasjement i poptekstene, og dialekt er no eit heilt ut akseptert uttrykksmiddel. Den utviklinga som har skjedd, er at dialekt i populærmusikk, som før hadde sterke negative konnotasjonar og særleg vart brukt som komisk verkemiddel, har blitt lyfta fram som uttrykk for folkeleg identitet og for samfunnsengasjement.

Poptekstene i Östmans studie kjem også inn under dialekt som litterært uttrykksmiddel som er emnet for Björn Bihls artikkel «Frödings och Ricksons dialektala estetikk». Bihl samanliknar dialektbruken hos dei to forfattarane Gustaf Fröding og Levi Rickson. Ingen av dei kan seias å ha brukt rein dialekt, Fröding har i Vermlands-dikta sine innslag frå fleire dialektområde i landsdelen, mens Rickson stort sett held seg til ein og same dialekt i Närke. Begge har innslag av riksspråk eller riksspråklege hybridlar i dialektdikta sine, og særleg Fröding kan dikte opp former som fungerer berre som stilmarkørar.

Ei kvantitativt omfattande men avgrensa undersøking av språkleg forandring er lagt fram av Lars-Gunnar Andersson i «Blev eller vart? Vad 5 600 personer säger sig säga». Gjennom ein enquete i programmet «Språket» i Sveriges Radio har han kartlagt bruken av *blev* eller *vart* hos om lag 5600 personar frå heile Sverige. Resultatet viser at *blev* og *vart* vekslar både hos eldre og yngre, at det er liten kjønnsmessig variasjon, og at *vart* er meir utbreidd i nord enn i sør og i Stockholm. Sjølv om

vekslinga ser ut til å vera stabil, meiner Andersson at prognosane går i retning av meir bruk av *blev*, nettopp på grunn av den overvekta for denne forma i dei store befolkningssentra.

I artikkelen «Om overgangen til pluralendinga *-an* i egdske talemål» tar Rune Røsstad for seg utviklinga i nyare talemål i den sørlegaste delen av Norge. Han viser at pluralendinga *-an* er på frammarsj i egdske talemål som tidlegare hadde endinga *-ane*. Dette gjeld også talemålet i Kristiansand. Dette er ei utvikling som bryt med den vanlege tendensen i dialektane, som går i retning av gjennomslag for bokmålsbaserte former som *hester, kaster, vi, dere, ikke* i staden for dei tradisjonelle formene *heste, kaste, mi, dökke, ikkje*. Overgangen frå *hestane, husane* til *hestan, husan* representerer såleis indre-språklege krefter, ei utjamning på lokalt grunnlag.

Utviklingstendensar er også emnet for Helge Sandøys framstilling av «Dativen i vekst og fall». Sandøy gir først eit generelt oversyn over den lange historiske perioden heilt frå mellomalderen av med gradvis bortfall av dativbruk i Skandinavia. Han viser til utviding og ei viss semantisk styrt omlegging av dativbruken i seinmellomalderen, og sett deretter opp reglar for semantisk styring av akkusativ og dativ etter preposisjonar i moderne romsdalsk. På grunnlag av eit prosjekt ved Universitetet i Bergen, drøftar han så den minskande bruken av dativ på Midøya i Romsdalen og årsakene til denne utviklinga. Han registrerer redusert frekvens i dativbruken hos generasjonen fødd etter andre verdskrigen og meiner at sosiale meir enn grammatiske faktorar her er avgjerande. Det fullstendige bortfallet av dativ, også etter preposisjon, hos dei yngste årsklassane oppfattar han som ei frekvensbasert avvikling.

Ein strukturell fonemanalyse ligg til grunn for Rune Westerlunds artikkel «Palatal och velar artikulation av klusilerna *k* och *g* framför främre kort *a* i en sydvästerbottensk dialekt – auditiv analys». I dialekten i Rödäliden er det fonematisk motsetning mellom respektive palatal *k* og velar *k* og tilsvarande motsetning mellom palatal og velar *g*. Westerlund sett opp fleire minimale par som viser denne motsetnaden, som også skal finnast eller har funnis i eit større dialektområde i det sørlege Västerbotten. Han viser til at det er indikasjonar på at dialektane i dette området tidlegare har hatt to *a*-vokaler, ein fremre og ein bakre, og at dette er forklaringa på dei to setta av *k* og *g*. Frå norsk talemål er det ein parallell i dialekten i Rindalen på Nordmøre på grensa til Trøndelag, der dei også har palatal *k* og *g* framfor *a*, men her er det berre éin *a*. Fenomenet er interessant og gir perspektiv til lydutvikling i fransk som har hatt palatalisering av *k* og *g* framfor opphavleg *a* (*chien* < *canis*, *joie* < *gaudium*).

I Uppsala vart det, som i tidlegare konferansar, lagt fram rapportar om ulike prosjekt og samlingar. Anna Westerberg presenterte det europeiske språkatlasat Atlas Linguarum Europae og gav eksempel på resultat av dette arbeidet. Carl-Erik Lundblad orienterte om arbeidet med «Syd- och västsvensk dialektdatabas», Eva Thelin om «Ordbokssamlingen vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala – nu och i framtiden» og Lena Wienecke Andersen la i «Fra virkelighedenens verden til ordbogens» fram planane for sitt leksikalske prosjekt, kartlegging av dei semantiske relasjonane til eit oppslagsord, eksemplifisert ved ordet *mælk*.

I denne konferanserapporten har vi eit par artiklar som tar opp det grunnleggande spørsmålet om kva dialekt er, den eine av Lars-Erik Johansson frå Högskolan i Skövde og den andre av Helge Omdal frå Universitetet i Agder.

I artikkelen «Og kva er så ein dialekt?» ser Omdal på definisjon av 'dialekt' i Danmark, Sverige og Norge og viser kor stor variasjon det kan vera i bruken av omgrepet, både mellom dei tre språksamfunna og mellom ulike forskarmiljø, og blant vanlege folk og blant fagfolk. Denne variasjonen kan ha samanheng med ulik historisk utvikling innafor dei nordiske språksamfunna, og ulikt syn på om kva talemålsvarietetar ein kan la komma inn under omgrepet 'dialekt'. Omdal gjer framlegg om å kalle

forskningsgjenstanden 'talespråk', som da omfattar både tradisjonell dialekt, regionaldialekt, moderne bytalemål og ikkje-geografiske talemålsvarietetar.

Lars-Erik Johansson tar opp ei liknande problemstilling i «Dialektbegreppet – dialekt som varietet och/eller dialektbruk som stil». Utgangspunktet er svenske talemålsforhold, der tradisjonelle dialektar er utjamna og der standardtalemålet i det vesentlege gir rom for dei dialektale draga som enno er i bruk. Etter hans syn kan både 'dialekt' og 'varietet' sjåas på som stilmiddel i ein romsleg definisjon av svensk norm. Dette er ei framstilling som nok kan høve med dagens talemålsituasjon i Sverige og truleg også i Danmark, men som er mindre dekkande for norske forhold.

I det eine av dei to plenarforedraga på konferansen, «Standards, varieties and phonological variation in Faroese and Icelandic», drøftar Kristján Árnason likskap og skilnad i talemålssituasjonen på Island og på Færøyanane. Likskapen består i til dels felles fonologiske trekk og ei puristisk haldning til ordforrådet, og ulikskapen går på reint strukturelle forhold: mangel på sentra og bevaring av den gamle skrifttradisjonen på Island, og eksistensen av (mindre) sentra og dansk skrift- og talespråk i kyrkje og administrasjon på Færøyanane. Mens det på Island ikkje er tale om dialektar men om meir eller mindre «rett» eller «reint» mål, er geografisk betinga variasjon både ein realitet og ein situasjon som er akseptert på Færøyanane.

I det andre plenumsforedraget, «The State of the Art in Linguistic Cartography», har Stefan Rabanus frå universitetet i Verona først ein kort presentasjon av tradisjonelle kart over utbreiing av fonetiske, morfologiske og leksikalske data innafor fleire nasjonalspråk, og deretter gir han eit oversyn over kartlegging av andre lingvistiske kategoriar som syntaks, pragmatikk og fonologi. Deretter presenterte han nyare kartografiske metodar innafor dialektologien, bl.a. representert ved dialektometrimetoden i Salzburg, der likskap mellom dialektar blir framstilt ved hjelp av fargelegging på kart der skalaen frå raudt til blått representerer største og minste prosent av likskap med eit referanseområde. Ein annan metode er å framstille likskap ved hjelp av nettverkskart.

Kartografisk framstilling er også temaet for Torben Arboes artikkel om utviklinga av kartbruk som illustrasjon til oppslagsord i Jysk Ordbog. På dette feltet er JO eineståande blant dei større ordboksprosjekta.

To av artiklane i rapporten, den eine av Ernst Håkon Jahr og den andre av Kjetil Aasen, går inn i ein norsk debatt om «nynorsk språkforskning». Jahrs bidrag, «Dialektologi som nasjonsbygging» er i stor grad ei forklaring og presisering av synspunkt han la fram i 1994 (publisert i 1996) og som vart kritisert av bl.a. Kjell Venås og Kjetil Aasen. Hovudpunktet er bruken av omgrepet «nynorsk språkforskning» som Jahr knyter til landsmålsrørsla og ikkje til all gransking av den språkhistorisk nynorske talemålsperioden. Han hevda at det teoretiske grunnlaget for den «nynorske språkforskinga» var junggrammatikken og berre den. Ved denne avgrensinga av norsk dialektologi har Jahr utdefinert språkforskarar som A. B. Larsen, Johan Storm og D. A. Seip (ein kunne her også ta med Jørgen Reitan og Hallfrid Christiansen). Jahr opprettheld synspunkta sine frå 1994, men presiserer at det ikkje vart meint som kritikk, berre som ei framstilling av den dominerande retninga i norsk dialektologi i tida fram til 1950-åra.

Kjetil Aasens ser i «Variasjonsperspektiv i norsk dialektologi. Norsk keltologi i jamføring med «nynorsk språkforskning»» på metodane som fire norske keltologar og tre norske dialektologar har nytta i sine undersøkingar. Han finn liten skilnad mellom metodane til keltologane, som har vorti positivt vurdert av dei som har kritisert «nynorsk språkforskning», og dei norske dialektologane. Alle har brukt informantar med tradisjonell dialekt og registrert lite av variasjon. I følgje Aasen har keltologane Borgstrøm og Sommerfelt – i to av sine arbeid – ei junggrammatisk tilnær-

ming til studieobjektet, mens Oftedals studie og tre av Sommerfelts arbeid har synkron og strukturalistisk utgangspunkt. Dei norske dialektologane har norrønt som samanlikning for dagens lydssystem i dialektane. Som svar på påstanden om berre junggrammatisk tilnærming i «nynorsk språkforskning» minner Aasen om at «både det historisk-komparative og det dialektgeografiske perspektivet på dialektane òg inneber at ein skildrar ei form for språkleg variasjon».

Av dei foredraga som behandla språkhistoriske emne, kan ein nemne Inge Særheims analyse av ein bibeltekst på jærsmål frå 1600-talet og Lars S. Vikørs drøfting av språkleg materiale som kom inn til kanselliet i København i samanheng med ei meir omfattande spørsmålssliste som vart utsendt i 1743.

Lennart Elmevik går lenger tilbake i historia. Den lydovergangen som han tar opp i «Sv. og no. dial. *ō* som motsvarighet till urnord. *au*», blir sett inn i diskusjonen om det har eksistert ein «birkasvensk» eller «hedebynordisk» talemålsvariantet i vikingtida. Dette er ein teori som særleg Gun Widmark har forfektet. Elmevik gir i denne drøftinga fleire eksempel på overgangen *au* > *ō* frå svenske og norske dialektar, men stiller seg tvilande til teorien om at den beviser språkleg samanheng mellom Hedeby og Birka, bl.a. fordi «att alla drag utom ett av dem som enligt Widmark hör till denna tänkta språkart återfinns i de älderdomliga målen i övre Dalarna». Lik lydutvikling på ulike stader treng ikkje alltid bli forklart ved «språkmisjonærer», spontan lokal utvikling kan også vera bakgrunnen.

Dette vart omtale av ein del artiklar i rapporten frå konferansen i 2010. Fleire kunne fortent omtale, bl.a. dei som tar opp morfologiske, syntaktiske og leksikalske emne. Spennvidda i foredraga var stor, og ein kan på grunnlag av denne samlinga fastslå at talemålsforskninga i dei nordiske landa er omfattande og allsidig og at slike møte som i Uppsala i 2010 er både nyttige og nødvendige.

Arnold Dalen

Sara Nyholm, Närpesungdomars intraspråkliga beteende. En attitydunder-sökning med framtidsperspektiv. Vasa 2012. 203 s. (Acta Wasaensia nr 262. Acta Wasaensia. Språkvetskap 44.) ISSN 0355-2667; ISBN 978-952-476-397-4 (Acta Wasaensia); ISSN 1235-791X (Acta Wasaensia. Språkvetskap).

Sara Nyholms avhandling fokuserar Nårpesungdomars intraspråkliga beteende, alltså det beteende som involverar den lokala dialekten och det finlandssvenska standardspråket. Det skall dock påpekas att »Närpesungdomar» i detta fall avser sådana som går högstadium, gymnasium eller yrkesskola i Närpes, varför så många som ca en tredjedel av ungdomarna i studien inte har Närpesdialekt som modersmål (se närmare redovisning i tab. 4). Närpesdialekten i sig har ju annars varit föremål för åtskilligt intresse från forskningens sida med bidrag främst av Freudenthal (1878), Ivars (1988 m.fl. arbeten), Nikula (1979, 1988) och Greggias Bäckström (2011). Aldrig har dock så tydligt som i den här avhandlingen framtidsperspektivet satts i centrum, även om sådana perspektiv även finns i Greggias Bäckströms avhandling om Närpesdialekten hos sms-skrivande ungdomar, vilken recenseras av Jan-Ola Östman på annan plats i denna årgång av SvLm.

Jag börjar med en rätt utförlig, kommenterande innehållsgenomgång.¹ Syftet med avhandlingen är att undersöka Närpesungdomars intraspråkliga beteende ur ett framtidsperspektiv genom att granska deras attityder till dialekten och standardspråket. De forskningsfrågor som aktualiseras är hur ungdomarnas intraspråkliga beteende de facto tar sig ut, vilka variationer i ungdomarnas beteende – med avseende på språkvarietet, kön och skola – som kan iakttas, vilka framtidsutsikter varieteterna enligt ungdomarna har samt om, och i så fall hur, användningen av dialekt respektive standardsvenska kan kopplas till ungdomarnas identitet. Med den valda avgränsningen diskuteras däremot inte attityder till den sverigesvenska standardsvenskan i relation till den finlandssvenska standardvarieteteten. Eftersom det rör sig om det *intraspråkliga* beteendet utelämnas även engelskan, vilket naturligtvis resulterar i vissa begränsningar i den diskussion som förs om globaliseringens betydelse. De gjorda avgränsningarna låter sig dock väsentligen försvaras.

Författaren formulerar fyra hypoteser, vilka synes ta sina utgångspunkter i dels en solidaritetsprincip – genom sitt språkbruk visar språkbrukaren var man har sin solidaritet –, dels en statusprincip – språkbrukaren eftersträvar den språkvarietet som personer med hög status använder. Vad som menas med *status* diskuteras på flera ställen i avhandlingen; bl.a. aktualiseras här frågan om inte dialekten kan uppbära förtäckt prestige (s. 13, 51, 60, 138, 153). Denna förtäckta prestige kopplas på flera ställen samman med manlighet och tuffhet (jfr Kotsinas 1994 s. 131; Bijvoet 2007 s. 121), och visst finns sådana inslag med i bilden. Men jag tror att även annat kan bidra till dialektens status, såsom lojalitet med bygden (lokalpatriotism) samt hävdande av den lokala egenartens värde i en tid då regionerna ofta lyfts fram. Hur som helst blir det alltför snävt att räkna manlighet och tuffhet såsom de enda egenskaper som uppbär dialektens prestige.

För att inhösta ett så stort och mångfasetterat material som möjligt används i avhandlingen tre olika insamlingsmetoder: enkäter (med 221 ungdomar), ett masktest (med 221, men reellt 213 ungdomar) och intervjuer (med 12 ungdomar). Man noterar (i tab. 2) att antalet flickor i yrkesskolan endast är 3 mot hela 52 pojkar, en obalans som här och var gör sig påmind i studien men som Nyholm hanterar på ett godtagbart sätt i sina resonemang. Enkätfrågorna och intervjufrågorna redovisas i bilagor, och man erfar vid en närmare granskning att inte allt material som samlats in sedan behandlas i avhandlingen. Det är klokt att författaren på detta sätt begränsar sig, det rör sig ändå om ett stort material som redovisas ur många olika perspektiv. Framställningen i det inledande metodavsnittet ger oss bilden av en forskare som explicit dryftar material och metod, och dessa perspektiv återkommer senare i diskussionen. För denna metodologiska medvetenhet och den observans som finns i samband med den konkreta undersökningen (se exempel s. 16, 17, 20 f., 30 et passim) förtjänar Sara Nyholm beröm; hon intar i sina bästa stunder rollen som reflexiv forskare.

Masktestet är upplagt på ett sätt man känner igen från jämförbara studier, och en redovisning av tidigare undersökningar med sådana förtecken ges; så t.ex. redovisas den klassiska studien Lambert, Hodgson, Gardner & Fillenbaum (1960).² Nyholms beskrivning av masktestet är detaljerad men inte – det får nog framhållas – alltigenom lättgenomtränglig. Jag stannar vid läsningen upp inför åtminstone ett par av de alternativ som utgör ytterpolerna i masktabellen, främst *självssäker – osäker* (s. 21).

¹ Denna recension bygger på de synpunkter jag i egenskap av fakultetsopponent framförde vid den offentliga granskningen av avhandlingen i Vasa den 16 juni 2012.

² Masktestet har också kommit till användning inom projektet Moderna importord i språken i Norden, exempelvis i artiklar av Tamminen-Parre & Kristiansen, Mattfolk & Kristiansen och Melander & Kristiansen (2006).

Är dessa verkligen varandras motpoler? I varje fall är det inte så i min språkkänsla – självsäker är väl ofta den som har en alltför hög uppfattning om den egna personens värde –, och jag finner inte heller stöd för detta bruk vare sig i ordböcker eller i elektroniska korpora. Hur informanterna kunnat tolka vissa av begreppen i masktabellen (ledare – inte ledare, företagsam – oföretagsam) i sin lokala kontext tangeras sedan i resultatkapitlet (s. 139) men hade gärna kunnat uppmärksammas även i den inledningsvisa metoddiskussionen. Detta är ju metodologiska problem av vikt.

I det tredje kapitlet diskuteras de teoretiska referensramarna. Begreppet *attityd* är komplicerat, och dess olika komponenter – *den kognitiva*, *den affektiva* och *den konativa* – och komponenternas inbördes relationer förklaras ingående. Den kognitiva komponenten består av föreställningar om och erfarenheter av ett objekt, den affektiva av värderingar inför objekten, den konativa av benägenheten att reagera inför objektet. Språk och individ lyfts fram; bl.a. dryftas rätt så ingående identitet och solidaritets- och statusperspektiv. Kapitlet innehåller det som är adekvat för att ange studiens socialvetenskapliga referensramar men hade kunnat genomarbetas ytterligare. Ett avsnitt såsom det om språk och kön (s. 49 ff.) hade sålunda kunnat förtätas, och en del av det som sägs om ungdomsspråk (s. 51 ff.) är i sammanhanget knappast relevant.

I det kapitel som rubriceras »Två svenska varieteter – dialekt och standardsvenska» får läsaren bl.a. vissa inblickar i dialektforskning och indelningen av de svenska dialekterna. Författaren redogör här för forskningens syn på begreppsparat *dialekt* och *standardsvenska* och redovisar (s. 70) en låt vara pedagogisk men knappast särskilt problematiserad bild av standardsvenskans och dialektens relation inom det svenska språket; det kontinuum som faktiskt främst karakteriserar normnivåerna kommer här inte alls till uttryck. Framställningen är mycket kortfattad¹ och hade kunnat både byggas på och problematiseras, i synnerhet som det under senaste dryga decenniet publicerats flera arbeten som rört dialektbegreppet, såsom Widmark (1996), Eklund (2002), Svahn (2003), Flodell (2007), Omdal (2011) och Johansson (2011); inga av dessa studier redovisas av Nyholm.² Claes-Christian Elerts (1994) indelning av det svenska språklandskapet hade också bort lyftas fram intill den karta (s. 64) som bygger på Wessén (1970), och likheter och skillnader mellan dessa kartläggningar diskuteras (jfr Dahl & Edlund 2010). Nu är förvisso avhandlingen snarare sociolingvistisk än dialektologisk men även vad gäller den sociolingvistiska referensramen kunde den ha varit både bredare och mer fördjupande – nu blir det lite väl många hänvisningar till en handbok som Einarssons (2009), där adekvat primärlitteratur i stället hade kunnat återopas. Avhandlingen borde, som jag ser det ha skrivits in i sin språkvetenskapliga tradition på ett långt tydligare sätt än vad som nu blivit fallet.³

¹ Att det finns en form av dikotomiskt förhållande mellan dialekt och standardsvenska påpekas (s. 18) helt korrekt av Nyholm, varvid det hänvisas till användningen av ordet *bensk*. Här saknar man dock en fördjupande diskussion utifrån Dahlstedts uppsats om denna grupp av ord (1986 s. 39 ff.).

² Hon nämner dock (s. 73) mer i förbigående Johansson (2009).

³ Ibland kan denna något bristande insikt i forskningstraditionen resultera i vilseledande kommentarer, såsom när det (s. 62) talas om »en nedåtgående trend för dialektintresset i den akademiska världen» (hänvisning till Ivars 2001 s. 9). Detta stämmer knappast. I kölvattnet av SweDia2000-projektet har under 2000-talet utkommit flera viktiga dialektstudier (Schaeffler 2005, Leinonen 2010, Livijn 2010); viktiga dialektsyntaktiska arbeten har publicerats av Delsing (2003) och Ivars (2010). Dessutom slutförs just nu arbetet med en stor atlas över de svenska dialekterna i Sverige, Finland och Estland med recensenten som huvudredaktör, etc.

Det följande kapitlet utgör något slags pendang till det nyssnämnda, och presenterar informanternas beskrivning av begreppen *standardsvenska* och *dialekt*. Materialets art – intervjuvaren som ligger till grund för redovisningen här verkar inte vara så uttömmande – gör att kapitlet kanske inte tillför så mycket. Det finns upprepningar i kapitlet – ett av citaten (det från informant nr 7) på 6 rader återges in extenso hela 4 gånger på 6 sidor! – och det hade generellt kunnat spetsas till. Det är dessutom skada att Nyholm inte alls behandlat de olika sätt som de intervjuade informanterna använder sig av för att benämna *standardsvenska*, förutom »standard-svensk», »vanlig svenska» och »korrekt svensk» även »räin svensk», »svenska som man förstår i häila lande», »sändär svenska som man har bestämd enligt vissa som regler å som man sku kon använd i hela Finland å bli förstådd överallt» (s. 76). I varje fall något förmedlar väl detta språkbruk om de egenskaper som de unga informanterna från detta dialektalande samfund associerar med standardspråket.

Kapitlet »Informanternas intraspråkliga beteende i ett framtidsperspektiv» är avhandlingens sjätte och presenterar avhandlingens många resultat. Det utgörs av hela 85 sidor, alltså närmare hälften av avhandlingen (litteraturförteckning och bilagor frånräknade). Resultaten presenteras i text, och i mängder av figurer och tabeller. Genomgående synes redovisningen vara korrekt – jag har exempelvis bara funnit en handfull helt bagatellartade sifferfel, vilka inte i något fall förrycker resultaten.

Då det gäller den *kognitiva* komponenten noteras i resultatkapitlet bl.a. att dialekten används mycket oftare än standardsvenska av majoriteten av informanterna (tab. 8). Vissa könsskillnader kan iakttas, såsom att flickor mer än pojkar betonar att dialekten behövs med familj och vänner (tab. 18). Pojkarna visar större benägenhet att hålla fast vid dialekt medan flickorna lättare byter till standardsvenska (fig. 11). Pojkarna uppvisar också mer av negativa föreställningar beträffande standardsvenska. Yrkeskolinformanterna använder uppenbarligen inte standardsvenska lika ofta som eleverna från andra skolformer (tab. 22).

Informanternas värdering av dialekt och standardsvenska – alltså det som kan hänföras till den *affektiva* komponenten – lyfts fram genom masktestet. De skillnader som framkommer i denna del av studien kan, mer pregnant, sammanfattas på följande sätt. »När maskerna talar dialekt upplevs de som snällare, trevligare, roligare, mer företagsamma, ledare, pålitliga och mänskliga. I tre fall av tio [uppfattar informanterna] ingen skillnad mellan maskerna beroende på språkvarietet för ifrågakärande egenskapspar. Maskerna upplevs således inte som intelligentare, snyggare eller mer självsäkra baserat på språkvarietet» (s. 124 f.; jfr fig. 13 och tab. 31). Pojkarna bedömer standardsvenska mer negativt (fig. 14, 15). Yrkeskolinformanterna uppvisar en mer negativ inställning till standardsvenska än informanterna i de andra skolformerna. Särskilt intressant är studien (s. 144 ff.) som redovisar synen på dem som slutar tala dialekt, en studie baserad på enkätsvar; detta visar vad just den typen av material kan tillföra en studie av detta slag.

Den *konativa* komponenten rör den benägenhet informanterna har att tala en varietet i en viss situation. Bland informanterna är benägenheten generellt störst att använda dialekt men det finns situationer då man i stället skulle använda standardsvenska (fig. 29). Informanterna från yrkeskolan håller mer än andra elever fast vid dialekt (fig. 31). Benägenheten att använda standardsvenska är större hos flickor än pojkar (fig. 30). I denna del av resultatredovisningen behandlas (s. 158 ff.) också prognoserna för dialekt och standardsvenska i ett långtidsperspektiv, alltså frågan hur det kommer att gå för varieteterna.

Resultaten är – det måste erkännas – knappast mer än i undantagsfall överraskande och styrks av jämförelser med andra studier. Detta förringar naturligtvis på intet sätt studien, och författaren gör oförtröttligt, ibland nästan pedantiskt, reda för sina många resultat i det omfattande resultatkapitlet.

Utifrån det som iakttagits i resultatkapitlet belyses så i det korta kapitel 7 informanternas sociala identitet. Utifrån resonemangen i Abercrombies grundläggande sociologihandbok (2006) diskuteras olika faktorer hörande till identiteten, och språket som inkluderande och exkluderande identitetsmarkör. I detta sammanhang får dock sägas att Nyholm (s. 170 ff.) inte helt klart lyckas fastställa standardsvenskans roll som eventuell identitetsmarkör i detta språksamfund. Att standardsvenskan kan uppbära rollen som identitetsmarkör – för vissa sociala grupper, i avgränsande funktion, men tydligen inte i »direkt bemärkelse»(!), som Nyholm (s. 173) uttrycker det – tycks ändå vara författarens mening. Här borde nog resonemanget ändå ha vidgats, så att det finlandssvenska standardspråkets identifierande funktion i förhållande till det sverigesvenska standardspråket belysts.

I det korta slutkapitlet resumeras undersökningen samt dryftas resultaten ur samhälls- och framtidsperspektiv. Här diskuteras bl.a. globaliseringens inverkan på språkens och språkvarieteternas betydelse ur ett samhälleligt perspektiv. Det har bland vissa inflytelserika samhällsforskare de senaste decennierna funnits en uppfattning att vår tids människor inte skulle komma att använda den lokala traditionen i identitetsskapandet (se bl.a. Giddens 1996 s. 29 ff., 54 f.; Bauman 1994). Detta har med goda skäl ifrågasatts av Orvar Löfgren (1996 s. 157 ff.) och andra, och diskuteras av Lars Olov Sjöström (2007 kap. 2). Nyholm tangerar dessa perspektiv (s. 4, 11, 58 f.) men går inte riktigt på djupet.

Det blir emellertid också utifrån Nyholms studie uppenbart att globaliseringen hittills inte försvagat dialektens ställning bland de Närpesungdomar som utgör studiens informanter. Dialekten får kanske rentav en ännu tydligare identitetsmarkerande funktion, påpekar författaren.¹ Hon säger i slutkapitlet så här: »När språkgränserna suddas ut kan det bli ännu viktigare att värna om det egna språket och den egna varieteten. Det betyder att geografiskt begränsade språk och varieteter inte nödvändigtvis tappar mark p.g.a. mer internationellt gångbara språk utan de får i stället en ännu viktigare roll i den sociala identiteten» (s. 178). Framställningen i det sista kapitlet är intressant, om ock lite för kortfattad och i alltför ringa grad relaterad till relevant samhällsforskning.

Sammanfattningsvis kan mycket gott sägas om Nyholms studie. Undersökningen är ambitiös till sin uppläggning, och det finns som framhållits ovan en metodmedvetenhet från författarens sida som tar sig uttryck i att hon indikerar möjliga felkällor som kan tänkas påverka resultaten och diskuterar dem på ett i många avseenden utmärkt sätt. Arbetet synes dessutom vara välgjort; detta gäller inte minst beräkningarna i avhandlingen och redovisningen av de många resultaten i diagram och tabeller.

De flesta resultaten är som redan sagts inte överraskande men där det finns överraskningar uppehåller sig författaren vid dem lite utförligare. Här visar sig Sara Nyholm vara en målmedveten forskare. Ett exempel kan ges. I jämförelse med andra grupper kan yrkesskoleelevernas påfallande större acceptans av dem som överger sin dialekt upplevas som lite överraskande med tanke på den lojalitet som dessa elever annars visar mot dialekten. Här stannar Sara Nyholm upp (s. 151 f.) och söker hitta en förklaring. Hon prövar därvid olika tolkningsalternativ. Rimligen speglar förhållandet, menar hon till sist, omständigheten att yrkesskoleklassen huvudsakligen utgörs av pojkar (se ovan), ty pojkar ställer inte samma krav på språklig anpassning i talsituationen som flickor. Det skulle alltså röra sig om en könsskillnad snarare än

¹ Nyholm säger på ett ställe (s. 66) apropå dialekterna i Österbotten att »globaliseringen naturligtvis har satt sina spår i språket» men utvecklar inte detta.

om en skillnad som hänför sig till olika skolformer. Detta är en högst sannolik tolkning.

Genom att använda material av olika slag på det sätt som författaren gjort, kan resultat uppnådda på olika vägar ställas i relation till varandra, något som naturligtvis stärker analysen. Nyholm talar här om en *triangulering* (s. 16). Arbetsättet förtjänar beröm. Vad jag emellertid generellt kommit att undra över under läsningen är om inte intervjuerna hade kunnat komplettera studien mer än vad som nu kommer till synes, detta för att ge röst åt dialekttalarna, deras tankar och föreställningar, men också för att komplettera och modifiera svaren från enkäterna och närmare förklara attityder som kommer till uttryck i masktestet. Visst hör man emellanåt informanternas röster när de berättar om hur de förhåller sig till dialekt och standardsvenska, när de ger uttryck för vad de tror om sitt bruk av dialekt/standardsvenska i en framtid och klargör vad de tror om dialektens ställning i ett framtidsperspektiv, men särskilt mycket sådant kommer inte till uttryck. Här hade säkerligen intervjuer med lite öppnare frågor kunnat komplettera och klargöra en hel del.

Den stora betydelse som både äldre och yngre i denna landsända fäster vid dialekten – som visar sig bl.a. i användningen av dialekt på teaterscenen och i musiklivet, i textproduktion och sms-skrivande (se bl.a. s. 3, jfr Greggas Bäckström 2011 passim) – bidrar kanske till att förhållandena i Närpes trots allt är lite speciella. Man frågar sig därför vilken grad av generaliserbarhet studien kan tänkas ha. För att belysa detta hade det varit intressant om resultaten exempelvis diskuterats i ljuset av studier av andra starkt uppmärksammade nordiska dialekter, såsom äldvålsmålet, där inte minst delar av Dorota Melerskas nyligen (2011) framlagda doktorsavhandling om äldvålsskan »mellan språkdöd och revitalisering» kunnat utgöra en lämplig referensram i en jämförande diskussion.

Jag frågar mig också – detta med en stilla hjärtessuck – om inte författarens arbete med de många tabellerna och diagrammen och all annan materialredovisning får ta väl stor plats i avhandlingen, på bekostnad av fördjupande diskussioner av de spännande framtidsscenarierna för dialekten och standardsvenskan. Ett par reflektioner skall i det sammanhanget förmedlas.

I samband med att yrkesskoleelevernas och gymnasieelevernas olikartade syn på dialektens framtid (s. 160) diskuteras, hade Nyholm exempelvis kunnat återknyta till Martin Skekkjelands studier (2009, 2011) av talspråsutvecklingen i Kvinesdal på Agder i södra Norge med dess informanter som hänförs till gruppen *homo domesticus* respektive *homo dynamicus*. Skjekkkelands studie (2009) nämns förvisso i avhandlingen (s. 58) men någon återkoppling görs tyvärr inte i de resumerande delarna av avhandlingen. Jämför här även Lisa Erikssons ännu inte avslutade studie av ungdomars användning av pitemål, där författaren återfinner de tre kategorierna *anhängare–anpassare–avståndstagare* (vissa delar av studien redovisade i Eriksson 2005 s. 64 ff.). De identifikationsmönster som Skjekkkelands och Erikssons studier blottlägger har stor betydelse för de respektive varieteternas framtid, varför resonemangen i komparativt syfte kunnat aktualiseras av Nyholm – vilka likheter och skillnader finns, och varför?

Vad gäller framtiden understryks i avhandlingen, som vi sett, att globalisering hittills inte försvagat dialektens ställning bland Närpesungdomarna. Så är det helt visst, men här hade Nyholm i diskussionen mer energiskt kunnat ta spjörn emot Lars-Olov Sjöströms ovan nämnda studie (och naturligtvis andra samhällsstudier) om det lokala i en globaliserad värld. Kanske hade diskussionen även kunnat ta en utgångspunkt i begreppet *glokalisering*, vilket numera som bekant tagit steget från samhällsvetenskapen in i språkvetenskapen (se bl.a. Mattfolk 2011 s. 29 f.). Med perspektiv som dessa, och andra, hade förstås Nyholm tvingats arbeta utifrån delvis andra perspektiv

än dem hon angivit för sin studie, perspektiv som dessutom säkerligen hade sprängt de ursprungligen uppsatta ramarna; å andra sidan hade på detta sätt de avslutande resonemangen kunnat lyftas avsevärt.

Allmänt får framhållas att diskussioner i ljuset av annan forskning, både inom språkvetenskapen och inom socialvetenskapliga områden, hade kunnat sätta in Nyholms resultat i större sammanhang och dessutom bäddat för möjliga generaliseringar.

Man hoppas nu att Sara Nyholm utifrån sin avhandling går vidare och tydligt förlänger studien in i framtiden, varvid siktet mera ställs mot »de språkande människorna» för att se hur ett lokalt språk, en dialekt, i en alltmer globaliserad värld eventuellt kommer att förändras, hur domäner kanske kommer att utvidgas eller reduceras, etc. Att en doktorsavhandling på detta sätt utgör startpunkten för studier med så betydande potential är ett gott betyg på avhandlingen.

Lars-Erik Edlund

LITTERATUR

- Abercrombie, Nicholas, 2006: *Introduktion till sociologi*. Lund.
- Bauman, Zygmunt, 1994: *Från pilgrim till turist*. I: *Moderna Tider* 5, nr 47. S. 20–34.
- Bijvoet, Ellen, 2007: *Attityder till språk*. I: E. Sundgren (red.), *Sociolingvistik*. Stockholm. S. 113–143.
- Dahl, Östen & Edlund, Lars-Erik (red.), 2010: *Språken i Sverige*. Stockholm. (Sveriges Nationalatlas.)
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1986: *Svenska, danska och tala tytt – nordliga svenska folkmålsord för '(försöka) tala riksspråk'*. I: H.-P. Naumann (hgg.) unter Mitwirkung von M. v. Platen & S. Sonderegger, *Festschrift für Oskar Bandle zum 60. Geburtstag am 11. Januar 1986*. Basel. (Beiträge zur nordischen Philologie 15.) S. 39–50.
- Delsing, Lars-Olof, 2003: *Syntaktisk variation i nordiska nominalfraser I*: Ø. A. Vangsnes, A. Holmberg & L.-O. Delsing, *Dialeksyntaktiska studier av den nordiska nominalfrasen*. Tromsø. (Tromsø-studier i språkvetenskap 22.) S. 11–64.
- Einarsson, Jan, 2009: *Språksociologi*. 2 uppl. Lund.
- Eklund, Gerd, 2002: *Dialektbegreppet*. Bidrag till en diskussion. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. S. 23–29.
- Elert, Claes-Christian, 1994: *Indelning och gränser inom området för den nu talade svenskan – en aktuell dialektografi*. I: L.-E. Edlund (red.), *Kulturgränser – myt eller verklighet? En artikelsamling*. Umeå. (Diabas. Skrifter från den dialektgeografiska databasen inom Institutionen för nordiska språk vid Umeå universitet 4.) S. 215–228.
- Eriksson, Lisa, 2005: *En kvinna klär sällan i dialekt*. I: *Västerbotten* 1, 2005. Umeå. S. 64–74.
- Flodell, Gunvor, 2007: *Dialektbegreppet*. I: M. Reinhammar (huvudred.), L. Elmevik och K. Hagren, *Från drasut till brakknut*. Studier tillägnade Gerd Eklund på 65-årsdagen den 23 oktober 2007. Uppsala. (Meddelanden från Sällskapet för svensk dialektologi 1.) S. 58–64.
- Freudenthal, Axel Olof, 1878: *Ueber den Närpesdialekt*. Helsingfors.
- Giddens, Anthony, 1996: *Modernitetens följder*. Lund.

- Greggas Bäckström, Anna, 2011: »Ja bare skrivar som e låter.» En studie av en grupp Närpesungdomars skriftpraktiker på dialekt med fokus på sms. Umeå. (Nordsvenska 20.)
- Ivars, Ann-Marie, 1986: Från Österbotten till Sörmland. En undersökning av emigration och språklig anpassning. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 523; Studier i nordisk filologi 66.)
- 1988: Närpesdialekten på 1980-talet. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 552; Studier i nordisk filologi 70.)
- 2001: Ska vi forska i de svenska dialekterna? I: Språkbruk 4, 2001. S. 9–11.
- 2010: Sydösterbottnisk syntax. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 743; Studier i nordisk filologi 84.)
- Johansson, Lars-Erik, 2009: Dialektvarieteteten. En studie i begreppsbildning. I: VAKKI Symposium 29. Språk och makt. Vasa. S. 169–180.
- 2011: Dialektbegreppet – dialekt som varietet och/eller dialektbruk som stil. I: L.-E. Edlund, L. Elmevik och M. Reinhammar (red.), Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologikonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 116.) S. 187–194.
- Kotsinas, Ulla-Britt, 1994: Ungdomsspråk. (Ord och stil 25.) Stockholm.
- Lambert, W. E., Hodgson, R. C., Gardner, R. C. & Fillenbaum, S., 1960: Evaluating Reactions to Spoken Languages. I: The Journal of Abnormal and Social Psychology, Vol 60 (1), Jan 1960. S. 44–51.
- Leinonen, Therese, 2010: An Acoustic Analysis of Vowel Pronunciation in Swedish Dialects. Groningen. (Groningen Dissertations in Linguistics 83.)
- Livijn, Peder, 2010: En perceptuell och akustisk studie av svenskans koronaler i ett dialektperspektiv. Stockholm.
- Löfgren, Orvar, 1996: Linking the Local, the National and the Global. Past and Present Trends in European Ethnology. I: Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology 26. S. 157–168.
- Mattfolk, Leila, 2011: Finlandssvenska åsikter om och attityder till modern språkpåverkan. Helsingfors. (Nordica Helsingensia 26.)
- Mattfolk, Leila & Kristiansen, Tore, 2006: Svenskfinland. I: Nordiske sprogholdninger. En masketest. Oslo. (Moderne importord i språka i Norden 5.) S. 117–141.
- Melander, Micael & Kristiansen, Tore, 2006: Sverige. I: Nordiske sprogholdninger. En masketest. Oslo. (Moderne importord i språka i Norden 5.) S. 98–116.
- Melerska, Dorota, 2011: Älvdalskan – mellan språkdöd och revitalisering. Poznań.
- Nikula, Kristina, 1979: Dialektal väderleksterminologi. Ordfältsstudier i Närpesdialekten. Uppsala. (Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 15.)
- 1988: Om Närpesdialekten. Språket i kommunfullmäktige och ordspråk och talesätt. Närpes.
- Omdal, Helge, 2011: »Og kva er så ein dialekt?» Om dialektbegrepet i nordiske språk. I: L.-E. Edlund, L. Elmevik och M. Reinhammar (red.), Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologikonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 116.) S. 219–228.
- Schaeffler, Felix, 2005: Phonological Quantity in Swedish Dialects. Typological Aspects, Phonetic Variation and Diachronic Change. Umeå. (Phonum 10.)
- Sjöström Lars Olov, 2007: Modernitet i det traditionella. Kulturbyggen och gränser inom ett nordsvenskt område. Umeå. (Kulturens frontlinjer. Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgrens norr 55.)

- Skjekkeland, Martin, 2009: Språk og samfunn i endring. Ein studie av tilhøvet mellom lokal identitet og talemålsutvikling. Oslo.
- 2011: Lokal identitet som forklaringsfaktor i sosiolingvistikken. I: L.-E. Edlund, L. Elmevik och M. Reinhammar (red.), Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologikonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 116.) S. 269–278.
- Svahn, Margareta, 2003: Dialektbegreppet – ett diskussionsinlägg. I: G. Akselberg, A. M. Bødal & H. Sandøy (red.), Nordisk dialektologi [Sjuande Nordiske dialektologkonferansen]. Oslo. S. 503–513.
- Tamminen-Parre, Saija & Kristiansen, Tore, 2006: Finskfinland. I: Nordiske sprog- holdninger. En masketest. Oslo. (Moderne importord i språka i Norden 5.) S. 142–161.
- Wessén, Elias, 1970: Våra folkmål. 9 uppl. Stockholm. [Första uppl. 1935.]
- Widmark, Gun, 1996: Om termen dialekt och dess synonymer. I: M. Reinhammar (huvudred.), Mål i sikte. Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik. Uppsala. S. 409–417.

Bengt R. Jonsson, »Vil du meg lyde.» Balladsångare i Telemark på 1800-talet. Redaktör och medförfattar: Olav Solberg. Oslo 2011. 664 s. Inb., ill. (Norsk visearkivs publikasjon nr. 4. Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 32.) ISBN 978-82-7099-663-6.

Det har skrivits mängder av studier om den medeltida balladen, den internationella genren och dess utbredning, den nordiska varianten och dess ursprung, dess episka innehåll, språkliga karakteristika, variationer och melodier. Men intresset för visornas liv i den överblickbara levande traditionen och dess enskilda bärare har inte varit lika stort, även om det finns flera undantag. Influerade av tyska, engelska och andra nordiska länders föregångsmän uppstod dock i Norge fram emot 1800-talets mitt en ambition att dokumentera den verbala och vokala folktraditionen som man i bildade kretsar då var tämligen okunnig om. Så kom också den gamla balladtraditionen i blickfånget. Tack vare flera framstående samlare, men också amatörer, byggdes en kännedom upp om en skatt som väntade på att utforskas närmare. Att ta upp närkampen med detta material blev den uppgift Svenskt visarkivs chef Bengt R. Jonsson långt senare skulle åtaga sig.

I sin doktorsavhandling *Svensk balladtradition I* (1967) hade han granskat de äldre källorna till balladen i Sverige och identifierat och presenterat de personer som burit traditionen alltifrån 1500-talet till 1800-talets mitt. Det var hans utgångspunkt att studiet av sångarna/traditionsbärarna och deras miljö var nödvändigt men att det utträttats alldeles för litet i den vägen. Det var alltså fråga om en undersökning och analys av källorna, en grundläggande uppgift inom all historiskt grundad vetenskap. Man måste, menade Jonsson, klargöra vad som är släkttradition och vad ortstradition och fastställa den enskilda sångarens repertoar och så långt möjligt ge en bild av hennes/hans person och levnadsförhållanden.

Att det var i Sverige som denna forskning med inriktning på traditionsbärarna och samtidigt traditionens historiska förankring växte fram hade en viktig orsak i att det äldre svenska folkvisestudiet i Sverker Eks gestalt på 1930-talet blivit utsatt för skarp kritik från den nya källkritiska historieforskningens sida. Bengt R. Jons-

son tog denna kritik på allvar. Och han nöjde sig inte med att kartlägga den svenska traditionen. På 1970-talet började han intressera sig för balladsången i norska Telemark, ett fylke där man under 1800-talet kunde finna en sällsynt stark koncentration av personer som fortfarande i överraskande hög grad var förtrogna med den medeltida visgenren. Det är inget tvivel om att ett grundligt studium av denna miljö skulle kunna leda till en allmänt giltig kunskap om balladgenren och dess existensförhållanden.

Vid sidan av alla sina andra engagemang kom Jonsson att ägna en stor del av sin tid åt denna forskning; i slutändan blev det honom omöjligt att helt fullborda arbetet eftersom han drabbades av en svår sjukdom. Han kom emellertid före sin död 2008 överens med professorn vid Telemarks högskola Olav Solberg, själv balladforskare, att denne skulle överta ansvaret för att arbetet fördes till slut. Resultatet föreligger nu i en diger volym om 664 sidor, med rätta utgiven i Norge. Boken måste sägas vara ett exempel på föredömligt svenskt-norskt samarbete. Huvuddelen av boken innehåller biografier över ca 450 balladsångare i 1800-talets Telemark; bara detta faktum kommer läsaren att överväldigas. Det är häpnadsväckande att så många människor inom ett relativt begränsat område under ett begränsat tidsskede aktivt har ägnat sig åt balladsång och minst sagt imponerande är det att det har varit möjligt att återfinna och identifiera dem.

Jonsson har själv skrivit de flesta och mest omfattande och intressanta biografier, men Olav Solberg kunde när han övertog arbetet konstatera att det fanns en hel del att komplettera med; Solberg svarar därför för biografiska data om ca 150 sångare. Han är också en av de normmän som har varit den svenske forskaren behjälplig under hans strövtåg i Telemark för att sätta sig in i miljön. Boken är tvåspråkig: Jonssons texter har behållit sin svenska språkform medan Solberg skriver på norska, ett tilltalande uttryck för det nordiska samarbetet.

Den stora biografiska delen (s. 103–642) föregås i boken av ett kort förord av Solberg och en längre inledning, också av Solberg, vilken ersätter den introduktion som Jonsson inte hann skriva. Den innehåller ett parti om balladgenren i allmänhet, frågan om förhållandet mellan väst- och östnordisk ballad och rör även problemet om den nordiska balladens ursprung och uppkomst, där Solberg sympatiserar med Bengt R. Jonssons uppfattning att det var vid det norska hovet med dess kändedom om den ursprungligen franska höviska litterära kulturen som genren såg dagens ljus under 1200-talets senare del. Språkformen i de norska uppteckningarna av visorna under 1800-talet är en intressant fråga som också får sin belysning. Skulle man försöka notera texterna som de lät i sin dialektala form eller skulle man använda en etymologisk skrivning, som många menade, för att markera sambandet med ett äldre språk? Ivar Aasens arbete med landsmålet kom i det avseendet att bli ett stöd för de mer framsynpta vissamlarna. Sven Grundtvigs danska utgivning i Danmarks gamle Folkeviser (DgF) visade också vägen mot en källtrognare språkbehandling i stället för etymologisering och arkaisering.

På grund av att Norge tidigt förlorade sin självständighet har landet ett relativt litet antal kända äldre fullständiga visuppskrifter på norska. Dock kan det berömma sig av att ha den äldsta längre nordiska balladtexten över huvud taget i form av en variant av Riddaren i hjorthamn (TSB A 43). Uppskriften är gjord i Skien sysle i nuvarande Telemark och är från ca 1490. Solberg presenterar gällande fakta som vederlägger den tidigare synen att texten vore dansk. Därtill diskuteras tre andra äldre nedskrifter på norska (från 1600-talet). Enligt Solbergs syn på saken är de tidiga västnorska uppskrifterna rester av den första fasen i den nordiska balladdiktningen. Från väster (med Bergen som centrum) kom balladen tidigt till Telemark där den gamla kulturen länge höll stånd mot det danska inflytandet och de medeltida visorna kunde

uppfattas som en viktig del i befolkningens språkliga och litterära identitet. Telemark blev balladområdet framför andra i Norge.

Sedan Jørgen Moe fått upp ögonen för Telemarks betydelse som traditionsområde kom detta fylke att besökas av flera betydande samlare. Jørgen Moe gjorde sin viktigaste resa till Telemark 1847. Hans utgåva *Sange, Folkeviser og Stev i Norske Almuedialekter* (1840), där några få ballader fanns med, är dock inte resultat av insamlingsaktivitet. Av hans tankar på utgivning av visor i A. I. Arwidssons och Sven Grundtvigs anda blev dock inget, av flera skäl, bland annat eftersom hans första intresse var folksagor och han med tiden allt mer värdade sin prästerliga karriär (han blev biskop i Agder). En annan framstående samlare var den inte alltid av de manliga kollegerna så väl behandlade Olea Crøger. Prästen och psalmdiktaren Magnus B. Landstad, i vilkens utgåva *Norske Folkeviser* (1853) Crøgers uppteckningar utgör en tredjedel, väckte kritik för sin trots Aasens annorlunda råd arkaiserande språkform. Landstad var verksam som samlare på 1840-talet, och hans utgåva innehåller kring 100 ballader men även nyare visor och stev. Organisten Ludwig M. Lindeman var den viktigaste specialisten på folkvisemelodierna; Landstads utgåva hade meloditillägg av honom. Lindeman samlade alltifrån 1840-talet in ett oerhört omfattande antal folkliga melodier, däribland balladmelodier. Sophus Bugge (filolog och professor i Christiania, död 1907) representerar en ny generation forskare och samlare. Han gjorde sju insamlingsresor i Telemark under tiden 1856–1867. Olav Solberg menar, utan tvivel med rätta, att Bugges balladsamling är den rikaste och kvalitativt bästa; den omfattar över 200 balladtyper, därmed större delen av dem som är kända på norska. Han är också den ende som systematiskt ger upplysningar om sångarna och deras släktförhållanden. Bugge var också den förste att formulera tanken på en vetenskaplig utgåva av de norska balladerna. Därvid leddes han av Grundtvigs utgivningsideal; till denne sände han också in exempel ur sin egen insamling, varav flera trycktes i DgF. Han gav själv ut *Gamle norske Folkeviser* (1858) med 28 ballader och visor men på grund av hans andra engagemang kom inte någon stor balladedition till utförande.

En annan namnkunnig samlare är Moltke Moe (död 1913); hans resor till Telemark ägde rum från 1878 till 1891. Med sina stora kunskaper om folktraditionen kunde han, menar Solberg, ha varit den rätte att ta upp Bugges tanke på en balladutgåva. Men han var en man som mer ställde sitt kunnande till förfogande för att hjälpa andra i deras verksamheter. Författaren Arne Garborg gav uttryck för Moes belägenhet när han sade sig vilja stifta en förening »til Moltke Moes beskyttelse», eftersom han hade ett moraliskt fel »som ødelægger ham værre end Alkohol og Kvinder kunde gjøre det: han eier ikke Egoisme». Det är dock Moe som har gjort den klassiska restitutionen av det i Telemark ofta sjungna Drömkvådet, den märkligaste av legendballaderna. Många porträtt av balladsångare gjordes av Rikard Berge (död 1969), en samlare som kom för sent för att göra uppteckningar efter de stora sångarna. Hans betydelse ligger mera i de berättelser om vismiljön och traditionen som levde kvar efter de främsta traditionsbärarna. Berge saknade akademisk bakgrund och kom i viss motsättning till Knut Liestøl, ledaren för Norsk Folkeminnesamling; han var emot den centralisering som institutionen stod för och som han menade undandrog folket det insamlade materialet. I en artikel från 1917 rör han emellertid även vid frågan om utgivningen av balladerna och skriver att utgåvan skall komma att utföras av Liestøl och honom själv.

I artikeln spår Berge att det kommer att ta lång tid innan utgåvan kan fullbordas. I själva verket har den fullständiga vetenskapliga editionen av de norska balladerna ännu inte kommit till stånd. Det arbetas i skrivande stund vid Norsk visearkiv utifrån den databas som från 1992 har funnits vid Universitetet i Oslo. Förhoppningarna är

goda att Norge till sist skall få en fullständig, lättillgänglig utgåva av både texter och melodier. I fjol, 2011, kom som ett bevis på denna aktivitet det första bandet av fyra av en utgåva i bokform av melodierna (Norske middelalderballader. Melodier, med Astrid Nora Ressem som redaktör). Någon bokutgåva av texterna anser man sig emellertid inte ha möjlighet att åstadkomma. Arbetet pågår för fullt på att lägga texterna i en databas i en form som ständigt är möjlig att komplettera och förbättra. Det är en mycket angelägen utgivning eftersom det inte är någon tvekan om att landets balladmaterial förtjänar ett allt större intresse i nordiskt och vidare internationellt perspektiv.

Upplysningarna om sångarna hos de ovannämnda samlarna har varit Bengt R. Jonssons utgångspunkt när han har sökt data till biografierna. Källmaterialet bakom bokens presentation av balladsångarna utgörs som väntat främst av kyrkböcker. Men stor vikt tillmäts också folkräkningarna som ägde rum 1801, 1865, 1875 och 1900, ett material som numera är sökbart digitalt. Även andra arkivhandlingar, som läns-männens dödslistor, panteprotokoll, doms- och skiftesprotokoll har kommit till användning. Bygdeböcker, som Rikard Berges om Vinje och Rauland, är sekundärkällor som levererar intressant traditionsstoff om och kring sångarna.

Av bokens biografier framgår med all önskvärd klarhet att det var husmännen som utgjorde den största kategorien bland sångarna. Husmännen hade en ställning liknande svenska torparens. Husmansplatserna tillväxte kraftigt i antal under 1800-talet på grund av den stora folkökningen, vilken också med tiden ledde till emigrationen som grep in i sångarnas liv. Rekryteringen av husmän skedde främst från bondemiljöerna, vilket betyder att samma släkter satt på både gårdar och husmansplatser. Bland sångarna märks även tjänstefolk (som pigor) som fanns såväl på gårdar som på större husmansplatser, därtill annat arbetsfolk (inderstar) och av underhåll beroende fattigfolk. De många gånger mycket omfattande biografierna ger sammantaget en inträngande bild av det norska samhället och av de hårda villkor som en övervägande del av befolkningen hade att kämpa med samtidigt som de odlade balladsången.

En karakteristisk bild ur 1800-talets insamlarhistoria ger Solberg i sin inledning när han drar fram Jorunn Knutsdotter Bjønnemyr från Mo socken som kunde 76 ballader, den största repertoar någon känd nordisk balladsångare har haft. Jorunn var en husmansvinna som födde sex barn varav hon miste två kort tid efter födseln och två som vuxna. Till denna hårt drabbade kvinna, boende på en svårtillgänglig fjällsida, kom Sophus Bugge när hon var ett stycke över 70 år. Det var med Solbergs ord den normala situationen: »ein ung og sprek samlar, ein eldre og ofte skrøpeleg sengar». Det ville till att kontakten mellan den vetgirige unge samlaren och den av kampen för uppehållet prövade äldre människan fungerade!

En av de sångare som Bengt R. Jonsson ger extra stort utrymme är Bendik Ånundson Sveigdalen/Felland i Skafså socken. Denne var en färgstark man vilkens livsöde fick ett olycksdigert inflytande på flera andras. Han var husman men hade varit underofficer och förde ett moraliskt mindre exemplariskt liv. Han var en »stor kjempekar» som tog sig en hel del friheter, inte minst i förhållande till det andra könet. Med sin hustru hade han åtta barn och med andra kvinnor samtidigt ytterligare ett inte riktigt känt antal. Det som kastar ett tragiskt dunkel kring hans liv är det faktum att han utnyttjade en dotter till hustruns syster, redan medan hon tjänade i Bendiks hushåll och före hennes konfirmering. Även senare fortsatte detta förhållande och slutade med att flickan födde ett barn som hon i förtvivlan tog livet av. Saken avslöjades och flickan ställdes inför rätta och dömdes till att halshuggas med yxa (som praxis var mildrades domen senare till tukthus). Förföraren måste medge sin inblandning men gick karakteristiskt nog fri från straff. Denne man var också en av de främsta sångarna, 51 ballader upptecknades efter honom. Han uppsöktes av Landstad och/eller Olea Crøger, Jørgen Moe, Bugge och Lindeman. Av hans ballader var – tänkvärt nog – fyra legendvisor, däribland Drömkvädet!

Lägger man till dessa två remarkabla exempel på balladsångare i Telemark ytterligare bortemot 450 som levde under liknande förhållanden, förstår man att denna bok presenterar ett helt universum av människor med förmåga att i sig ta upp ett traderat vismaterial och omsätta det för att tillfredsställa egna inre behov lika väl som andras i deras närmiljö. Varje biografi ger grundläggande fakta om deras liv, som födelsedatum, dopdatum, föräldrar, konfirmationsdatum, makes eller makas namn, barn, syskon, hemmahörighet på olika platser och så vidare, så långt källmaterialet räcker för var och en, och det är långt. Därtill läggs resonemang om levnadsödena, avgörande händelser i flera personers liv (exempelvis med citat av det bedövande sakliga rättegångsprotokollet som beseglade Bendik Sveigdalens olycksoffers öde). Så ges självfallet besked om vilka samlare som besökte personen i fråga och en förteckning över de balladtyper som hon eller han kunde, noterade med nummer i typkatalogen *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad* (TSB).

Hur förhåller det sig med fördelningen mellan könen bland balladsångarna? Enligt anmälares ungefärliga beräkning har kvinnorna varit i klar övervikt, ungefär 60 procent. Solberg har räknat i vilken omfattning de olika balladgrupperna finns representerade i Telemarksmaterialet, vilket har sitt intresse: Av de naturmytiska visorna har upptecknats 41 (av TSB:s 75), av legendballader 13 (av 37), av historiska ballader 11 (av 41), av riddarballader 103 (av 440), av kämpavisor 36 (av 167), av skämtballader 37 (av ca 80). De naturmytiska visorna och skämtvisorna är alltså relativt sett bäst företrädda. Dock lär detta knappast ha något värde för diskussionen om olika gruppers uppkomst i olika delar av Norden. Så mycket kan sägas att det inte ges något stöd för den gamla idén att gruppen riddarvisor först uppstod på östnordiskt område medan kämpavisorna tillkom senare i Västnorden – om nu något hade hopats på det; det är, som Solberg påpekar, skillnad mellan upphov och utbredning.

Boken avslutas med en litteraturförteckning, en alfabetisk lista över balladsångarna och en förteckning över norska balladtyper. Den är dessutom rikligt illustrerad med fotografier som visar flera av sångarna och andra i deras omgivning, de flesta av samlarna, utsnitt ur miljön, det storslagna landskapet, imponerande stavkyrkor och annat som hjälper läsaren att sätta sig in i människornas levnadsförhållanden. Boken är tvivelsutan något av ett storverk som kommer att mottagas med glädje av alla som menar att balladforskningen inte så sällan blir alltför teoretisk och främmande för den mylla den så länge varit rotad i. Det finns all anledning att vara tacksam för att norrmannen Olav Solberg har velat lägga ner så mycket tid och energi på att fullborda och komplettera en svensk forskning i ett norskt material och därmed avgörande bidra till ett verk av bestående värde.

Sven-Bertil Jansson

Svenska sagor och sägner 7. Sagor från Södermanland. Upptecknade av Gustaf Ericsson. Utgivna av Bengt af Klintberg. Uppsala 2011. 393 s. (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.) ISBN 978-91-85352-93-7.

Denna volym uppfyller två för svensk folklivsforskning angelägna önskemål. Den besvärande luckan i Kungl. Gustav Adolfs Akademiens utgåva av Svenska sagor och sägner utplånas genom att det försenade sjunde bandet publiceras; band 1–6 och 8–

12 var ute redan 1961. Samtidigt innebär denna utgåva ytterligare ett bidrag till utgivningen av den så kallade metallarbetaren Gustaf Ericssons mycket omfattande uppteckningar; tidigare har fem band sänts ut av Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, utgivna av Magdalena Hellquist (Folklivet i Åkers och Rekarne härader, 1989–1994).

Det finns all anledning att glädja sig åt att Bengt af Klintberg har tagit på sig att redigera utgåvan av Sagor från Södermanland. En viktig orsak till förseningen av volymen står att finna i det faktum att den först tilltänkte utgivaren, Wolter Ehn vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, omkom i Estoniakatastrofen 1994. Med sina djupa insikter i den litterära folkkulturen är af Klintberg den närmast självklare utgivaren.

Gustaf Ericsson upphör aldrig att imponera. Trots svåra ekonomiska förhållanden lyckades han under 1860-, 70- och 80-talen som ombud för Södermanlands Fornminnesförening åstadkomma en bred insamling inom föreningens alla intresseområden, som dialektord, materiell kultur, seder och bruk, folktro, sagor, sägner, visor, folklekar, ordspråk och gåtor. Enbart de uppteckningar som förvaras i Dialekt- och folkminnesarkivets accession 347 uppgår enligt en beräkning gjord av Manne Ericsson till över 7000 sidor. Därutöver förvaras andra, mindre samlingar i samma arkiv och framför allt i KVHAA:s arkiv men även i Nordiska museets arkiv och i Museets i Varberg arkiv (ett litet häfte bortfört från Uppsala av August Bondeson).

Ericssons ställning i den större kontext som utgörs av 1800-talets upptecknare och samlare av folklitteratur är högst intressant. De flesta entusiasterna var så kallade bildade, ofta högt studerade upp till lärare, präster och professorer uppblandade med en och annan brukspatron och hög jurist. Ericsson saknade praktiskt taget formell bildning, men genom att han, klokt nog, sökte anslutning till den lokala fornminnesföreningen och hade att umgås med de höga herrarna hamnade han i ett slags mellanställning. Han anammade i stort deras av idealism präglade uppfattning om folklitteraturens alster som sprungna ur det nationella djupet. Men han var trots detta märkvärdigt självständig. Han befann sig på grund av sitt enkla ursprung i ett socialt och bildningsmässigt underläge, samtidigt som han ansåg sig ha en kännedom om de förhållanden varunder informanterna levde som de bildade saknade. Inte sällan kunde han komma med dräpande kritik av hur de herrar som utnyttjade hans material i olika publikationer tillät sig att göra ändringar i hans uppteckningar, såsom Henrik Aminson, lektorn som redigerade fornminnesföreningens tidskrift *Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria*, vilkens innehåll under en lång rad av år huvudsakligen bestod av Ericssons material. Inte heller med prosten J. E. Rietz, som hade stor nytta av hans material till sin dialektordbok 1867 och skattade hans ordsamling högt, var han riktigt nöjd.

Det bevarade materialet efter Ericsson är inte lättbearbetat. Anmälnaren som har haft anledning att arbeta med hans visuppteckningar avundas inte af Klintberg i hans roll som utgivare av sagorna. Ericsson producerade normalt flera, kanske oftast tre men inte sällan flera, utskrifter av en och samma uppteckning. Grundstommen i utgåvan består av de utskrifter som finns i ULMA 347:35–37. De är dock inte vad man skulle kalla primäruppteckningar utan senare renskrifter, där Ericsson i varierande grad har bearbetat materialet. af Klintberg ställer själv frågan om det inte hade varit bättre att lägga primärmaterial till grund för utgåvan. Han försvarar sitt val med att »de tidigare nedskrifterna inte sällan är referat av handlingen» och att Ericsson där inte brytt sig om att notera exempelvis de stående uttryckssätt som en van berättare använder i början och slutet av en saga. Men han medger att en jämförelse mellan de äldre och de yngre versionerna inte alltid utfaller till de yngres fördel. Så har Ericsson för att inte förarga sina lärda bekantas känsliga sinnen bytt ut vissa tabubelagda ord.

Man måste acceptera utgivarens val. I fråga om visor skulle jag välja den omvända metoden, alltså lägga primäruppteckningen till grund för utgåvan. Men det beror på att vistexter är strängt beroende av detaljformuleringar och metrik och av deras förhållande till melodier, vilket inte är fallet i fråga om sagor. Till en utgiven vistext kan man också lätt foga en uppräknings av de få skiljaktigheterna mellan olika utskrifter, och det är inte så lätt gjort med sagorna. Men det viktigaste skälet är Ericssons speciella ställning som upptecknare.

Eftersom han levde nära sina informanter ingick han i själva verket i den grupp människor som bar på de litterära traditionerna. Hade någon annan upptecknare visat sig i trakten, så kunde han gott ha varit bland dennes informanter. af Klintberg konstaterar också att skillnaden mellan »den vetenskaplige upptecknaren Ericsson och traditionsbäraren Ericsson är relativt obetydlig». Det betyder i praktiken att de äldre versionerna är rakt och effektivt formulerade utan personliga utvinkningar, medan han i de yngre lägger in egna reflexioner och exempelvis talesätt, ordstav och drastiska liknelser och utrop som uppenbarligen inte härstammar från informanten.

Man kan säga att Ericsson hade en uppfattning om hur en saga bör eller åtminstone kan berättas på ett tilltalande sätt, och det är det han visar upp i sina sena utskrifter. Det bidrar i högsta grad till att göra den här utgåvan så intressant. Vem är det som berättar för oss i de sagor som vi får ta del av: Gustaf Ericsson eller K. J. Länmark i Länna (en av de få personer Ericsson nämner som informanter)?

I Ericssons fall är kanske frågan inte så avgörande, eftersom han själv inte var främmande för sagoberättandet. Men det är uppenbart att här finns en väldig forskningsuppgift för en hugad folklorist med intresse för språk och stil. Ericssons uppteckningar bör jämföras med andra svenska samlares, som dem G. O. Hyltén-Cavallius, P. A. Säve, August Bondeson och Eva Wigström stod för. Hos Ericsson tror jag att den sagostil han visar upp korresponderar med det faktum att han är så snål med att ge uppgifter om sina informanter. I visuppteckningarna är det annorlunda. Att han där i så stor utsträckning uppger informanternas namn förklaras av att han inte själv har velat eller kunnat forma den enskilda visan i en uppteckning, därför att en visa i sin metriska form inte är lämpad att förändra annat än i små detaljer. I sagouppteckningarna däremot har han haft stora möjligheter att själv sätta sin prägel på den enskilda texten och i nya utskrifter klä den mer kortfattade primäruppteckningen i en dräkt som han själv fann adekvat.

För en utgivare bjuder Gustaf Ericsson på flera utmaningar. En är frågan hur man skall behandla hans sätt att återge ett språk som är starkt präglad av ortsdialekten (och flera texter är på genomförd dialekt). Ett flagrant fall där viljan att återge uttalet korrekt blockerar för Ericsson gäller en detalj, där den själv lärde metallarbetaren har missletts av Gabriel Djurklou, vilkens auktoritet var stark sedan han 1860 givit ut Ur Nerikes folkspråk och folklif. Ericsson accepterar Djurklous, av norsk språkdebatt influerade, rekommendation att använda tecknet ö för att ange ett d-ljud som funnits en gång i världen men inte längre hördes (som i goð). I Dialekt- och folkminnesarkivets utgåva av Ericssons material behålls detta tecken fram till band 4 (Talesätt och gåtor), där man beklagligtvis övergår till att ersätta det med ett vanligt d. af Klintberg utesluter tecknet helt (utom i ord som djup), vilket är det enda förnuftiga eftersom uttalet då blir korrekt återgivet och man inte gör texten mer svåräst än med bibehållande av det främmande tecknet. Vad gäller Djurklou är det annars uppenbart att han har varit en inspiratör för Ericsson, liksom för verksamheten inom Södermanlands Fornminnesförening över huvud taget. Några av hans sagotexter tycks ha versioner hos Djurklou som (antagligen) indirekt källa.

Utgåvan upptar 309 texter. Varje nummer kommenteras för sig. Nödvändiga uppgifter om källor ges. Mer än hälften av sagorna tillhör internationellt spridda sagoty-

per upptagna i H.-G. Uthers *The Types of International Folktales (ATU)*, kommentaren ger besked om respektive sagas nummer i katalogen. Ett fåtal sägner ingår i utgåvan; för dessa hänvisas till Bengt af Klintbergs egen nyutkomna *The Types of the Swedish Folk Legend (TSFL)*. Även förklaringar av svårförstådda dialektord ges; de kunde gott ha fått vara flera.

Materialet är indelat i grupperna Folksagor och äfventyr (huvudsakligen undersagor), Skämte-sagor (med undergrupper som Friare-Sagor, Präst-Sagor, Askfisens Sagor, Hin Ondes Sagor, Böndernas Sagor, Drängarnas Sagor, Djurens Sagor) samt Sagor och historier och Tillägg. I utgåvans inledning redogörs för urvalet av texter och redigeringen av dem liksom för källförhållandena.

Utgivaren menar att Gustaf Ericsson antagligen är den förste i vårt land som har försökt skapa en systematik för skämtságorna, med underavdelningar med utgångspunkt från den centrale aktören (s. 23). Det är en anledning till att hans material har forskningshistoriskt intresse. Men det är också ett stort nöje att läsa Ericssons uppteckningar. Man slås av samlingens mångsidighet och måste beundra den arbetsinsats som ligger bakom dess tillkomst. Det råder inget tvivel om riktigheten i Bengt af Klintbergs omdöme att Gustaf Ericsson är en av våra allra främsta samlare av folksagor.

Sven-Bertil Jansson

Lars J. Walkeapää, Lainiovuoma-samernas gamla renflyttningar till Norge. Om sommarbosättningar i Troms fylke på 1900-talet. Uppsala 2012. 199 s. Inb., ill. Förord av Hugh Beach. (CBM:s skriftserie 52.) ISSN 1403-6568, ISBN 978-91-89232-64-8.

Djupet och vidden i Lars Walkeapääs bok får mig att tänka på att mycket av det värdefullaste i lappmarksforskningen åstadkommits av icke-universitetsforskare, från t.ex. O. P. Pettersson till Yngve Ryd. Till den kategorin sällar sig nu Lars J. Walkeapää med ovan nämnda arbete samt det likartade tidigare utgivna storverket *Könkämävuoma-samernas renflyttningar till Norge – om sommarbosättningar i Troms fylke på 1900-talet* (2009). Walkeapää tvingades på grund av sjukdom lämna renkötseln och har därefter arbetat bl.a. som mentalvårdare. Delar av hans arbete har sammanställts under nattvak på mentalsjukhus.

Lars J. Walkeapää har växt upp och arbetat i renkötseln just i de nordliga samebyar han har beskrivit och också följt med sin sitas tvångsförflyttning söderut. Som en följd av politiska beslut begränsades Lainiovuoma samebys rörelser i Norge, något som fick avgörande konsekvenser inte bara för de omedelbart berörda samebyarna utan också för flera samebyar längre söderut, i och med att deras marker kom att utnyttjas även av de norrifrån ditflyttade – delvis tvångsförflyttade – samerna. Byarna söderut blev nu mötesplats för nya renkötselmetoder och nytt språk.

Walkeapää har koncentrerat sig på de nordligaste samebyarna och har i sin bok i detalj beskrivit renkötseln i ett område som sträcker sig 25 mil mellan Kangosfors i öster och Senja vid norska kusten i väster. Genom att påvisa samebyns rörelsemönster och därmed sammanhängande livsmönster har han presenterat ett sätt att leva som har varit enormt slitsamt men som Ella Karin Blind skriver i sin bok *Eallima* govat: »När det är bra renbete på vintern är det roligt att vara same. Vi själva tyckte att vi hade världens bästa levnadsförhållanden.»

Författaren har systematiskt gått igenom bilder, arkivtexter, kartor, släktforskningsmaterial och massor med sagesmannauppgifter och återvänt till sin barndoms landskap och följt upp den traditionella renskötarkulturen som den levde in på 1950- och 1960-talen. Det är förvånansvärt vilket bildmaterial han har lyckats återfinna, bl.a. i privata arkiv. Han har under större del av sitt långa liv drivits av en lidelse att försöka samla information om de nordligaste samebyarna och då inte minst om deras vandringar och därtill hörande livsstil. Han har fått läsaren att förstå det unika sambandet mellan människa, djur och landskap och synliggjort sin samebys sedvanebruk av landskapet. Vi får inte bara veta var renhjorden tog sig fram utan också varför den gick just där, varför man rastade just där osv. Vi får en växande förståelse för landskapet och för symbiosen mellan människa, djur och natur. Utan Walkeapääs initierade skildring skulle vi aldrig ha fått denna kunskap. Hans båda böcker har ett stort och bestående vetenskapligt värde.

Rolf Kjellström

Lars J. Walkeapää, Könkämävuoma-samernas renflyttningar till Norge. Om sommarbosättningar i Troms fylke på 1900-talet. Tromsø 2009. 346 s. + kartbilaga. Inb., ill. (Tromsø Museums skrifter XXXI.) ISSN 9-788271-420482, ISBN 82-7142-048-8.

Riksgränsen mellan Norge och Sverige spelade i äldre tid en mycket blygsam roll i samernas liv. Redan i tillägget till lappkodicillen från år 1751 stadgas det att samer ostört ska få vandra över gränsen, så som de gjort »efter gammal sedvana» och de ska tas vänligt om hand i det andra landet. Vad som är än mer uppseendeväckande är att detta även skulle gälla i händelse av krig. Det är därför alldeles efter förväntningarna att nationsgränsen inte spelade någon större roll i den samiska dialektologin. Det var samma språk på samma breddgrad, oavsett på vilken sida av Kölen man befann sig. Det är också naturligt – i ordets egentliga betydelse – att renhjordar som om vintern uppehållit sig i skydd av skogarna på den svenska sidan på våren vandrade upp mot och över gränsen till Norge. Kustområdet där betestillgången varit god och havsvindar har hjälpt till att hålla myggen borta från renarna utgjorde ett gott sommarland.

Till trakterna kring Tromsø vandrade årligen samer från Sveriges nordligaste samebyar. I Lars J. Walkeapääs bok om Könkämävuoma-samernas renflyttningar till Norge ges en utförlig dokumentation av de olika siidornas, flyttlagens, vår- och höstvandringar. Här beskrivs siidornas flyttvägar, de personer och släkter som ingick i de olika grupperna och också hur dessa gamla flyttmönster bröts under 1900-talet. Under 1800- och 1900-talen påverkade nämligen storpolitiska beslut samernas hävdvunna vandringar i grunden. Under 1800-talet stängde ryske tsaren gränsen mellan storfurstendömet Finland och Sverige-Norge i två omgångar, vilket utestängde Guovdageaidnu-samer från deras gamla vinterbetesland. 1923 trädde en ny renbeteskonvention mellan Norge och Sverige i kraft, som kraftigt begränsade Karesuando-samernas tillgång till bete på norsk sida. Dessa politiska beslut i stor-samhället ledde till tvångsflyttningar av svenska nordsamer ned till sydligare de-

lar av Sápmi. Lars J. Walkeapåas familj tvingades flytta till Duorbuns sameby på lulesamiskt område. Många nordsamer flyttades än längre söderut, både till pite-, ume- och sydsamiskt område.

Lars Walkeapå växte upp i en renskötarfamilj i Könkämä och deltog själv i sommarflyttningarna till Nieidavuovdi-distriktet vid Balsfjorden söder om Tromsø. Han fick också själv vara med om uppbrottet från de gamla markerna i nordligaste Sverige och Norge, när hans familj tvångsförflyttades till Duorbuns sameby 1944. Av hälsoskäl fick han sedermera lämna det slitsamma renskötarlivet, men han har i gengäld ägnat många år åt intervjuer med gamla renskötare och arkivstudier och har därigenom i detalj kartlagt siidornas flyttningsvägar och -tider. Det är resultatet av detta dokumentationsarbete som presenteras i föreliggande bok.

Boken inleds med en historisk översikt av konservator Dikka Storm vid Tromsø museum som är den som tillsammans med framlidne konservatorn Johan Albert Kalstad svarat för utgivningsprojektets genomförande. Så följer Walkeapåas egen text, där man inledningsvis kan läsa meningen »Jag är född 1928 bland fjäll och renar». Efter en kort presentation av samerna i historiska källor följer så en noggrann genomgång av vandringarna till och från de olika betesdistrikten på norsk sida. Drygt 85 sidor ägnar Walkeapå åt sitt eget flyttlag. Sist i boken finns en beskrivning av tvångsförflyttningen ner till Lule lappmark 1944. En kartbilaga i slutet visar sommarlanden på norsk sida och de olika vandringsleder som siidorna följde dit och därifrån.

Walkeapåas arbete innehåller rikligt med uppgifter om de familjer och släkter som flyttat i de olika siidorna och om deras släktförhållanden. Särskilt glädjande är att han så ofta ger deras samiska namnformer. Man får t.ex. veta att bröderna Henrik och Nils Persson Kuhmunen i dagligt tal kallades Biets-Heaiká och Biets-Nihkolas och att Per Hurri kallades Hurre-Beahkká. Den som är intresserad av samisk genealogi har alltså mycket att hämta i Walkeapåas bok.

Författaren delar frikostigt med sig av sina personliga erfarenheter och han har också illustrerat boken med ett stort antal intressanta fotografier. Det handlar både om bilder hämtade ur allmänna samlingar och om privata fotografier ur flera olika samlingar, inte minst Walkeapåas egna. Därtill kommer foton som Walkeapå tagit på senare år under sina resor tillsammans med sagesmän till de gamla trakterna. Detta gör att boken inte bara blir ovanligt vacker utan också rent av gripande genom bilder, som visar gamla renskötare sittande på platser där deras sommarvisten stod 50 år tidigare.

Det som är bokens kanske allra främsta kvalitet är inte dess rent dokumenterande funktion, som den ju delar med Mankers kartläggning av de nomadiserande fjällsamernas vandringsvägar (*The Nomadism of the Swedish Mountain Lapps*, 1953), utan i stället just det djupt personliga anslaget. Det utförliga avsnitt som beskriver den egna siidans flyttning, inte minst under Lars Walkeapåas tidiga år förmedlar en nästan poetisk stämning. Hans beskrivning av hur han en vacker novemberdag tog sig upp på Láfutoaivi och såg ut över landskapet och de betande renhjordarna förmedlar än idag till läsaren den skönhetsupplevelse han hade där för mer än ett halvt sekel sedan. Det är också av största intresse att läsa om renskötarnas kunskaper: hur klövjade renar kan råka i panik när deras bördor glider framåt i nedförsbackar och vad man då ska göra, att renar som simmat över ett sund vill rusa iväg när de kommer upp på torra land igen och hur man förebygger en sådan villervalla osv., osv. Vardagsysslor, som skosömnad och behandling av skohö, beskrivs i sitt naturliga sammanhang på ett synnerligen instruktivt sätt. Framställningen bärs av det självupplevdas skenbara enkelhet. Detta gör att texten trots den revisorsaktiga noggrannheten aldrig blir torr och tråkig. Beskrivningen av det definitiva uppbrottet från hemtrak-

terna – tvångsflyttningen 1944 – beskrivs även den med samma enkla medel och gör därigenom ett starkt intryck.

Den enda negativa synpunkt man kan anlägga på Walkeapääs dokumentation gäller bokens kartmaterial. Boken beskriver de årliga vandringarna mellan vinterland på svensk sida och sommarland på norsk och flyttlederna, som för vissa siidor kunde gå genom Finland, beskrivs med stor noggrannhet. Det är därför obegripligt att kartbilagan endast omfattar den norska delen av området; den svenska sidan är bokstavligen en vit fläck på kartan. Nearvá, Diiban och Bealčán som var viktiga platser på svensk sida finner man därför inte på kartorna. Det innebär att man måste använda sig av andra kartor för att kunna följa flyttningarna så länge de skedde utanför Norge. Det är svårt att tro att det inte skulle ha gått att hitta en lösning på detta, t.ex. i form av en översiktskarta. Det finns en utmärkt sådan på sid. 33, som visar tvångsflyttningarna i Sápmi. Litteraturen om samerna måste ta till sig den samiska gränslösheten.

Det finns ett ytterligare problem med bokens kartmaterial. Lars Walkeapää re-
dovisar med största noggrannhet flyttledernas sträckning och de platser man
passerar. Texten överflödar av namn, som emellertid inte motsvaras av samma
namnrikedom på kartan. Dessutom förekommer det alltför ofta att namnen inte re-
dovisas tillräckligt precist. Strävan är uppenbart att se till att de samiska namn-
formerna kommer med och det lyckas väl för det mesta. Men finska, norska och
svenska namnformer uppträder mer oförutsägbart, även om de norska mestadels är
med. Namnen har ibland råkat bli felskrivna, vilket försvårar för läsaren som vill
kunna följa textens flyttleder på kartan. Det värsta exemplet är väl kartans norska
namnform *Parasdalen* – angiven utan samisk motsvarighet – som i texten uppträder
i formerna *Bárrášvuopmi-* (s. 244; *Bárrášvuopmegeahči*), *Bárrášvuopmi-* och *Bar-
rasdalen* (s. 257), men det finns tyvärr även många andra fall: På sid. 239 anges både
de samiska och de norska namnformerna *Spiidnegáisi*, *Durmålstinden* och *Ság-
gečohkka*, *Piggtinden*; på kartan saknas *Sággečohkka* medan både det samiska och
det norska namnet finns med i det andra fallet. Textens (s. 237) *Ruossavarre* heter
på kartan *Ruoššavarri*. Många fler exempel kunde dessvärre ges. Detta försvårar i
väsentlig grad möjligheterna att följa beskrivningen av flyttlederna på kartan. Dess-
utom kan man genom den dubbla namnsättningen få en inblick i hur de samiska
namnen anpassats till norska: samiska *Čiekŋalvuovdi*, dvs. 'den djupa dalen', har
t.ex. blivit norska *Signalaldalen*!

Lars J. Walkeapääs dokumentation av Könkämävuoma-samernas vandringar till
norsk sida ger en ingående beskrivning av en samisk livsform som inte längre
finns. Både vad gäller flyttlederna och vad gäller siidornas medlemmar kan boken
användas som ett uppslagsverk. Boken förmedlar en djupt personlig bild av noma-
dernas liv belyst med ett rikt fotomaterial, som kombinerar det dokumentariska
med det personliga. Mankers klassiska arbete från 1953 har nu kompletterats med
en framställning som från ett samiskt inifrånperspektiv beskriver en nu försvunnen
livsform.

Lars-Gunnar Larsson

Rut Boström, Anders Sparrmans brev till Carl von Linné. En kulturhistorisk och språklig undersökning med naturvetenskapliga inslag. Uppsala 2011. 145 s. Ill. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 115.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-85352-89-0.

»Vi ha följt Hr Archiaterns principia i vårt arbetete och til tacksamhet ofta druckit dess skål inom antarctiska Cirkelen mellan Troperna på åtskil ställen under exkursioner på höga berg och i Dälder. Nästa åhr går jag väl til Europa önskade väl den oändel fägnaden att se Herr Archiatern i Upsala.»

Det är den bereste naturforskaren Anders Sparrman som skriver så till Linné hemma i Uppsala. Han har just kommit tillbaka till Kapstaden efter sin drygt tvååriga seglats med James Cook, som förgäves hade sökt finna den omtalade Sydkontinenten. Det är inte det första brevet som Sparrman skriver till Linné. I Linnaean Society finns sammanlagt 12 brev bevarade: två brev från Göteborg (1771), sex brev från hans första tid i Sydafrika (1771–1772), två sedan han alltså återvänt dit (1775–1776). Dessutom finns ytterligare två brev, ett till Pehr Wilhelm Wargentin/Linné samt ett till Carl Linnaeus d.y.

Sparrman hade sedan barnsben hemma i den uppländska prästgården lockats av naturen och fått höra spännande berättelser om äventyrliga resor av grannen Carl Gustaf Ekeberg, kapten vid Ostindiska kompaniet. Den unge Sparrman skrevs in vid Uppsala universitet och fick så småningom Linné som lärare. År 1765 fick han erbjudandet att följa med Ekeberg på skeppet »Stockholms Slott» till Kina. Resan resulterade i avhandlingen *Iter in Chinam*, 1768. Ekeberg lyckades 1772 övertala de misstänksamma holländska myndigheterna i Kapstaden att ge plats åt en svensk naturforskare. Linné och Ekeberg samarbetade och valet föll på Sparrman. Han skulle vid sin vistelse där fungera som informator åt den holländske residentens barn.

Till stor del innehåller Sparrmans brev botaniska och zoologiska notiser, oftast på latin, om fynd som han har gjort. Sparrman står ändå sällsynt levande för oss i breven, ofta klagande över sin tillvaro: »Att ha till sysla med halft douzin barn, och Glosböcker emellanåt, är hindersamt och mer än ledsamt, då hågen leker på örterna utanföre.» Karakteristiskt är hur han i brevet vid ankomsten till Kapstaden efter jordruntseglatsen antar att han är bortglömd i Uppsala.

Rut Boströms fint illustrerade bok behandlar de tolv breven framför allt ur språklig synvinkel. Inte oväntat finner hon uppländska språkdrag (t.ex. s.k. stockholms-*e* för *ä*) i massor av exempel. Men hon söker också ge en allmän bakgrund till brevskrivande genom utblickar mot svenskt språk under 1700-talet. Rut Boströms utgivning är pålitlig. Ett par brev är förväxlade (utan att det spelar någon roll för framställningen): L5097 och L6099. Också L6100 är felnummererat. Och man kan i och för sig tycka att de delar av breven som inte är på naturvetenskapligt latin, kunde ha kommenterats löpande. Nu är breven onödigt svårlästa, eftersom alla förklaringar och kommentarer (till lånord, fraser och citat) har samlats högväs. Författaren söker ibland utvinna väl mycket av sitt material: rubrikerna »Etnobiologi», »Geologi», »Marinbiologi», »Sociologiska iakttagelser» lovar mycket men ger litet.

Ett kapitel handlar överraskande om Sparrmans stora reseberättelse »Resa till Goda Hopps-Udden, södra Polkretsen och omkring Jordklotet, samt till Hottentott- och Caffer-Landen. Åren 1772–1776». Man förstår att Boström har tänkt sig en större undersökning och jämförelse och inser därmed också varför så pass mycket handlar om tryckeriernas roll för skriftspråket under 1700-talet. Man kan hoppas att hon får tillfälle att återkomma.

Anders Wepsäläinen, Stalotomterna. En kritisk granskning av forskningsläget rörande en omdiskuterad fornlämningstyp. Uppsala 2011. 101 s. Ill. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 117.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-85352-91-3.

Anders Wepsäläinen argumenterar i denna bok för en omdebatterad teori om de s.k. stalotomterna i den svenska och norska fjällvärlden. Enligt denna teori utgör dessa fornlämningar, i huvudsak från vikingatid och tidig medeltid, resterna efter hus som byggts inte av samer utan av nordbor från Hålogaland i norra Norge. Diskussionen om stalotomternas kulturella och etniska tillhörighet inleddes under 1970- och 1980-talen av Rolf Kjellström, etnolog och tidigare verksam som ansvarig för den samiska forskningsverksamheten vid Nordiska museet, som argumenterade för ett nordiskt ursprung (Kjellström 1975, 1976, 1983). Den grundläggande synen på stalotomterna som nordiska hade tidigare lagts fram även av andra forskare (t.ex. Drake 1918). Kjellströms teorier har bemötts och kritiserats av ett flertal forskare, inte minst arkeologer, och den efterföljande debatten har stundtals varit inflammerad och har väckt en hel del heta känslor.

Stalotomterna, eller stalotomtingarna som de ibland benämns, är en särskild typ av hus- eller hyddlämningar i fjällområdena. De är ovala eller rektangulära hyddgrunder med en något nedgrävd golvnivå, en omgivande låg vall och oftast en härd i mitten av golvytan. De påträffas ofta i grupper av två till fem eller fler tomter, ofta anlagda i rader. Den kända utbredningen av denna fornlämningstyp sträcker sig i Sverige från området kring Treriksroset till Frostviken i den nordligaste delen av Jämtland. Omkring 430 stalotomter har registrerats i Sverige, och omkring 40 har hittills upptäckts i Norge. Dateringarna sträcker sig över ett relativt stort tidsspänn, men på senare tid har forskare utifrån nya undersökningar föreslagit att den huvudsakliga dateringen ligger i vikingatid (Liedgren et al. 2007).

Grundtanken i den framförda teorin är alltså att dessa lämningar inte byggts av samer utan av nordbor från Hålogaland i norra Norge, som använt fjällområdena för jakt, handel och skattläggning av samerna. Centralt i denna teori är att de samiska muntliga traditionerna om den mytologiska gestalten Stalo, som upptecknats från slutet av 1700-talet och framåt, återspeglar en historisk verklighet och kontakter med främmande folk. Stalosägnerna är vitt spridda i de samiska områdena. I många av dem framställs Stalo som storvuxen, stark, rik och farlig, med redskap och ibland kläder av järn, som på olika sätt plågar samerna, men han beskrivs ofta också som dum, klumpig och lättlurad. Teorin om det nordiska ursprunget baseras dels på kopplingen mellan fornlämningstypen stalotomter och de samiska sägnerna om stalogestalten – av Kjellström och Wepsäläinen tolkade som »minnen» av nordbor som verkat i fjällvärlden – dels på själva byggnadslämningarna som tolkas som rester av torvhus av liknande typ som brukats på västligt nordisk område, i Nordnorge men även på Island och Grönland. Vidare betonar Wepsäläinen de omfattande kontakter som han menar har funnits mellan de nordiska bosättningsområdena i Nordnorge och de samiska områdena såväl väster som öster om fjällkedjan under den aktuella tidsperioden.

De flesta övriga forskare som skrivit om stalotomterna har dock betraktat dessa fornlämningar som del av samiska kulturlandskap i fjällvärlden, byggda av samer som bott och verkat i fjällområdena, även om olika åsikter förts fram om karaktären på de samiska samhällena och deras ekonomi. Företrädarna för teorin om stalotomternas nordiska ursprung och kulturella tillhörighet har alltså fått kämpa i tämligen hård motvind. Anders Wepsäläinen är dock övertygad om giltigheten i

denna teori, och för genom hela boken en tydlig och konsekvent argumentation för sin åsikt.

Efter en inledning följer ett kapitel som beskriver stalotomgestalten i de samiska sägnerna och ger grundläggande information om stalotomternas struktur, utbredning, datering och föremålsfynd. Här tas även det omfattande ortnamns materialet på *Stalotom* upp till diskussion. En kort diskussion om de nordiska bosättningsområdena under yngre järnålder i Nordnorge ryms också i detta kapitel. Därefter följer en tämligen utförlig genomgång av tidigare forskning om stalotomterna och stalosägnerna. Här redovisas ingående Rolf Kjellströms publikationer i ämnet. Några av de övriga forskare som nämns är Sigrid Drake, Torkel Tomasson, Ernst Manker, Evert Baudou, Inga-Maria Mulk, Lars Ivar Hansen, Inger Storli och Kjell-Åke Aronsson. I nästa kapitel utvecklar Wepsäläinen sina och Kjellströms huvudargument för teorin om stalotomternas nordiska ursprung. Huvuddelen av kapitlet upptas av en diskussion om västnordiska torvhus och förslag på hur stalohuset kunde ha varit konstruerade. Slutligen bemöter han och kritiserar de argument som av andra forskare förts fram för tolkningen av stalotomterna som samiska fornlämningar.

Boken är baserad på författarens kandidatuppsats i arkeologi vid Stockholms universitet (Wepsäläinen 2008) men är i själva verket ett resultat av ett mångårigt forskningsarbete i fält som inleddes redan på 1970-talet tillsammans med Rolf Kjellström. Det bör också nämnas att boken är rikligt illustrerad med författarens egna informativa och snygga teckningar och ritningar. Språket i boken är välformulerat och lättläst.

Oavsett hur man ser på själva grundfrågan om stalotomternas kulturella sammanhang, väcker denna diskussion en rad viktiga och intressanta frågeställningar som behöver diskuteras närmare.

Som jag nämnt ovan, så har stalotomterna varit omdiskuterade även i andra sammanhang, av forskare som betraktar dem som samiska lämningar. Diskussionerna har rört bl.a. byggnadernas konstruktion, men framför allt har de handlat om vilket slags samiskt samhälle, med vilket näringsfång och ekonomiskt system, som existerat i fjällvärlden under vikingatid och tidig medeltid. Handlar det om en tidig samisk tamrenskötsel i fjällvärlden (t.ex. Storli 1994) eller om ett mer intensivt utnyttjande av fjällområdena av ett samiskt jakt- och fångstsamhälle som deltar i den allt viktigare internationella pälshandeln (t.ex. Mulk 1994)? Wepsäläinen argumenterar i sin bok emot båda dessa teorier.

Ett centralt problem i debatten rör synen på identitet och etnicitet och gränserna mellan vad som betraktas som nordiskt och vad som betraktas som samiskt. Under senare årtionden har det inom den arkeologiska forskningen förts en mycket omfattande kritisk diskussion kring etnicitetsbegreppet. Problematiken kring detta begrepp – särskilt i en kontakt- och interaktionskontext som i det aktuella fallet – tar Wepsäläinen dock ej upp, vilket jag tycker är synd. Dels hade framställningen vunnit på en mer fördjupad diskussion kring etnicitets- och kulturbegrepp, dels hade det varit intressant att få veta mer om hur författaren ser på samisk kultur och etnicitet under vikingatid och tidig medeltid.

Här kommer man också in på ett större problemområde, som rör synen på samisk kultur och samisk historia. Samisk historia och förhistoria har under lång tid betraktats som något statiskt, oföränderligt och homogent. På senare tid har dock allt fler forskare betonat vikten av att studera variation, förändring och dynamik inom de samiska samhällena, även i en förhistorisk kontext. Detta är ett relevant problem också i det här fallet. Byggnadstekniker kan exempelvis tänkas ha tagits upp av vissa samiska grupper från omgivande nordiska samhällen, och byggnadstraditioner kan förändras över tid och anpassas till olika lokala förutsättningar, även i samiska samhällen.

En annan central frågeställning, som i min mening inte problematiseras tillräckligt i boken, rör själva kopplingen mellan stalotraditionerna och just de fornlämningar som kallas stalotomter. Det finns ju en lång historia av såväl fredliga som konfliktfyllda kontakter och utbyten mellan samiska och nordiska befolkningsgrupper, i form av exempelvis handel, skattläggning, kolonisation och missionering, som ligger senare i tid än stalotomternas huvudsakliga användningstid och som kan ha påverkat de samiska stalotraditionerna och de lokala samiska samhällenas benämningar av den aktuella fornlämningstypen.

Jag vill också peka på ytterligare ett problemområde, som aktualiseras av Wepsäläinens bok. Det handlar om de relativt sentida nationsgränserna på Nordkalotten som, trots att de i mångt och mycket var oviktiga i ett förhistoriskt sammanhang, i stor utsträckning har format och begränsat bilderna av förhistorien i området. Stalotomterna ligger i fjällvärlden mellan nuvarande Norge och Sverige, och tolkningarna av dessa lämningar har påverkats mycket av gränsen som delat såväl kulturlandskapet som forskningen. En av de stora framtida utmaningarna för den arkeologiska forskningen på Nordkalotten är just att försöka överbygga de tidigare så fasta gränserna mellan de olika länderna.

Wepsäläinens bok är en god sammanfattning av grunden för teorin om stalotomternas nordiska tillhörighet och kan fungera som en introduktion till debatten. Texten utgör ett inlägg i debatten, så för att få en bättre förståelse för meningsmotståndarnas argument och debatten i dess helhet bör man förstås också läsa några av de forskare som betraktar stalotomterna som samiska boplatslämningar. I boken anges också referenserna till de flesta viktiga publikationerna i denna debatt (en artikel om stalobyggnadernas konstruktion och kulturella kontext som dock inte ingår i litteraturlistan men som är viktig i sammanhanget är Liedgren & Bergman 2009). Enligt min mening skulle emellertid framställningen i Wepsäläinens bok ha vunnit på ett något mindre polemiskt sätt att bemöta sina meningsmotståndares argument, som han ibland avfärdar lite väl enkelt. Framför allt saknar man, som arkeolog, en mer ingående diskussion av det arkeologiska materialet i stort i det aktuella området – den arkeologiska helhetsbild som trots allt ligger till grund för de nutida forskarnas syn på stalotomterna som del av ett samiskt kulturlandskap i fjällen.

En sak är dock klar. Det finns mycket mer att upptäcka i fjällvärldens kulturlandskap. Kunskapsluckorna är stora, och det finns ett stort behov av fortsatta diskussioner som är öppna för olika teorier, synvinklar och nya tankar. Det rör sig om komplicerade frågor, där enkla svar kan vara svåra att nå. Det behövs mycket mer forskning om stalotomterna och andra fornlämningar från vikingatid och tidig medeltid i fjällvärlden, i såväl Sverige som Norge, i form av inventeringar och arkeologiska undersökningar – detta inte bara för att bättre förstå stalotomternas kulturella och etniska sammanhang utan även för att bättre förstå fjällvärldens föränderliga kulturlandskap och människornas levnadsvillkor och kontaktnät under denna spännande och på många sätt fortfarande svårtolkade tidsepok.

Carl-Gösta Ojala

LITTERATUR

- Drake, Sigrid, 1918: Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet – etnografiska studier. Uppsala.
- Kjellström, Rolf, 1975: Vem var egentligen Stalo? I: *Rig*. S. 113–115.
- 1976: Är traditionerna om stalo historiskt grundade? I: *Fataburen*. S. 155–178.

- 1983: Staloproblemet i samisk historia. I: Jørn Sandnes (red.), Folk og ressurser i nord. Foredrag fra Symposium om midt- og nordskandinavisk kultur ved universitetet i Trondheim, Norges lærerhøgskole 21–23 juni 1982. Trondheim. S. 213–235.
- Liedgren, Lars & Bergman, Ingela, 2009: Aspects of the construction of prehistoric stållo-foundations and stållo-buildings. I: Acta Borealia 26:1. S. 3–26.
- Liedgren, Lars G., Bergman, Ingela M., Hörnberg, Greger, Zackrisson, Olle, Hellberg, Erik, Östlund, Lars & DeLuca, Thomas H., 2007: Radiocarbon dating of prehistoric hearths in alpine northern Sweden. Problems and possibilities. I: Journal of Archaeological Science 34. S. 1276–1288.
- Mulk, Inga-Maria, 1994: Sirkas – ett samiskt fångstsamhälle i förändring Kr.f. – 1600 e.Kr. Umeå. (Studia Archaeologica Universitatis Umensis 6.)
- Storli, Inger, 1994: «Stallo»-boplassene. Spor etter de første fjellsamer? Oslo.
- Wepsäläinen, Anders, 2008: Ja, vem var egentligen Stalo? En kritisk granskning av forskningsläget rörande en omdiskuterad fornlämningstyp samt tillförandet av några nya fakta. Stockholm. (Kandidatuppsats i arkeologi vid Stockholms universitet.)

Bengt Åkerberg, Älvdalsk grammatik. Under medverkan av Gunnar Nyström. Älvdalen. 2012. 605 s. Inb., ill. ISBN 978-91-633-9251-1.

Älvdalsmålet talas i Älvdalens gamla socken i Dalarna. Det är ett av målen i Ovaniljan och förmodligen det mest undersökta av svenska sockenmål. Redan 1909 kom Lars Levanders doktorsavhandling, som är en beskrivning av målets ordböjning och syntax. Sedan dess har många språkforskare intresserat sig för olika aspekter av detta mål. 1984 bildades i Älvdalen föreningen »Ulum Dalska», som har som mål att arbeta för älvdalskans bevarande. Föreningens namn betyder 'Vi ska tala dalska'. Älvdalsmålstalarna själva kallar sitt språk för *dalska* och använder verben *dalska* 'tala dalska' och *swenska* 'tala svenska'. (Dessa begrepp används på samma sätt även i andra socknar i övre Dalarna, och man *dalskar* över sockengränserna.) På senare tid har det blivit vanligt att kalla målet för »älvdalska», liksom i denna recension. Under de senaste åren har flera böcker om och på älvdalska utgivits. 2010 utkom Lars Steenslands Älvdalsk ordbok (recenserad i Svenska landsmål 2011). Nu har även den länge emotsedda Älvdalsk grammatik av Bengt Åkerberg och Gunnar Nyström sett dagens ljus.

Bengt Åkerberg är född 1927. I sin grammatik beskriver han sin barndoms språk. Han växte upp hos sina morföräldrar i byn Loka i Älvdalen och tog starka intryck av deras språkbruk. Han lyfter särskilt fram sin morfär, född 1863, som sin främsta språkliga förebild och rådgivare. Som yrkesverksam var Bengt Åkerberg adjunkt i svenska, tyska och filosofi vid Bromma gymnasium. Efter sin pensionering påbörjade han det arbete som bland annat kom att leda fram till utgivningen av detta omfattande bokverk. Det är en mycket stor arbets- och forskningsinsats som ligger bakom den här boken. Det som började med kurser i älvdalska och utarbetandet av studiematerial utvecklades till översättningsgrupper och ett arbete med att skapa ett älvdalskt litterärt skriftspråk.

Läsaren blir snart varse att detta inte är någon helt vanlig grammatikbok. Redan i bokens början, efter förord och presentation av författarna, möts man av ett kort ka-

pitel med rubriken »Lyrik». Detta är alltså något så ovanligt som en lärobok i grammatik som ger ett stort utrymme åt lyrik! Dikter på älddalska har placerats på delar av boksidorna som annars skulle ha blivit tomma. Men de fyller en mycket viktigare funktion i boken än bara som utfyllnad. De vill uppmuntra och inspirera bokens läsare att själva skriva: att arbeta med orimrad dikt är ett sätt att odla det älddalska språket och bidra till att forma det till ett skriftspråk. Förutom en del översatt lyrik finns här många originaldikter av såväl Bengt Åkerberg själv som andra författare, varav många är kursdeltagare som fått i läxa att skriva egna dikter. Liksom de korta talesätt som inleder varje kapitel är dikterna inte översatta till svenska. Läsaren uppmanas att ta kontakt med älddalsktalande för att samtala om betydelserna. Det är en rekommendation att ta till sig. Dikterna inbjuder till samtal och reflektion. I synnerhet Åkerbergs egna dikter – som han i tidigare sammanhang kallat för *gamtkallellidsier* 'gammelmans-elegier' – blir jag själv starkt berörd av. Det är lätt att ha förståelse för att man avstått från att ordagrant överföra dem till svenska. Det skulle ha blivit en *bukksvenska* ('bocksvenska', en nedsättande beteckning på svenska som är influerad av dalska) som inte skulle göra dem rättvisa. När det gäller tolkningarna av dikter av Gunnar Ekelöf, Maria Wine, Eeva Kilpi och Emily Dickinson saknar jag dock en hänvisning till originaldikten. I sakregistret, under »lyrik», finns alla 25 dikter ordnade efter titeln eller första raden, så att läsaren kan söka upp en viss dikt. Jag skulle dock gärna se en separat förteckning över bokens dikter, med uppgift om författare och källhänvisningar.

Något som gör den här boken speciell är också förhållandet mellan dess båda författare. Boken har som undertitel »under medverkan av Gunnar Nyström». Nyström är f.d. chef för Ordbok över Sveriges dialekter och, som Bengt Åkerberg säger i inledningen, »den främste kännaren av älddalska». Där framhålls att hans medverkan varit mycket viktig för bokens tillkomst och utformning, och han har under hela arbetet medverkat som handledare och granskare. Eftersom boken i så betydande grad bygger på Åkerbergs egen språkliga bakgrund, hans mångåriga undervisning och arbete med älddalskan som litteraturspråk, är det han som står för huvuddelen av innehållet. Nyströms bidrag är oftast tydligt redovisade. Åtskilliga fotnoter inleddes med »Gunnar Nyström meddelar ...». Det finns t.o.m. ett särskilt »Nyströmsregister», så att man lätt kan hitta hans meddelanden och tillägg. I ett särskilt appendix presenterar Nyström egna iakttagelser kring några olika företeelser i älddalskan. Trots de båda författarnas nära samarbete, tycks det alltså ha varit viktigt för dem att tydligt markera gränser mellan deras respektive bidrag. Det är intressant att läsa en bok som på detta sätt har två röster. Det är Bengt Åkerbergs röst som talar i boken, men Gunnar Nyström finns ofta med bredvid, och kommer med inlägg när det behövs. Vissa delar har också uttryckligen utformats i nära samarbete mellan dem.

I inledningen framhålls att bokens huvudsyfte är att vara en lärobok i älddalska. Den har vuxit fram ur undervisning. Många deltagare i kurser och översättningsgrupper har varit delaktiga i bokens utformning. Detta blir ofta tydligt vid läsningen. På flera ställen nämns hur synpunkter på olika delar av språkbeskrivningen kommit fram i diskussioner med kursdeltagare. Den stora rikedom av språkprov (över fyrtusen exempelmeningar enligt bokens baksidestext) och de fylliga och utförliga beskrivningarna är en följd av undervisningssituationen. Att beskrivningen inte på traditionellt sätt delats upp i formlära och syntax beror på att dessa behandlats tillsammans i undervisningen.

Ett av problemen med att skriva en älddalsk grammatik är den stora variationen, såväl mellan olika bymål som mellan olika generationer av talare. Älddalskans (och hela dalmålets) oenhetlighet är ju omtalad, inte minst av Lars Levander. Trots titeln

»Älvdalsk grammatik» framhålls i bokens inledning att utgångspunkten för beskrivningen är »språket i centrala byar på östra sidan av älven norr om kyrkbyn». (Språkliga drag även i andra delar av socknen kommer dock fram genom Gunnar Nyströms medverkan.) Det görs också klart att den äldvalska som beskrivs är »regelbunden äldvalska», dvs. ett språk som inte är influerat av trycket utifrån (från svenskan) utan har det grammatiska systemet intakt. Det finns idag ingen talare av äldvalska som behärskar alla sidor av detta språk. Åkerberg berättar i bokens inledning om hur han, med hjälp av älvdalingar som deltagit i kurser och översättningsgrupper, kunnat »återinlära» det språk han hört och talat i barndomen. Boken beskriver alltså en äldvalska som i sin helhet inte talas av någon idag, men det är ändå inte det allra äldsta åtkomliga språket som lärs ut. Bøjningar och former, som enligt författarna kan finnas i minnet hos de äldsta talarna, omnämns ibland men tas inte in i beskrivningar och tabeller. Ett exempel är bøjning av personnamn, ett annat är adjektivformer med *-r* i nom. sing. hos maskuliner och femininer.

I inledningen talas om att delar av det grammatiska systemet idag vacklar och att kasussystemet är i gungning. Den som tagit del av forskningen kring den äldvalska som talas idag (t.ex. Helgander 2006) inser att det språk som boken beskriver ligger mycket långt från dagens språkliga verklighet. Distinktionen mellan akkusativ- och nominativformer är t.ex. sedan länge i stort sett försvunnen och inte heller dativ används på ett »regelbundet» sätt. Åkerberg själv gjorde redan på 1950-talet en undersökning av bøjningen av svaga feminina substantiv i olika generationer talare. Någon nutida äldvalska, som är tillräckligt enhetlig för att kunna beskrivas i en lärobok, finns inte. Författarna avvisar möjligheten att ta in »blandformer» och »svenskinfluerad äldvalska» i sina beskrivningar. De är inte intresserade av att beskriva sönderfallet av det gamla språket. Detta är säkert den enda möjliga hållningen för en bok av det här slaget.

Boken vänder sig till språkligt medvetna och intresserade älvdalingar som vill lära sig den regelbundna äldvalskan. Gamla bøjningsformer lever kvar i minnet hos många, som inte har kunskapen om hur de ska användas. Boken kan då vara »ett motmedel mot glömskan», när språket inte längre förs vidare till nya generationer som förr. Älvdalsk grammatik är naturligtvis också mycket värdefull för språkforskningen och en guldgruva för lingvistiskt intresserade som vill lära sig äldvalska som ett främmande språk. Vi som talar något av målen i Älvdalens grannsocknar har också stor glädje av den här boken. Här kan vi söka efter överensstämmelser och olikheter mellan våra närbesläktade mål.

Något som genomsyrar boken är att den riktar sig till den som har ambitionen att själv skriva på äldvalska. Den är till stor del en lärobok i *skriftspråket* äldvalska. Den har också vissa språkvårdsambitioner. På flera ställen talas om »vårdad äldvalska», som då ställs i motsats till den äldvalska som används i dagligt tal. Det finns också exempel ur texter som producerats på äldvalska, såsom översättningen av Kerstin Ekmans roman *Hunden* (äldvalska *Rattsin*).

Äldvalskans fonologi är komplicerad. Den som vill skriva på äldvalska måste bl.a. ta hänsyn till ett antal diftonger och nasala vokaler, en tonlös och en tonande affrikata, en tonande dental frikativa och tonlöst *l*. Dessutom har man att ta ställning till hur kvantitetsförhållandena ska betecknas när det gäller såväl kortstavighet som överlängd. Hur äldvalskan ska stavas har på senare år varit föremål för livliga diskussioner. Försöken att skapa en standardortografi har utmynnat i att det idag existerar tre olika stavningssätt med något slags »officiell» status: den som används i denna bok, den som används i Älvdalsk ordbok av Lars Steensland och den som utarbetats av »Äldvalska Språkrådet». Dessa ortografier redovisas, tillämpade på två olika texter och parallellt uppställda, i ett särskilt appendix.

Den ljudbeteckning som används i boken motiveras utförligt. Den ska ge rättvisa åt älvdalskans fonetiska särart och hjälpa läsaren till ett riktigt uttal. Den får därför inte vara alltför förenklad. Den återger ett äldre uttal. Följaktligen saknas en beskrivning av drag som är karakteristiska för dagens, delvis svenskinfluerade, älvdalska. Älvdalskan är känslig för kvantitet, accentuering och betoning. Variation i betoning och längd är ofta avgörande för betydelsen och måste därför markeras i skrift. Som en ytterligare uttalshjälp har boken ett särskilt system för beteckning av accent och stavelselängd i olika kombinationer. Bokens skrivsätt innebär också att ljud som faller bort i det löpande talet skrivs ut, och stryks över. Stavningen bygger på Bengt Åkerbergs eget uttal (från byn Loka på östra sidan av älven). Det påpekas dock att det inte är meningen att alla läsare ska uttala exemplen på samma sätt. Var och en ska uttala enligt sitt eget bymål. (Detta gäller främst vissa vokalljud, men även andra delar av uttalet.) Det betonas också att de som vill skriva på älvdalska själva får ta ställning till i vilken mån de vill förenkla skrivreglerna och på vilket sätt de vill anpassa dem efter sitt eget uttal. Stavningen i denna bok är alltså inte att betrakta som en älvdalsk standardortografi.

Boken är informationstät och ger med sina många tabeller delvis ett kompakt intryck. Den typografiska utformningen gör dock att den ändå inte upplevs som så tung. De återkommande inlagen av dikter bidrar till att lätta den teoretiska tyngden. Bokens layout är också genomtänkt. Den har ett sammanhållande typografiskt tema: björnen. Omslaget pryds av ett färgfoto av en björn. Björnarna återkommer i form av små tecknade vinjetter intill kapitelrubrikerna, medan kapitlens slut markeras av en tecknad kätting. Björntemat fullbordas på ett elegant sätt av att baksidestexten inramas av en kätting, som hålls samman med hjälp av en björn (som i detta fall är namnet på det redskap som används för att dra ihop kättingen kring ett timmerlass). Därmed får hela boken en vacker typografisk inramning. Björntemat återfinns för övrigt också i berättelsen om »Björnen vid kölboden». Den har hämtats från en fonografinspelning från 1917 och bildar här underlag för en teoretisk diskussion kring syftet med grammatikarbetet, som återfinns i ett särskilt appendix av Åkerberg. Boken har flera register som hjälper läsaren att hitta eftersökt information. Förutom det tidigare nämnda »Nyströmsregistret», och person- och sakregister, finns alla ord som förekommer i grammatiska tabeller samlade i två register (med älvdalska respektive svenska ord). De är kompakt ordnade, i löpande rader med sidhänvisningen som en upphöjd siffra.

Ansvarig för den typografiska utformningen är Mats Westerling, älvdaling som är bosatt i Stockholm och sedan många år är deltagare i Bengt Åkerbergs kurs i älvdalska. Han står också för den webbsida på Internet som hör till boken. Där kan man bl.a. lyssna till flera av bokens dikter, inlästa av författarna själva. Här får man också de korta talesätt som inleder varje kapitel översatta. (Varje gång man går in på webbsidan möts man av ett uppläst talesätt.) På webbsidan finns rättelser och annan information om boken. En viktig del är teknisk hjälp med teckensnitt och annat till den som vill skriva på älvdalska. Det är en stor tillgång för en bok av det här slaget att ha en egen webbsida, där läsaren också kan få höra språket. Något som väl också måste vara tämligen unikt är att boken har en sida med QR-koder (som man kan läsa av med sin mobiltelefon) till olika webbsidor. Älvdalskan är mycket närvarande på Internet!

Efter den läsvärda inledningen, som ger en fyllig bakgrund och teoretisk diskussion kring boken, följer en utförlig genomgång av fonologi och skrivregler. Den egentliga grammatiken börjar med ett kapitel om kasusböjning. Därefter följer en systematisk genomgång av ordklasserna: substantiv, adjektiv, räkneord, pronomen, verb, adverb, prepositioner, konjunktioner och interjektioner. De redovisas med

hjälp av tabeller och belysande exempel. Stort utrymme upptar presentationen av adverb, prepositioner och det som här kallas för »särskilda förbindelser» (dvs. verb + partikel). Ovansiljansmålen har komplicerade system av sammansatta prepositioner och adverb som möjliggör nyanserade preciseringar av rumsliga relationer. Detta belyses genom många språkprov och exempel och genom diskussioner kring möjlig variation och olika betydelsenyanser.

Att boken är så omfattande beror på att den vill göra älddalskan rättvisa genom att inte förenkla beskrivningen. Den förenar också inom sina pärmar två olika ambitioner. Den ska beskriva språket i gamla uppteckningar och inspelningar och ge hjälp till den som vill återinlära detta språk. Den vill också ge läsaren inspiration och redskap till att använda älddalskan i skrift. Den vill visa att älddalskan kan användas som ett instrument för mångbotnad tankelyrik och uppmuntra till att odla älddalskan till ett litteraturspråk. Dessa två ambitioner går på ett fint sätt samman i en av bokens dikter, som har titeln *Bufyörs morgun*. Den kommer ursprungligen från en uppteckning från 1930-talet efter Vikar-Margit, född 1852, men presenteras här som en prosalyrisk dikt. I den texten förenas den här bokens dokumentära och pedagogiska syfte med det skönlitterära.

Eva Olander

LITTERATUR

- Helgander, John, 2006: Älddalsmål i förändring – några reflektioner kring en fallstudie. www.nordiska.uu.se/konferens/alvdalska
- Levander, Lars, 1909: Älddalsmålet i Dalarna. Ordböjning och syntax. Stockholm. (Svenska landsmål och svenskt folkliv IV.3.)
- Steensland, Lars, 2010: Material till en älddalsk ordbok. Älddalen.
- Åkerberg, Bengt, 1957: Om böjningen av feminina långstaviga svaga substantiv i singularis i Älddalsmålet (Lokamålet). (Opublicerad uppsats. Uppsala universitet.)

Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000. Red. Ann-Catrine Edlund. Umeå 2012. 256 s. Ill. (Nordliga studier 3. Vardagligt skriftbruk 1.) ISBN 978-91-88466-81-5.

Sedan mitten av 1990-talet har fokus riktats alltmer mot hur människor läser, skriver och använder skrift i vardagliga sammanhang. Denna antologi är ett resultat av den tvärvetenskapliga samverkan som har ägt rum inom det nordiska nätverket »Vardagligt skriftbruk. Diakrona perspektiv på literacy 2009–2012». Ann-Catrine Edlund som har initierat och drivit nätverket är redaktör för boken. Hennes inledande artikel fungerar som en bra introduktion till inte bara antologin utan också forskningsfältet.

Forskningen om det vardagliga skriftbruket lyfter ofta fram texter som inte är standardiserade enligt en skriftspråksnorm och som inte har skrivits i syfte att publiceras eller fungera offentligt. Skriftbrukarna är ofta människor som inte ser sig själva som eller betraktas som skribenter eller läsare. Man kanske kan tillägga att källmaterialet ofta utgörs av textsorter som inte har bevarats i arkiven i någon större om-

fattning. *Vardagligt* skriftbruk förstås ofta i motsats till *dominant* skriftbruk, som vanligen är institutionellt eller offentligt skriftbruk. Underifrånperspektivet är därför tydligt inom skriftbruksforskningen.

Skriftbruksforskningen betonar att användningen av skrift alltid är socialt förankrad. Med en sådan utgångspunkt blir det intressant att studera de materiella, sociala och ideologiska förutsättningarna för texters tillkomst och användning i skilda sammanhang och under olika tidsperioder, vilka uttrycksformer eller genrer som har vuxit fram och vilka mönster i språklig form, innehåll och i människors sätt att använda skrift som kännetecknar olika s.k. *skriftpraktiker* samt vilken funktion skrift har eller har haft i olika sammanhang.

De olika bidragen i antologin använder *vardagligt skriftbruk* som ett analysverktyg. Loftur Guttormsson inleder med artikeln »Udviklingen af læse- og skrivefærdighed i Norden 1650–1850. Historiografiske funderinger», en genomgång av de senaste 20 årens forskningsresultat på området läs- och skrivkunnet i Norden. Efter denna belysning och problematisering av forskningen om alfabetiseringsprocessen, en förutsättning för det vardagliga skriftbruket, är boken kronologiskt disponerad och, som undertiteln antyder, uppdelad i två delar. Den första har fokus på det vardagliga skriftbrukets roll i 1800-talets och 1900-talets moderniseringsprocess och innehåller dels några bidrag av mer övergripande karaktär, dels några artiklar om särskilda textsorter.

Britt Liljewall ger i artikeln »Folkligt skriftbruk i Sverige under 1800-talet» en bild av de skriftpraktiker som växte fram runt vardagliga textsorter. Utifrån exempel från ett antal skriftbrukare av dagböcker, levnadsminnen och brev behandlar Liljewall frågor om de förändrade yttre förutsättningarna för skrivande under 1800-talet och om skrivandets förändrade funktioner. Särskilt intressant är hennes notering om att hon tycker sig se att det kreativa behovet blir viktigare under loppet av 1800-talet. Bondedagböcker och brev får en mer individuell än kollektiv karaktär. Det är en intressant notering inte minst utifrån språkliga infallsvinklar. Liljewall framhåller det folkliga vardagliga skriftbruket som en drivkraft i teknikutveckling, demokratisering och ökad rörlighet snarare än som en behovsstyrd konsekvens av denna moderniseringsprocess.

Medan Liljewall tar sin utgångspunkt i olika vardagliga textsorter under 1800-talet utgår Davíð Ólafsson i »Vernacular Literacy Practices in Nineteenth-Century Icelandic Scribal Culture» från en enskild skriftbrukares roll i vad han kallar ett skrivarsamhälle på Island för att diskutera handskriftskulturen under 1870-talet. Inom detta jordbruks- och fiskarsamhälle utvecklades en språklig praktik där handskrivna texter cirkulerade. Det fanns en stark skriftpraktik på den lokala nivån, där alltså den handskrivna texten hade en central plats. Ólafsson förklarar den handskrivna textens roll med att tryckkulturen var svagt utvecklad på Island. Den lilla resurs som fanns för att trycka reserverades för kyrklig litteratur. Att skriva och skriva av texter blev alltså ett sätt att utveckla en skriftkultur som byggdes upp av andra sorters texter.

Ett par bidrag handlar om tryckkulturens modernisering. Daniel Lindmark redogör för typsnittens roll i »Från fraktur till antikva. Tryckkulturens modernisering i Sverige på 1800-talet». Lindmark menar att typsnitten inte endast förmedlar innehåll utan också bär information om olika tryck- och läskulturer. Han framhåller att det sociokulturella mönster som syns i spridningen av typsnitten fraktur och antikva behöver förstås också i ett geografiskt perspektiv. Frakturen levde kvar längre inte bara i litteratur ämnad för de breda samhällslagren utan också i landsortstryckerierna. Han föreslår ett forskningsprojekt om tryckkulturens modernisering i Sverige under den senare halvan av 1800-talet med fokus på typsnittens geografiska, sociala och kulturella förankring. I bidraget »Tryckkultur i provinsen – några perspektiv» berör

Roger Jacobsson tryckkulturen i övre Norrland under främst 1800-talets första hälft. Han behandlar frågorna om vilka typer av skrifter som spreds, vem som läste och i vilka sammanhang. Liksom Lindmark och Ólafsson betonar Jacobsson landsorts-tryckeriernas roll i skriftkulturen.

Några bidrag analyserar särskilda genrer eller textsorter. Karin Strand gör en textanalys på sånger som spreds i skillingtryck som ett led i väckelse- och nykterhetsrörelserna under senare delen av 1800-talet i artikeln »Drinkarflickans död. Moral och melodrama i skillingtryckens nykterhetsvisor». Ann-Catrine Edlund diskuterar en annan och tidigare förbisedd genre som introducerades under det sena 1800-talet. I »Att skriva vykort. En vardaglig skriftpraktik i början av 1900-talet» prövar hon tänkbara frågeställningar för att undersöka vykortet ur ett skriftbruksperspektiv. Artikeln innehåller också en introduktion till skrivkunnighet i modern tid och förutsättningarna för folkligt skrivande i början på 1900-talet. Om man vill skaffa sig en överblick över forskningsinriktningen och de centrala begreppen fungerar denna del av artikeln därför som ett bra komplement till Edlunds introduktionskapitel. Annika Nordström behandlar i »Allsångshäften – en nygammal historia» allsångshäften och tillfällesvisor från privata festsammanhang som finns bevarade i Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG). Bidragen visar på ett bra sätt skriftbruksforskningens sociala förankring. När de yttre omständigheterna förändras så förändras texterna innehåll och funktion, och alla tre artiklarna ger rikhaltiga exempel på en sådan förändringsprocess.

Den andra delen av volymen har fokus på framför allt två domäner i dagens arbetsliv: skolan och vården. I »Skola och skrivundervisning i ett medieekologiskt perspektiv» diskuterar Per-Olof Erixon hur ny teknologi påverkar svenskämnet. Berit Lundgren behandlar eleverna som textbrukare. I »Elvaåringens textbruk till vardags och i skolan» visar hon hur mellanårens språkliga vardag ser ut. Annica Norlund Shaswar bedriver skriftbruksforskning med SFI-studerande som informanter och resonerar i sin artikel, »Att se det osynliga. Forskning om skriftbruk i vardagsliv och klassrum bland kurdiska SFI-studerande», kring metodproblem som uppkommer i forskning om det vardagliga skriftbruket. Anna-Malin Karlsson och Zoe Nikolaidou belyser äldreomsorgens skriftpraktik i »Vardagskunskapen, arbetet och lagen. Om skriftpraktiker och yrkesidentiteter i äldreomsorgen». De introducerar och använder »en modell där skriftbruket ses som en arena för tre olika identiteter – eller om man så vill kulturella mönster: det personliga, det professionella och det institutionella» (s. 236). Med hjälp av denna modell belyser de hur vårdpersonal i arbetet med s.k. vårddagböcker tar ställning till textens funktion, innehåll och stil utifrån institutionens krav på regelverk, professionens krav på kompetens och det personliga engagemanget.

Vardagligt skriftbruk är ett ungt forskningsområde. Mycket är utforskat och den teoretiska begreppsapparaten skulle måhända vinna på att i större utsträckning problematiseras. Mot denna bakgrund lämnas några synpunkter som mer syftar framåt än mot den föreliggande volymen. Boken hade gärna kunnat innehålla fler material- och metoddiskussioner. Lindmark argumenterar för ett forskningsprojekt om förhållandet mellan fraktur och antikva. Forskningen som använder äldre handskrivna texter som källmaterial är i behov av samma typ av diskussion. Det bevarade folkliga materialet är ofta fragmentariskt och är inte heller systematiskt insamlat på samma sätt som högreståndskulturens skriftbruk. Vad är möjligt att säga om ett mönster, en praktik, utifrån ett sparsamt material? Vad säger en persons skrivande om hela samhällets? Var finns de vita fläckarna och varför? Vad berättar handskrivna texter om handskriftskulturen?

En annan fråga som väcks vid läsningen är var de mer uttalat språkvetenskapliga ansatserna finns. I sin artikel om vykortets skriftpraktik pekar Edlund (s. 156) ut ett antal områden för fortsatt forskning, bl.a. skriftbrukets språkliga konventioner. Hon ställer frågor om vilka textmönster som förekom, vilka språkliga former som introducerades och etablerades och den sociala variationens avtryck bland skriftkonventionerna. Det är angelägna frågor för inte bara vykortets skriftpraktik utan alla textsorter som antologin behandlar.

Boken är välredigerad och rikligt illustrerad med ett innehållsrikt bildmaterial. Ett av bokens ämnen är materiella aspekter på skriftbruk och det kan därför finnas skäl att säga något om bokens grafiska utformning. Titelsidan illustrerar på ett fyndigt sätt själva forskningsdisciplinen. Här finns bilder på genrer som har varit aktuella under olika tider: ett brevkort, en handskriven reseberättelse, en seriestrip. Här finns också de materiella förutsättningarna för skrivande illustrerade: pennan, tangentbordet och musen. Typsnitt från olika tider återges liksom särskilda språkformer som t.ex. sms-språk. Däremot är bokens huvudtitel, Att läsa och att skriva, nog så bred och anonym.

Boken känns väl sammanhållen trots ingångarna från flera olika akademiska discipliner, och innehållet är välbalanserat. Makroperspektiv varvas med mikroperspektiv och kvalitativa ansatser vägs upp av ett par artiklar med kvantitativ inriktning. Tryckkulturen får sin plats liksom handskriftskulturen. Dåtidsperspektivet dominerar visserligen i antal artiklar, men nutidsperspektivet företräds och visar på en intressant skillnad gentemot de historiskt inriktade artiklarna, eftersom bidragen om 2000-talet alla rör det vardagliga skriftbruket inom offentliga domäner. Både kvinnliga och manliga skriftbrukare förekommer i källmaterialen, liksom både vuxna och barn. Valet av en kronologisk disposition är hanterligt. Vitt skilda områden som skrivande på Island under 1800-talet och en undersköterskas reflektioner om vårddagbokens funktioner i 2000-talets Sverige kan på så sätt samlas under samma paraply. Det kunde dock vara värt att fundera över om en annan disposition hade gjort att det som förenar och skiljer de olika undersökningarna tydligare hade kunnat utkristalliseras. Utan tvekan hade en avslutande jämförande artikel kunnat fånga upp sådana aspekter. Sammantaget är dock intrycket att antologin är en bred och innehållsrik introduktion till ett till många delar utforskat område.

Kristina Persson

Ingemar Härd, Efter fem miljoner år av tystnad. Språkets uppkomst. Stockholm 2011. 208 s. Inb. ISBN 978-91-7037-568-2.

I sin Nobelföreläsning (2010) avslöjar Mario Vargas Llosa att han »alltid varit fascinerad av [...] det ovissa ögonblick då våra förfäder, ännu knappt mer än djur, fick ett språk som tillät dem att meddela sig med varandra, och i grottorna, kring lägereldarna [...] började hitta på historier och berätta dem för varandra. Det blev den avgörande punkten i vårt öde.»

Det är språket, människans främsta uppfinning, som gör människan till människa. Men även om det första ordet var en del av ett ögonblick, var vägen till språket genom årmiljonerna lång.

Myterna, gissningarna och teorierna om denna process och om »urspråket», som säkerligen inte var ett utan flera, var – och är – så många att La Société Linguistique 1866 förbjöd spekulationer om språkets uppkomst på sina konferenser och i sina publikationer.

Men på senare år har det kommit en strid flod av böcker och artiklar i ämnet. Ett nytt svenskt bidrag till denna litteratur är Efter fem miljoner år av tystnad. Språkets uppkomst (Ordfront 2011) av Ingemar Härd, kusin till framlidne tyskprofessorn i Uppsala John Evert Härd, men själv inte akademiker.

Författaren är berömvärdt bevandrad i sitt ämne, en lärdom manifesterad, förutom i texten, av en 25-sidig notapparat. Några termer och begrepp, t.ex. »erektin» och »episodisk», borde dock ha förklarats tydligare.

Teorierna om språkets uppkomst och tidiga utveckling är som sagt många, liksom de evolutionära tidsangivelserna, men klarlagt torde vara att »den anatomiskt moderna människan» (Homo sapiens) uppstod i Östafrika för cirka 200 000 år sedan. För senast 50 000 år sedan anlände denna människa, med för mänskligt tal adekvat hjärna och talapparat, till Europa, där grottmålningar vittnar om hennes symbol- och teckenvärld. Människans språk var då »fulländat» i så måtto att det var försett med en fungerande grammatik inklusive syntax, dvs. ett strukturerat språk på fras- och satsnivå. Utan syntax blir inte talet ett fulländat språk.

Fåglarnas »sång», dvs. deras verbala signalsystem, är i vissa avseenden likt människans språk utan att äga de *oändliga* möjligheter som karakteriserar det mänskliga talet, ett kännetecken formulerat redan av den tyske språkforskaren Wilhelm von Humboldt för 200 år sedan.

Härds bok förmedlar varjehanda, t.ex. att trumslagare enligt nutida forskning skulle ha en särskilt hög intelligens. Att engelskan har »30 olika tempus» (s. 225) är mig främmande, liksom uppgifterna om Shakespeares ordförråd. Men boken är spännande och ger goda inblickar i vårt språks tidiga historia, i dess »rötter». Den handlar ju lika mycket om människo- som språktillblivelse.

Och, som Harry Martinson skriver i Dikter om ljus och mörker: »Språket är lyckligt i sig.» Det rymmer ju alla möjligheter, mångfald snarare än »rätt» och »fel» i skolgrammatisk mening.

Mats Rydén

Alice Rasmussen, Strindbergs flora. Stockholm 2012. 2 uppl. 662 s. Ill. ISBN 978-91-7040-103-9.

Vanligen förknippas inte stora skönlitterära författare med naturens enskildheter. Men det finns skarpögda undantag.

I William Shakespeares dramer finner vi omkring 170 växtarter, engelska och utländska, och uppemot 200 växtnamn, några först belagda hos Shakespeare, som Ofelias »long purples», en orkidé. Shakespeares växter är en del såväl av det engelska landskapet som av en tidlös symbolvärld och folkliga föreställningar kring växterna.

Hos en annan skarpögad litterär gigant, August Strindberg, har, med hans »synålsögon», antalet växter och växtnamn mer än femdubblats. Arter, antal och frekvenser noteras och registreras med största noggrannhet av Alice Rasmussen i boken Strindbergs flora, nu i en andra upplaga (662 sidor).

Anledningen till det imponerande antalet växter och växtnamn hos Strindberg är, förutom den stora och mångskiftande textmassan (inkl. brev och resedagböcker), främst hans omfattande floristiska och nomenklatoriska kunskaper och erfarenhet av olika floramiljöer, hemma och utomlands.

Shakespeare hade begränsad tillgång till botanisk litteratur – t.ex. John Gerards berömda örtabok från 1597 – medan Strindberg ägde ett välfyllt botaniskt bibliotek, som han regelbundet konsulterade och där böckerna i många fall är försedda med hans kommentarer. En självklarhet i detta sammanhang är Samuel Liljeblads flora (1792–1816), som Rasmussen ofta citerar i sina kommentarer, liksom böcker av Elias Fries, tidens främste svenske botanist.

Boken är disponerad i tre avdelningar. I den första diskuteras hur Strindberg »använder» växter och namn i sina texter. Den andra innehåller bl.a. en fullständig växtförteckning med kommentarer av skiftande längd, från ett par rader till veritabla lärdomsprov. Slutligen ett »Appendix» med bl.a. en käll- och litteraturförteckning samt »Namn hämtade från Strindbergs handskrivna resedagböcker 1890–91». Boken är illustrerad med främst planscher ur C. A. M. Lindmans Bilder ur Nordens flora (1926, 1964) samt blyertsteckningar av Strindberg och fotografier av författaren.

I den första avdelningen följer Rasmussen Strindberg på hans vistelseorter och resor, alltifrån hans stockholmska barndom.

Strindberg hade god självsyn vad beträffar den vilda svenska floran. Han noterar även sällsynta arter som klotullört (Falkenberg) och klådris (Ringsjön i Skåne och Ångermanälven). Klådriset kallar Strindberg sumpcypress och tysk tamarisk. Vattempest, som var en nykomling i den svenska 1800-talsfloran, ser han den 24 september 1890 vid Örebro.

Naturligtvis hade Strindberg inte sett alla växter han uppmärksammar i sina texter. Det gäller exempelvis sjönöten (*Trapa natans*), nämnd i *Antibarbarus*. Den fanns vildväxande i Sverige på Strindbergs tid men försvann ur den svenska floran på 1910-talet. Dess sista svenska växtplats var sjön Immeln i Skåne.

Strindbergs botaniska insikter var beundransvärda, vilket inte hindrar honom att framföra »ohämmade hypoteser angående växter» (Rasmussen s. 35). I sitt sökande efter likheter gör han stundom trovissa floristiska jämförelser som om gullpudran i »Blåvinge finner Guldpuddran» i Sagor: »Den har blommor som Daggkåpan och blad som Mandelblomman [...]. Och det ser ut som guldstoff på de översta bladen. Kom ihåg det!»

Med Linné var Strindberg väl förtrogen, inte minst med hans Sverigeresor. Men i Strindbergs beundran av Linné kunde kritik, t.ex. av hans sexualsystem, insmyga sig, en kritik som har verifierats av senare forskning.

Liksom sin far hade Strindberg ett passionerat intresse för trädgårdsodling. En yngre bror, Olof, var trädgårdsmästare (trädgårdsdirektör) på Lövstabruk i Uppland. De båda bröderna korresponderade flitigt, men August kom aldrig till Lövsta.

Rasmussen förklarar ofta i sina kommentarer växternas vetenskapliga namn, mera sällan de gamla svenska. Namn vars innebörd kunde ha preciserats tydligare är t.ex. *horletta* (för sminkrot) och *yxne* (för orkidéer). Namnet *vätteros* för *Lathraea squamaria* verkar ha varit okänt för Strindberg – han skriver »Lathraea» – men är anført av Elias Fries i hans *Botaniska Utflygter* (1864) »efter folksägen, att vettar vistas derunder».

Självklart hade känslomänniskan Strindberg sina favoriter i växternas värld såsom Libanon-cedern, rosen (»Blommornas drottning»), tusenskönan, blåklinten och hyacinten och i I havsbandet tydliggör han lavarnas färgstarka värld. Skärgårdens Kymmendö kallar han, med sedvanlig formuleringslust, »Blomkorg på havets våg». I hans måleri är fackelblomstret den oftast förekommande blomman.

Dikten »Ängsladan» i Ordalek och småkonst rymmer några fina rader om dygnsrytmen hos den vita näckrosen (noterad av Linné): »Näckrosor vita som vadd sig resa ur dyiga vattnet, Bröllopet hålla de här i ljuset, i solen, i luften. Sedan de dyka ner, för att gömma i ävjan sin smärta.»

Växterna är ju också en del av människans symbolvärld, hos Strindberg exempelvis den giftiga, i blomteckningen brokiga stormhatten i Ett drömspel och den magiska alrunan i Till Damaskus. Åkervindan, vars väldoftande blommor är utslagna endast en dag, och detta endast i solsken, blir i Stora landsvägen en symbol för lyckans flyktighet.

I Gamla Stockholm får maskrosen, sin skönhet till trots, karakterisera den fattiga stadsmiljön: »Maskrosen (*Taraxacum officinale*), en skönhet som icke förstår att kläda sig, prålar hela solskenstiden från april till november med alltför granna blommor, vilka röja fattigdom.»

Den pedantiske felfinnaren kan i Rasmussens bok hitta åtskilliga fel och inkonsekvenser i stavning och årtal. Men detta förblir småsaker i en närmast herkulisk fullständigheidsatsning. Dock måste påtalas den egendomliga definitionen av *unika namn* (s. 24) – dvs. »att växten ifråga endast omnämns en eller flera gånger i ett enda verk» – som Rasmussen gör stort nummer av, och *endemisk* innebär 'förekomst av en art inom ett enda område', inte »arter bundna till en viss biotop» (s. 63). Rasmussen är även väl generös med artbegreppet, t.ex. när det gäller lummerväxterna. Och orkidén Adam och Eva växer inte i England (s. 456).

I den kända slätterscenen i Hemsöborna möts liens och språkets rytmer i det svenskaste av svenska landskap. Alice Rasmussen leder oss med perspektivrik kunskap och smittande upptäckarglädje in i detta och andra strindbergska landskap, i liv och dikt.

Mats Rydén

Matti Mörtbergs värmlandsfinska uppteckningar. Sammanställda och kommenterade av Torbjörn Söder. Uppsala 2011. 344 s. Ill. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 118.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-85352-92-0.

De s.k. skogsfinnarnas förflyttning till mellersta Skandinavien skogsområden inleddes i början av 1600-talet; dessa områden var för det mesta obebodda innan de kom dit. Den skogsfinska bosättningen levde kvar där i över trehundra år, längst i nordvästra Värmland och därtill hörande områden på norska sidan. I Finland fäste Henrik Gabriel Porthan uppmärksamheten på värmlandsfinnarna redan på 1700-talet och efter honom Karl Axel Gottlund. Deras språk började undersökas i slutet av 1800-talet. Framför allt var det Lauri Kettunen som i 1900-talets början publicerade språkprov och undersökningar om skogsfinnarnas språk. Den som främst forskat om detta språk i Sverige var estlandsfödde Julius Mägiste. Värmlandsfinskan representerar östfinsk dialekt från Savolaxområdet, även om den också blandats med drag från Mellersta Finlands tavastländska dialekter. Det svenska språkets påverkan har varit starkast på vokabulären, så det finns många svenska lånord i värmlandsfinskan.

Läraren Matti Mörtberg (1894–1992) från Övertorneå blev intresserad av den skogsfinska kulturen när han på 1920-talet studerade finsk-ugriska språk vid Uppsala universitet. Han var själv också tvåspråkig: hemma talade man finska och i skolan

svenska. Han besökte Värmlands finnskogar första gången år 1928. Sina viktigaste insamlingsresor i Värmland gjorde Mörtberg under åren 1935, 1937 och 1938. Nordiska museet beviljade honom ekonomiskt stöd för arbetet. Med sig hade han en fonograf (Edifone) för inspelning. En del av Mörtbergs material förvaras i Nordiska museets arkiv, medan inspelningarna och de sista två resornas anteckningar finns i Dialekt- och folkminnesarkivet, Institutet för språk och folkminnen i Uppsala.

Torbjörn Söder vid finsk-ugriska avdelningen vid Uppsala universitet har gett ut Matti Mörtbergs samlade texter in extenso. På 1930-talet var de sista som talade värmlandsfinska redan ålderstigna, och språket hade inte längre överförts till följande generationer. Några av de intervjuade kunde inte längre tala finska och texterna som samlats från dem representerar den lokala svenska dialekten. Majoriteten av det insamlade materialet är dock finskspråkigt. Mörtberg har själv försett de finska texterna med svenska översättningar, med undantag av några enstaka avsnitt som har översatts inför utgivningen. Nu finns alltså denna samling som beskriver de sista skogsfinnarnas kultur för första gången tillgänglig för svenska läsare.

I inledningen presenterar Söder Mörtbergs bakgrund och räknar upp dennes informanter med korta beskrivningar. Söder har tidigare framställt den allmänna översikten »Värmlandsfinska genom 300 år» (2008) och skrivit bl.a. artiklarna »Svensk påverkan på värmlandsfinska» (2009) och »A letter from Heikki Hannon bājga: language change mirrored in Forest-Finnish writing» (2011); han har alltså satt sig in i denna språkform på ett utomordentligt sätt. I inledningen presenterar han även Mörtbergs transkriptionssätt som på vissa punkter avviker från den normala finska ortografin. Han ger en kort beskrivning av värmlandsfinskans särdrag, av vilka de flesta fortfarande är typiska för savolaxdialekterna som talas i Finland.

Texterna presenteras grupperade på samma sätt som de var i arkivet; t.ex. innehåller materialet från år 1935 grupperna »Folklig läkekonst», »Husdjurens skydd och sjukdomar», »Jaktens och fiskets folklore», »Sägner och memorat», »Tro och sed» och »Tro om djur och växter», vilka består av korta texter. Efter dessa kommer längre beskrivningar av livsföring, historier och minnen som Mörtberg själv tagit fram från fonografen. I texterna från år 1937 och framför allt 1938 finns, förutom det ovan nämnda, även etnografiska beskrivningar och t.o.m. ritningar av arbetsredskap osv. Texterna från år 1937 har inte fått en separat överrubrik, som de andra grupperna, vilket gör att det är svårt att urskilja dem som en egen helhet. Av informanterna är det främst Kajsa Henriksson (f. 1855) och Johannes Jonsson Juhoila (f. 1859) som står för mycket text. Även finska språkforskare har på sin tid intervjuat dem.

Av det material som Mörtberg samlat ihop framträder en bild av en befolkning som bor i skogen och har bevarat sitt traditionella levnadssätt och därtill hörande föreställningar. Skogens invånare, skogsrådet, skogsfrun, samt vilddjur som kan skickas mot människor (t.ex. björnstämning) eller som människorna kan förvandlas till är centrala i bildsamlingen.

Torbjörn Söder har redigerat Mörtbergs texter till en fin samling. Det är bra att man nu har publicerat arkivmaterialet i dess helhet, dvs. både de finskspråkiga och de svenskspråkiga texterna. Matti Mörtbergs värmlandsfinska uppteckningar erbjuder svenskspråkiga läsare en intressant bild av en svunnen kultur.

Sirkka Saarinen

Gunilla Byrman & Tommy Olofsson, Om kvinnligt och manligt och annat konstigt i medeltida skämtballader. Stockholm 2011. Inb. 320 s. ISBN 978-91-7353-440-6.

Skjemteballadane er ei fascinerande form for dikting. Vi veit at dei har hatt appell til mange gjennom hundrevis av år, for både når det gjeld utbreiing og alder står dei på linje med naturmytiske balladar, riddarballadar og visene i dei andre balladegruppene. Da romantikarane på 1800-talet med Svend Grundtvig i spissen planla og gav ut moderne viseutgåver, fall likevel skjemteballadane utanfor: dei var ikkje gamle nok, dei braut for sterkt med besteborgarleg moral, ein forstod verken skjemten eller den karnevalistiske kulturen desse visene formidlar.

Slik er det ikkje lenger, noko vi bl.a. ser av Gunilla Byrman og Tommy Olofssons kombinerte artikkel- og tekstantologi, *Om kvinnligt och manligt och annat konstigt i medeltida skämtballader*. Boka inneheld fire tekstkapittel (artiklar), to av kvar av utgjevarane, og dessutan kommenterte skjemteballadetekstar frå George Stephens' manuskriptsamling, som nyleg vart gjenfunnen i Växjö stadsbibliotek. Vidare presenterer boka supplerande tekstar frå Sveriges Medeltida Ballader (SMB), slik at minst ein tekstvariant av alle kjende skjemteballadar er samla i antologien. Dette er fint, men det er kanskje noko overraskande at boka ikkje har noko å seie om ballademelodiar, trass i at Stephens' manuskriptsamling inneheldt nitten nye/nyfunne ballademelodiar (Eriksson & Lindberg 2008 s. 175). Nå kan det sjølvstundt vere gode grunnar til denne prioriteringa. To av dei fire artiklane er så å seie identiske med forfattaranes bidrag i *En värld för sig själv. Nya studier i medeltida ballader* (2008).

Det første kapitlet «Roliga medeltidsballader» er skriva av Tommy Olofsson, litteraturkritikar i Svenska Dagbladet og dosent ved Linnéuniversitetet. Olofsson skriv engasjerande om emnet og peikar med rette på korleis skjemteballadane lenge vart neglisjerte. Han diskuterer fint den spesielle humoren og viser at det finst koplingar mellom visse sider av den gamle erotikk- og latterkulturen og 1700-talslitteraturen i Sverige. Det som blir eitt av Olofssons eine hovudpoeng er likevel å argumentere for at danske forskarar og utgjevarar var pionerar på skjemteballadens område, mens seindrektige svenskar stod angstfylte på sidelinja og var redde for å skitne til fingrane.

Olofssons andre hovudpoeng er å dokumentere at den gamle skjemtevisa «Kjerringa i barsele» eigentleg er ein ballade. I den samanhengen opplyser han (fotnote 49) at visa er trykt hos Tang Kristensen og Grüner Nielsen, men dersom han hadde slått opp i Landstads Norske Folkeviser, ville han sett at visa også står der (s. 666 f.), saman med godt og vel tjue andre «skjemtende Viser», som Landstad skriv. Forutan å vere salmebok- og folkeviseutgjevar var Landstad ein alvorleg prest som ikkje tok lett på livet. Han fekk – til dels med rette – på pukkelen av Svend Grundtvig og Sophus Bugge for manglande edisjonsfilologisk kompetanse, men ingen kan ta frå han at han likevel var tidleg ute som skjemteviserutgjevar (1853).

Når dette er sagt: det er med god grunn at Olofsson gir lovord til dei danske skjemteviserutgjevarane Tang Kristensen og Grüner Nielsen. Den førstnemnde Et hundrede gamle danske Skjæmteviser efter nutidssang (1901) var eit pionerverk, og boka fekk ein like verdifull oppfølging med Grüner Nielsens Danske skæmteviser efter visehaandskrifter fra 16. – 18. aarh. og flyveblade (1927–1928). Det som likevel blir eit gjennomgåande problem er at Olofsson ikkje skil klart nok mellom «folkevise» og «ballade». Termen «folkevise» vart etablert med romantikken på 1800-talet og vil seie ei folkeleg tradert vise, uansett form. Balladen derimot, eller snarare mellomalderballaden, er definert på formelt grunnlag. Olofsson siterer da også dei

formelle krava som utgjevarane av *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad* (1978), Bengt R. Jonsson, Svale Solheim og Eva Danielson, i si tid stilte opp. Men Olofsson meiner at balladebegrepet har gjort mest like mykje skade som nytte i nordisk viseforskning (s. 42). Det er ein påstand det er vanskeleg å ta alvorleg, og som eg er dundrande usamd med han i, ikkje minst med tanke på skjemteballaden. Skjemteballadane vart faktisk tatt opp i det gode selskap i og med utgjevinga av TSB-katalogen, jf. kva utgjevarane skriv:

«Jocular Ballads» have by most scholars not been hitherto considered ballads proper. Believing that the exclusion of such types is largely a result of Nineteenth-Century scholarly attitudes and prudishness which separated collectors from their sources, we decided to develop a distinct category, but we admit that the inclusion of types in this part of the catalogue must be seen as much more tentative and preliminary than in the case with the other groups (s. 17).

I klartekst: trass i Tang Kristensen og Grüner Nielsen var skjemtevisene før TSB-katalogen «bare» skjemteviser og *ikkje* balladar/folkeviser. Med Olofssons skepsis til balladebegrepet i mente kan det synast underleg at det er så maktpåliggjande for han å argumentere for at «Kjerringa i barsel» må definerast som ballade. Det kan da vere ei god og interessant vise likevel! Eg synest ikkje argumentasjonen hans er overtydande. Her er det ikkje plass til å gå inn på argumentasjonen i alle detaljar, så eg nøyer meg med å peike på eitt punkt. I TSB-katalogen blir begrepet «mellomalderleg» («medieval») i balladesamanheng brukt om tida før 1520. Dette får Olofsson til å skrive at dette kriteriet «helt enkelt är oanvändbart eller i varje fall ordentligt slirigt, eftersom vi i Sverige inte har en endaste uppteckning av en medeltida ballad före detta årtalet» (s. 36). Men Olofsson tenkjer tydelegvis ikkje på at balladen først og fremst er *munnleg dikting*, og at sjangren hadde eksistert i lang tid før dei enkelte tekstene vart oppskrivne. Ein tekst som først vart skriven ned frå munnleg tradisjon på 1800-talet, kan altså godt vere frå mellomalderen, og eldre enn ein renessanse-tekst! I balladeforskninga er altså situasjonen den at balladens munnlege eksistens før den vart fest til papiret nødvendigvis må vurderast i kvart enkelt tilfelle. At det stiller balladeforskaren overfor store utfordringar, er ei anna sak.

I det andre kapitlet skriv Gunilla Byrman, professor i svensk språk ved Linnéuniversitetet, om den nyfunne balladen «Osteknoppen». Balladen har vore ukjend før den dukka opp i George Stephens' manuskriptsamling, og Byrman karakteriserer den med rette som eitt av gullkorna i samlinga. I omfang er ikkje sjølve teksten imponerande: åtte strofer med omkvede, som byrjar slik:

Konungen sade åt Kocken sin
«I dag skall du hemta in min lilla Oste-knopp».
De sutto på golfvet och doppade (s. 79).

Det viser seg at osten ikkje er så liten likevel når det kjem til stykket, for når den skal hentast, brest dører og dørstolpar! Og ut av osten kjem i flokk og følge ei merr med sju folar, ei ku med fem kalvar, ei and, ei gås, ein smed, ein ryttar, ei kvige og ein stut – og til sist ei jente/tenestjente med «uppstoppad trub» (s. 80). Balladen er tematisk i slekt med kjende skjemteballadar som «Mannen og kråka» (TSB F 58) eller «Den store grisen» (TSB F 60), der eit viktig poeng er overflod, mengde. Overflods-symbolikken kan igjen knytast til karnevalstradisjonen og vektlegginga av fråtsing i mat og drikk under karnevalet. Men også overdriving og retarding spelar ei viktig rolle som komiske grep: sjå alt som det er plass til i ein vanleg ost!

Gunilla Byrman gir ein grundig og solid, men noko overkommentert, analyse av «Osteknoppen» og poengterer at osten er eit «symbol för välstånd, kroppsligt välbe-

finnande och mänsklig samvaro, som bland annat ger vidunderliga synintryck av djur och människor» (s. 96). Elles kan det vere verdt å merke seg at osten var eit hovudprodukt i det gamle bondesamfunnet og dermed konkret uttrykk for velstand og rikdom.

I kapittel tre diskuterer Tommy Olofsson konflikter og motsetningar mellom kvinner og menn i skjemteballadane. Dette er ei problemstilling underskrivne tok opp i doktoravhandlinga *Den omsnudde verda*. Ein studie i dei norske skjemteballadane (1991, 1993), og Olofsson viser til den, både her og i andre samanhengar. Han er rett nok ikkje spesielt imponert over drøftinga mi av denne problematikken, og skriv derfor at mine «fyrkantige tvärsåkra tabeller» er uheldige (s. 102), dvs. eigentleg bare *ein* tabell som viser kven som vinn den ord- og/eller handlingsduellen mange skjemteballadar fokuserer på: kvinna eller mannen.

Nå var det ikkje mi meining å verke verken firkanta eller tverrsikker, og eg skriv da også at tabellen byggjer på bestemte og nærmare definerte tekstar/variantar som eg analyserer. Med andre ord: andre tekstvariantar ville kunne vise eit noko anna bilde. Hovudpoenget var å få fram eit enkelt men likevel viktig forhold: i dei norske skjemteballadane hevdar kvinnene seg like godt som mennene. Dette har da også Olofsson fått med seg. Eit anna interessant spørsmål er i kva grad framstillinga av sterke kvinner i skjemteballadane kan knytast til kvinneframstillingar i andre balladegrupper, noko eg diskuterer i avhandlinga.

Vidare i kapitlet går Olofsson gjennom og kommenterer fleire av dei svenske skjemteballadane på ein engasjerande måte, og i siste del av kapitlet presenterer han teoretiske bidrag til forståing av skjemte- og latterkulturen.

I kapittel fire skriv Gunilla Byrman om genusdebatt i smålandske balladar. Ho tar utgangspunkt i seks balladar som vart sungne av tre Smålands- kvinner på 1800- og 1900-talet, og vidare i feministen Yvonne Hirdmans teoriar om kjønn, menn og kvinner. På bakgrunn av dei seks balladane – tre skjemteballadar, to riddarballadar og ein naturmytisk ballade – kjem Byrman til at kvinnene ikkje opptre slik ein kanskje kunne vente, og at dei ikkje finn seg i å bli sett ned på. Om dette heng saman med Blenda-mytten som Byrman viser til, om den sterke og sjølvstendige Blenda som ein gong i fjern tid skulle ha stilt seg i spissen for alle Sveriges kvinner og knuste ein stor dansk krigshær, er vel uvisst.

Men uansett framstiller den nordiske balladen – ikkje bare skjemteballadane – ofte sterke og aktive kvinner. Det kan bl.a. henge saman med at mange balladar byggjer på eller har røter i den norrøne litteraturen, med sine kraftfulle kvinnefigurar. Ein enkel måte å skaffe seg oversyn over dette motivet er uansett å bla gjennom TSB-katalogen og studere handlingsreferata der. I samband med den eine balladen Byrman analyserer, «Trohetsprövningen» (TSB 224) er ein inngang til emnet via TSB spesielt nyttig, fordi balladehandlinga er så forskjellig i ulike nordiske land. Her dreiar det seg om ein ung mann som spelar død for å finne ut om den han er trulova med, verkeleg er glad i han. Korleis vil ho reagere når ho får vite at han er død? tenkjer han. Det går ikkje spesielt bra, sett frå mannens synsstad, for den komande brura dansar og gleder seg over det fingerte dødsfallet! Så utviklar balladehandlinga seg på forskjellig måte i den nordiske tradisjonen.

Mange vil utan tvil ha nytte og glede av Byrman og Olofssons artikkel- og tekst-antologi. Jamvel om forfattarane skriv om same hovudemne: den svenske skjemteballaden, blir det variasjon gjennom ulik tilnærming og ikkje minst ulik framstillingsmåte.

Olav Solberg

LITTERATUR

- Eriksson, Karin & Boel Lindberg, 2008: «En ballad utan melodi är som en kropp utan själ. Balladmelodierna i George Stephens manuskriptsamling». I: Gunilla Byrman (red.), En värld för sig själv. Nya studier i medeltida ballader. Växjö. S. 173–188.
- Jansson, Sven-Bertil, 1999: Den levande balladen. Medeltida ballad i svensk tradition. Stockholm.
- Jonsson, Bengt R., Svale Solheim & Eva Danielson, 1978: The Types of the Scandinavian Medieval Ballad. Oslo–Bergen–Tromsø.
- Landstad, Magnus, [1853] 1968: Norske Folkeviser. Oslo. Norsk Folkeminnelag.
- Solberg, Olav, 1993: Den omsnudde verda. Ein studie i dei norske skjemteballadane. Oslo.
- TSB, se Jonsson, Bengt R., et al.

Johanna Björkholm, Immateriellt kulturarv som begrepp och process. Folkloristiska perspektiv på kulturarv i Finlands svensksbygder med folkmusik som exempel. Åbo 2011. XII+355 s. Ill. ISBN 978-951-765-588-0.

Sedan Unescos konvention för värn av det immateriella kulturarvet formulerades 2003 har diskussionen i många länder svallat kring vad som ska betraktas som immateriellt kulturarv, vad utnämningen till sådant innebär, om ett värn kan leda till frysning och förstelnande osv. I Sverige fick år 2011 Institutet för språk och folkminnen ansvar för arbetet med tillämpningen av konventionen. Av de nordiska länderna har Norge hittills gått längst i implementeringsarbetet, åtminstone på folkmusikområdet, medan konventionen ännu inte har ratificerats i Finland. Även utanför Unescosomhang har termen använts flitigt, t.ex. av aktörer inom kulturarvs- eller minnesinstitutioner för att rikta ljuset på gemensamma resurser, kunskaper, estetiska uttryck osv. som inte består i föremål, byggnader eller mark. Den finlandssvenska folkloristen Johanna Björkholms doktorsavhandling, Immateriellt kulturarv som begrepp och process, kommer alltså vid en mycket lämplig tidpunkt. Som titeln anger speglar avhandlingen delar av kulturarvsdiskussionen i Finlands svensksbygder. Teoretiska och metodiska tankemodeller är hämtade från såväl svenskspråkiga som engelskspråkiga forskare.

Huvudtexten är uppdelad i två relativt självständiga avdelningar, »Immateriellt kulturarv som begrepp» respektive »Immateriellt kulturarv som process». Det inledande kapitlet är kort och innehåller sedvanlig presentation av syfte, utgångspunkter, metod, avgränsningar etc. Syfte och utgångspunkter presenteras flödigt – dock är det svårt att hitta en koncis syftesformulering som täcker hela avhandlingen. Björkholm skriver i det som jag uppfattar som en central formulering: »Jag vill diskursanalytiskt undersöka hur begreppet kulturarv används i finländska myndigheters dokument, inom internationella organisationer, inom arkiv- och museisektorn, i den internationella vetenskapliga litteraturen och i finlandssvensk press.» Här ryms dock inte fokuseringen på folkmusikens kulturarvsprocess. Orsaken är troligen att arbetet har utförts i två etapper; Björkholm skrev först en licentiatavhandling, publicerad 2008, med titeln Spelmansarv och folkviseskatt: en avhandling om immateriellt kulturarv med folkmusik i Finlands svensksbygder som exempel. Jag har inte haft denna till-

gänglig men utgår från att det materialet i omarbetad form ingår i doktorsavhandlingens avdelning 3, »Immateriellt kulturarv som process». Lite märkligt är att licentiatavhandlingen inte nämns i boken, ej heller i litteraturförteckningen. Emellertid framstår avhandlingen som bestående av två interrelaterade undersökningar. De omspänner också olika tidsperioder: avdelning 2 om *begreppet* immateriellt kulturarv omfattar åren 1880–2009, avdelning 3 om *kulturarvsprocessen* åren 1848–1968. Björkholm redovisar noggrant hur särdragen hos de olika kategorierna av källmaterial ligger till grund för de två olika perioderna (bl.a. förekomsten över huvud taget av begreppet kulturarv i dokument och press respektive dateringen av den första större insamlingen (Ranckens) av folkmusik i Finlands svenskbygder). Dock syns genom hela avhandlingen de svårigheter författaren har haft med att fläta ihop delarna till en helhet.

Björkholms utgångspunkt är en syn på kulturarv som i efterhand konstruerat genom performativitet och diskurser. Metoden beskrivs som »hermeneutiskt inspirerad kulturanalys med diskursanalys» (s. 10). Såväl diskursanalys som performativitet används i mycket allmän betydelse och kan knappast sägas genomsyra texten; performativitet används snarast som synonym till performans. För undersökningen av kulturarvsprocessen, dvs. skapandet i samtiden av ett kulturarv som antas representera delar av det förflutna, utgår hon från den svenska etnologen Stefan Bohmans modell för kulturarvsprocesser. Modellen är ursprungligen skapad för att studera musealiseringen av föremål, men Björkholm anpassar och omvandlar den till att omfatta även immateriell kultur samt prövar den på genren folkmusik i Finlands svenskbygder.

I avdelning 2, »Immateriellt kulturarv som begrepp», tar författaren kort upp begreppets historia i offentliga texter och följer sedan framställningar och diskussioner kring begreppet/termen kulturarv hos kulturinstitutioner, kulturforskare och i finlandssvensk tidningspress. Materialet i denna del utgörs främst av vetenskapliga texter, tidningsartiklar, informationsmaterial från myndigheter och institutioner samt webbsidor. Bl.a. diskuteras kulturarv som konstruktion, gränsdragningar mellan materiellt och immateriellt kulturarv, kulturarv och politik, turism och kommersialism, kulturarv som värde marker samt kulturarv och makt. Björkholm gör sammanfattningar av historiska, kulturinstitutioners, kulturforskares respektive pressens, diskurser om kulturarv. Jag ställer mig lite frågande till att begreppet immateriellt kulturarv betraktas som emiskt, alltså ett insiderbegrepp, när det används i tidningspressen som de facto utgör en institution med makt över samhällsdiskurserna. Urvalet av refererade kulturforskare är perspektivmässigt ganska snävt, vilket jag återkommer till nedan.

Avdelning 3, »Immateriellt kulturarv som process», inleds med en utförlig diskussion av Bohmans modell och läsaren får följa Björkholms egen anpassning och förändring av modellen. Hon bygger ut modellen för kulturarvsprocessen i form av olika faser: urval (definiering, identifiering, övertagande, fokusering), värdetillskrivning (kodning, tematisering, symbolisering, stereotypisering), avgränsning (kontextbyte, isolering) och objektivering (institutionalisering, bevarande, vetenskapliggörande). Modellen illustreras också med grafik där processer som frysning och standardisering sätts i relation till performans av traditionell kunskap. Avsnittet är tankeväckande och pedagogiskt. Viktig är också Björkholms betoning av att det som här betecknas som kulturarvsprocess, dvs. rörelser och förskjutningar mellan å ena sidan performans av traditionell kunskap och kultur och å andra sidan de olika standardiserande processerna, inte är ett linjärt fenomen utan snarare kan liknas vid en spiralformig rörelse där olika faser återkommer vid olika tidpunkter.

Efter en tämligen omfattande översikt över vad som utgör folkmusik i Finlands svenskbygder följer kapitlet »Den traditionella musikens kulturarvsprocess», där Björkholm med en mängd exempel ur offentliga diskurser visar och analyserar processerna urval, värdetillskrivning, avgränsning och objektivisering av finlandssvensk folkmusik från 1800-talets mitt till 1968. Den diskurs hon studerar är den som finns tillgänglig i uttalad form, dvs. upptecknares, främjares, utgivares, skribenters m. fl. – de som Björkholm benämner »övertagarna» av kulturarvet. Som hon själv påpekar finns utövarnas röster inte dokumenterade och tillgängliga i någon större utsträckning, vilket i hög grad påverkar perspektivet. Den bild som framträder är inte oväntat lik den som framträder t.ex. på den svenska sidan om Östersjön; några av de centrala begreppen i »kulturarvifiering» och standardisering (Björkholm använder termen kanonisering) är särprägel, ålderdomlighet, autenticitet, kulturrasism, nostalgi, tillrättaliggande och bevarande. Den här processen (som också skulle kunna beskrivas som förtingligande av det immateriella) har beskrivits flera gånger tidigare, men Björkholms diskussion är både grundlig och välgrundad.

Avhandlingen är välskriven och Björkholm har en övervägande mycket god språkbehandling. Det är utmärkt att få möta en mängd finlandssvenska exempel på det senare 1800-talets och 1900-talets kulturarvsprocess, och författarens vidareutveckling av Bohmans modell har stora förtjänster. Emellertid blir avhandlingen i mitt tycke ganska svårläst genom att begreppsdiskussioner och andra teoretiska ansatser är spridda över olika kapitel. Det har sina fördelar att skriva på detta sätt eftersom begreppen kopplas nära till de empiriska exemplen, men det är svårt att få en klar uppfattning om författarens inställning till och tillämpning av de teoretiska ansatserna eftersom de omnämns så ytterst kortfattat i inledningskapitlet; avsnittet »Metodiska och teoretiska överväganden» är bara tre sidor långt och hänvisar i flera fall till annan litteratur för definitioner i stället för att citera eller referera. Det finns också väl många sekundära referenser i avhandlingen när det gäller teoretiska begrepp. Ibland skriver Björkholm in en refererad person som auktoritet för fenomenen som får betraktas som allmänt vedertagna historiska fakta, t.ex. s. 14: »Enligt Klein omvandlades samhället i Sverige radikalt under 1800-talet, bland annat genom befolkningsökning, emigration, urbanisering, omstrukturering av landsbygden samt arbetarrörelsens framväxt.» Den s.k. ledstångsteorin, så benämnd av Anthony Giddens, tillskrivs felaktigt Owe Ronström. Dessutom framgår det inte riktigt klart om det intressanta begreppet »skevhet» som översättning och utvidgning av queerbegreppet är Björkholms eget.

En problematik på ett annat plan (och som går utöver just den här boken) hänger samman med att Björkholms avhandling fokuserar på *begreppet*, *termen*, (immateriellt) kulturarv även när hon studerar den process där kulturarvet skapas och att de logiska resonemangen går i en riktning, från begrepp till process, utan att empirin får konfrontera begreppet. Det valet hänger naturligtvis samman med att kursen står i centrum, och avgränsningar behövs för att göra ett avhandlingsämne hanterligt. Att fokusera på kursen kan dock lätt leda till att man bidrar till att permanenta en standardiserad och statisk syn på fenomenen som kulturarv eller tradition genom att bortse från den befintliga diskussionen av de *fenomen* och aktiviteter som brukar betraktas som kulturarv – även om inte alltid just denna term används. Lauri Honkos – väl tämligen ifrågasatta – begrepp »folkmusikens andra liv» som beteckning på en antagen revival utan förbindelse med levande traditioner ifrågasätts visserligen av Björkholm, men Honko citeras i övrigt ofta liksom historikern David Lowenthal som starkt betonar det konstruerade i fenomenet »heritage». Förutom att en del nyare studier saknas i litteraturförteckningen refererar Björkholm också till de något daterade begreppen »fakelore» (Dorson 1950) och »invention of tradition» (Hobsbawm &

Ranger 1983) – där det senare egentligen inte syftar på det som i andra sammanhang betecknas som »tradition» utan snarare på sentida skapade evenemang utan historiska rötter. Dessa begrepp företräder ett synsätt på tradition och kulturarv som är relativt statiskt och losskopplat från levande aktörer/utövare. Jag förnimmar ett slags cirkelrörelse mellan flera av de valda teoretikerna och avhandlingens material, framför allt presstexterna; de tenderar att bekräfta varandra. Björkholm påpekar att vida och omstridda begrepp som tradition och kulturarv ofta används som liktydiga; emellertid finns få hänvisningar till den omfattande vetenskapliga diskussion kring traditionsbegreppet, med fokus på dynamik och inneboende förändring, som förts bland såväl folklorister och musiknologer som andra forskare, t.ex. Henry Glassie, Philip Bohlman, Richard Handler & Jocelyn Linnekin. Det finns åtskillig forskning som inte explicit handlar om begreppet kulturarv men som ändå belyser olika synsätt på fenomenet på ett ifrågasättande och diskuterande sätt. Här finns t.ex. den engelskspråkiga diskussion där begreppet »canon» snarast står för kulturarv (Neil V. Rosenberg, Dan Ben-Amos m.fl.). Stefan Bohman och Owe Ronström, vilka också spelar framträdande roller i avhandlingen, är de svenskspråkiga forskare som grundligast har utforskat begreppet kulturarv, men flera andra författare har behandlat fenomenet. Bland svenskspråkiga forskare har t.ex. dansetnologen Mats Nilsson i sin avhandling diskuterat relationen mellan begreppen kultur och tradition och jag själv skrev i min avhandling om relationer mellan kulturarv, kanon, tradition och autenticitet – i båda fallen med tyngdpunkt på dynamiken inom traditionerna och med empirisk kunskap som grund för den teoretiska diskussionen.

Finlandssvensk folkmusik som är undersökningsobjekt i avhandlingens tredje del, »Kulturarv som process», finns knappast närvarande alls i den andra delen, »Kulturarv som begrepp». Begreppsdiskussionen ligger helt på ett teoretiskt och allmänt plan; det finns inga sidobelysningar eller egna ifrågasättanden utifrån författarens kunskaper om det musikaliska kulturarv hon både studerar och själv har utövat. Björkholm har valt att distansera sig så mycket som möjligt från insiderperspektivet och behandlar (de historiska) folkmusikmiljöerna huvudsakligen som exemplifieringar av kulturarvs konstruktion, inte som en praktik som kan ligga till grund för en mera diskuterande och nyanserande syn på hur konstruktionen genomförs och hur representativ den är.

Nu rör Björkholms undersökningar förvisso utifrånblickar, avgränsningsprocesser och diskurser, och genomförandet kan sägas vara i linje med utgångspunkten att studera användningen av symbolsystem, inte de bakomliggande kognitiva processerna (s. 10). Men samtidigt visar hon – tydligast i det avslutande avsnittet »Postludium» – en klar medvetenhet om vad uteslutandet av utövarna får för konsekvenser: det blir »övertagarnas» mer eller mindre tillrättalagda värderingar och verklighetsbild som gäller. Utövarnas röster finns ju förvisso representerade t.ex. i folkmusikarkivens intervjuer, och mycket har utforskats och publicerats om musikalisk och social praktik som motsäger standardiseringar och objektivering; helt oåtkomliga är inte dessa aspekter. Björkholm påpekar också skillnaden mellan de iscensättanden av t.ex. bondbröllop i vår tid som hon benämner orkestrering (*re-enactment* är en ofta använd engelsk term) och nutida musicerande i en process där kontinuitet och förnyelse samexisterar. Just denna påvisade medvetenhet gör att jag gärna hade velat se mera centralt placerade kommentarer till vad utövarnas och utövarperspektivets frånvaro betyder för makten över samhällets diskurser samt några hänvisningar till det mera dynamiska betraktelsesätt av musiktraditioner och kulturarv som är så pass rikt representerat i forskningen. Åtminstone hade det varit intressant om Björkholm hade avgränsat sig mot denna forskning och visat huruvida hon medvetet har valt bort litteratur som betraktar kulturarv som både konstruktion och kontinuitet.

Generellt skulle mera samläsning av folkloristisk och musiketnologisk litteratur vara fruktbart för nordisk forskning med folkmusikanknytning, och likaså att vidga det egna språkområdet till det skandinaviska, så att vi i större utsträckning kan dra nytta av vad som skrivits i grannländerna.

Ingrid Åkesson

Lena Wenner, När lögnare blir lugnare. En sociofonetisk studie av sammanfallet mellan kort ö och kort u i uppländskan. Uppsala 2010. 163 s. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 80.) ISBN 978-91-506-2132-7.

Titeln på Lena Wenners doktorsavhandling (disputation den 29 maj 2010) har alla ingredienser för en effektiv reklamannons: den drar till sig uppmärksamheten och ger därefter kortfattat saklig information. Ämnet för studien är uppländskt uttal av vokalerna i de standardsvenska minimala paren *lögn* och *lugn*, *rösta* och *rusta*. Uppland har operationaliserats som ca tjugo informanter från var och en av orterna Uppsala, Norrtälje, Östervåla och Gräsö; sammanlagt har Wenner undersökt 3 570 förekomster av ö och u hos informanterna på dessa orter.

Inriktningen »sociofonetik» är en kombination av sociolingvistik och fonetik. Sociofonetiken studerar språkförändringar och språklig variation både »internt», dvs. det system som språkljuden skapar och den variation som finns i systemet, och »extertnt», i relation till hur talaregenskaper som ålder, kön, boplat, identitet, social status och attityd påverkar språket som system.

Boken består av tio kapitel, traditionellt ordnade så att de första fem kapitlen ger bakgrund och diskuterar tidigare forskning (empiri) och en rad tillämpbara fonetiska teorier samt introducerar undersökningsmaterialet, informanterna och metoderna – inklusive relevant teknik. Informanterna är både män och kvinnor i tre ålderskategorier (äldre vuxna, vuxna, ungdomar) och med olika social status (främst kategoriserade på basis av utbildning). Kapitel 6–8 utgör den egentliga analysdelen, med tre olika perspektiv på problemställningen: »Produktionstest» (kap. 6), »Perceptions-test» (kap. 7) och »Attitydtest» (kap. 8). Kapitel 9 har rubriken »Jämförelse mellan de tre testen» och diskuterar relationen mellan de empiriska resultaten och de teoretiska utgångspunkterna. Det avslutande tionde kapitlet ger en sammanfattning och blickar framåt.

Wenner har tre primära forskningsfrågor (s. 12). För det första söker hon reda ut hur uttalet av kort ö påverkas av dess fonetiska omgivning, i praktiken om vissa konsonanter har sådana egenskaper att de påskyndar förskjutningen av ö i riktning mot u. Här fokuserar Wenner alltså interna orsaker till språkförändring. Den andra frågan fokuserar externa orsaker; uppgiften är att hitta skillnader i uttalet av kort ö som beror på informanternas kön, ålder eller sociala status. Och i den tredje forskningsfrågan lyfter Wenner upp språkbrukarnas medvetenhet om språkförändringar till närmare granskning. Specifikt undrar hon om vi hör språkförändringar hos andra innan vi själva anammar dem eller om det finns ett synkroniserat sammanfall i en gruppsspråk och i de förändringar som sker i deras språk utan att de själva är medvetna om detta. Svaret på denna sista fråga har viktiga, allmänna implikationer som inte bara rör attityder, medvetenhet och stereotyper i sig utan specifikt handlar om hur dessa påverkar förändringar i språk generellt.

Wenners viktigaste empiriska resultat kan sammanfattas enligt följande: konsonantkontexten (dvs. konsonanter före och/eller efter ö) har större betydelse för hur mycket ordparen (t.ex. *uggla-ögla*) skiljer sig åt än vilka de specifika lexikala orden är eller hur frekventa dessa ord är. Den största skillnaden ses när u och ö uppträder initialt; den minsta skillnaden i uttalet av u och ö finns i ord med r före eller efter ö:et, i ord som *mörkna, rösta, dörr, Jörgen*. Vidare visar hennes resultat att kontexterna f_, ng_, _r och _j har en ö-effekt för ö-haltigt u, medan kontexterna _rs, sj_ och h_ har en u-bevarande effekt. Vad gäller de sociolingvistiska variablerna kan noteras att kvinnor har större fonetisk distans mellan u och ö än männen (dvs. kvinnor talar mer standardnära och skiljer tydligare u och ö åt), att det finns en tendens till skillnad där personer med lägre social status håller u och ö bättre isär och att de äldsta gör störst skillnad mellan u och ö medan de yngsta gör minst skillnad. Norrtäljeborna är bäst på att hålla isär u och ö; Gräsöborna har mest sammanfall. Vad gäller attityderna visar Wenner att det finns klara stereotyper om vem som använder u-haltigt ö, var och när, men uppfattningarna överensstämmer inte med verkligheten. Det u-haltiga ö:et är enligt Wenners resultat kanske t.o.m. på tillbakagång.

Eftersom de metoder Wenner använt sig av är nydanande och centrala i hennes arbete, förtjänar de att ges ytterligare utrymme i en recension. Produktionstestet är en kvantitativ studie där informanterna själva producerar ord. På basis av en rätt omfattande pilotundersökning där Wenner testade fem olika metoder, blev hennes resultat att en metod som frågar efter respons är den mest lämpade för ändamålet. Frågorna ges muntligt t.ex. i former som *Vad är motsatsen till låg?* Dessutom ombeds informanten upprepa sitt svar. Genom att fråga efter minimala par som *murkna* resp. *mörkna* får hon ett viktigt jämförelsematerial med verkliga svenska ord. Också perceptionstestet är en kvantitativ studie där informanterna lyssnar på och reagerar på moduleringar av formanterna för [œ] och [o] med hjälp av ljudsyntes. Det tredje testet, attitydtestet, är en kvalitativ studie med sju ton frågor om u-haltigt ö. Dessa ställs till nitton informanter i Uppsala. Frågorna är av följande typ: *Tycker du att u-haltigt ö låter skönt?* Frågorna behandlar således snarare informanternas åsikter än deras attityder. I tillägg till dessa test har Wenner utarbetat ett integrationsindex, som mäter hur integrerade informanterna är i lokalsamhället. Det är också värt att notera att hon använder en rad olika mätinstrument i sin studie, ofta så att hon prövar ut flera sätt att mäta »samma sak».

Wenner visar med sin undersökning hur viktigt det är att genomföra pilotundersökningar innan man sätter i gång på allvar. Hon visar också att man får mer tillförlitliga resultat genom att använda fler mätinstrument för att mäta samma fenomen. Speciellt vill jag också lyfta fram vikten av en fortsatt tillämpning och en vidare utveckling av integrationsindexeringen (t.ex. i relation till begreppet livsstil); detta torde ha generell potential för det fortsatta studiet av olika språkvarieteter i relation till deras talare. Allmänt kan om Wenners avhandling sägas att hon på ett övertygande sätt visar att precision ger resultat.

På en teoretisk nivå kan Wenner bekräfta resultat från flera tidigare studier, men hennes studier uppvisar också resultat som på flera punkter avviker från det som tidigare undersökningar gjort gällande; t.ex. visar hennes resultat att labialer inte har större betydelse för ö-ljudets u-haltighet än r-ljudet (s. 84). Vidare visar hon att personer med litet fonetiskt avstånd mellan sina uttal av två särskiljande ljud (här: u och ö) är bättre på att kategorisera dessa ljud rätt i (andras) uttal än personer som i sitt eget uttal har ett större fonetiskt avstånd mellan ljuden. De som anser att fonemgränsen mellan u och ö ligger närmare de fonetiska värdena för ö har själva formantvärden (för både u och ö) som ligger närmare platsen för u – och vice versa, mutatis mutandis. Det ser också ut som om Wenners resultat åtminstone till en del bekräftar tidigare resultat om att undermedvetna attityder är viktigare än utsagda åsikter för

språkförändring och språklig variation, även om dessa frågor inte analyseras närmare.

Wenners avhandling vimlar av intressanta resultat, vilket gör det svårt att ge en kort beskrivning och samtidigt heltäckande bild av det viktigaste. Jag vill dock referera ytterligare några resultat om hur externa faktorer påverkar språkförändringar i relation till de undersökta uttalen. Wenner konstaterar att ungdomar har högt integrationsindex i sina respektive lokalsamhällen, men hon hittar inget enkelt samband mellan hur väl någon är integrerad i lokalsamhället och deras uttal av u och ö. Det finns heller inget samband mellan utomspråkliga variabler och perception (av t.ex. *dumma~döma*). De som själva håller isär u och ö tycker att u-haltigt ö är fullt men är mer omedvetna om sitt eget språkbruk än de som själva har u-haltigt ö.

Det enda som teoretiskt förblir lite oklart för mig är hur Wenner ser på vokalljudens status. Hon talar på flera ställen om »fonemsammanfall» (t.ex. s. 12, 68) och om att fonem produceras. Med utbildning inom strukturalismen ser jag själv fonem som »delar» i ett abstrakt system – delar som i relation till andra delar definierar systemet som system. Och ur den synvinkeln är det svårt att begreppsligt se hur fonem i sig kan »sammanfalla»; uttalet kan förstås onekligen både akustiskt och artikulatoriskt sammanfalla. Wenner är väl påläst och insatt i fonetikens alla delområden, men i och med att avhandlingen även vill ta upp språkförändringar och deras eventuella externa orsaker, blir det oklart för mig vilken kognitiv eller interaktionell status fonem anses ha och hur denna uppfattning eventuellt påverkar synen på hur språkförändring går till.

En doktorsavhandling ska naturligtvis ha ett klart fokus och en klar avgränsning. Men avgränsningar kan alltid diskuteras, i synnerhet om de inte – som i detta fall – kan göras enligt gränserna för »naturliga kategorier». Den regionala avgränsningen i föreliggande arbete var säkert nödvändig, men det vore otvivelaktigt intressant att se i vilken utsträckning motsvarande eller liknande fenomen finns i andra dialekter. Om vi dristar oss till att dessutom blicka ut över Bottniska viken och se på de svenska dialekterna i Finland kan vi notera att dialekterna i västra Åboland och Åland är u-mål och det finns en viss variation mellan y och ö (jfr *lyfta~löfta*) i flera dialekter i området. De olika typerna av variation kan säkert ge inspel för vidare forskning på båda sidorna om havet.

Även om man inte ska fästa alltför stor uppmärksamhet vid detaljer och även om verbet *bli* i titeln på arbetet säkert inte ska tolkas ordagrant, vore det viktigt att se närmare på etymologin hos de ord som Wenner undersöker och fundera på om de diakroniska och synkroniska perspektiven nödvändigtvis ska (eller kan) hållas helt isär. Är det t.ex. helt irrelevant att fsv. enligt SAOB hade *lyghnare* för 'lögnare'? Framtida studier bör också gå utöver Wenners fokus på betonad stavelse på ordnivå. Spelar ordens grammatiska funktion någon roll, deras semantiska roll, informationsstrukturen, ordklassen? Och även om Wenner säger (s. 126) att kvantitet är ett autonomt särdrag, vore läsaren intresserad av att få mer information om relationen mellan de korta u och ö och de långa.

Framtida studier bör också systematiskt diskutera andra uttryck för förleden »so-cio» i sociofonetik. Wenner gör en utmärkt analys av de traditionella sociolingvistiska variablerna ålder, kön, social status och region. Vidare undersökningar kunde dock med fog även se på fenomenet ur den perceptuella dialektologins synvinkel (jfr Niedzielski & Preston 2000), i relation till skillnaden mellan åsikter och attityder (jfr t.ex. samlingsvolymen Nordiske sprogholdninger 2006) och i vilken utsträckning ett visst uttal fungerar som dialekt- eller identitetsmarkör. Även olika genrer kunde undersökas. Som Wenner även visar kan en minimal variation i uttalet av en vokal ha långtgående implikationer och tolkningar – som sig bör.

Wenners kunskap om hur man kan använda olika fonetiska mätinstrument och hur

man kan tillämpa olika statistiska beräkningsmetoder är imponerande. I vissa fall tar kanske metoderna överhanden så att mer eller mindre samma resultat fås med olika metoder och olika räknesätt. Men det är naturligtvis viktigt att explicit redogöra för alla resultat och visa hur man kommer fram till dem; på det sättet fungerar många delar av avhandlingen som metodtest – och som manual för andra doktorander. (Med reservation för att beskrivningen av de statistiska resultaten i texten ibland inte håller måttet. Eftersom p-värdet ska ge en uppfattning om den sannolikhet som finns att ens slutsatser är fel, blir uppgifter som » $p < 0.00$ » (s. 76) eller » $p = 0.00$ » (s. 116) direkt felaktiga – sannolikheten att ens utsaga är fel kan inte vara mindre än eller lika med 0.)

Resultaten från Wenners studie ger oss djupare insikt rörande – om än inget slutgiltigt svar på – den generella frågan om hur gradvisa språk- och ljudförändringar egentligen är. Det vi möter kanske inte är ett system i gungning utan språket som det dynamiska »system» det är, redo att som ständigt föränderlig resurs anpassas till nya situationer och till nya generationer, som i sin tur skapar sitt eget ambivalenta system. Det finns fortfarande obesvarade frågor om »u-haltigt ö» trots att Wenner gjort en imponerande undersökning i sin doktorsavhandling: finns det t.ex. en möjlighet att se ett förhållande mellan det u-haltiga ö:et och social, regional eller dialektal identitetsmarkering – eller kan man visa att det inte finns en sådan koppling? Också den viktiga frågan om hur medvetna vi språkbrukare är om språkförändringar och hur mycket av språkförändringar som sker på ett undermedvetet plan kräver fortsatta undersökningar.

Wenners undersökning är mycket systematisk och välgjord. Den visar upp en mogen seniorforskarattityd och studien kommer inte att kunna förbigås i framtida undersökningar av svenskans vokaler och det svenska vokalsystemet. Den har också ett moget grepp om sociofonetiska egenskaper hos både vokaler och konsonanter och studien i sin helhet är i många avseenden ett föredöme för hur man ska använda rigida, systematiska analysmetoder. Flera kapitel i avhandlingen, speciellt kap. 2 och 3, kan väl fungera som lärobokstexter för nya doktorander. Arbetet är inte bara empiriskt viktigt utan speciellt metodologiskt nydanande, utmanande, t.o.m. kreativt och riskfyllt i en positiv bemärkelse. Studien är väl fokuserad och för definitivt forskningen på detta område framåt.

Det finns dock ytterligare frågor som bör undersökas systematiskt. Relationen mellan de korta och långa u- och ö-ljuden, hur situationen ser ut på andra orter – inte bara i relation till »u-haltigt ö» utan, mer generellt, i relation till potentiella »sammansfall» av uttal och hur dessa motverkas, om de motverkas. Wenner har gjort oss medvetna om möjligheten att tillämpa en rad »nya» mätinstrument inom dialektologisk forskning. Jag ser fram emot en vidare utveckling och systematisk anpassning av sådana till våra forskningsobjekt. Sociofonetik som metod och teori bör även utvecklas vidare och sociofonetisk analys av naturliga samtal i olika genrer känns som en mycket välkommen utmaning.

Jan-Ola Östman

LITTERATUR

- Nordiske sprogholdninger – en masketest. Red. av Tore Kristiansen. 2006. Oslo.
(Moderne importord i språka i Norden 5.)
Niedzielski, Nancy & Dennis R. Preston, 2000: Folk linguistics. Berlin.

Anna Greggas Bäckström, »Ja bare skriver som e låter». En studie av en grupp Närpesungdomars skriftpraktiker på dialekt med fokus på sms. Umeå 2011. 265 s. (Nordsvenska 20.) ISBN 978-91-88466-80-8.

Anna Greggas Bäckström disputerade för doktorsexamen i nordiska språk med föreliggande arbete vid Umeå universitet den 16 december 2011. Titeln ger en förnimmelse av vad verket handlar om: Närpes är en av de tre traditionella storsocknarna i svenska Österbotten vars dialekt ofta i Finland lyfts fram som speciellt svårförståelig. I folkmun tolkas detta så att dialekten är speciellt gammal och den har blivit något av ett flaggskepp för dialekternas särart bland svenskspråkiga i Finland.

Egentligen är Närpesdialekten varken mer svårförståelig eller äldre än de övriga 80 gamla sockendialekterna i Svenskfinland, och Anna Greggas Bäckström har inte valt att arbeta med Närpesdialekten för att den är mytomspunnen. Den råkar vara hennes modersmål. Men i och med att många andra dialektologer i Finland har sin hemvist i Närpes, har målet studerats i detalj (jfr bl.a. Ivars 1988, 2010; Nikula 1979, 1988), inte bara filologiskt utan också i relation till de förändringar som skett i samhället. Greggas Bäckströms studie är ett viktigt led i beskrivningar av vad som sker med dialekten i ungdomarnas händer – i detta fall dessutom i en icke-bildlig bemärkelse.

Greggas Bäckström har studerat 17–18-åriga Närpesungdomars sms-meddelanden, både flickors och pojkars, gymnasieelevers och yrkesskolelevers textmeddelanden. Ungdomarna har – liksom vi alla – en repertoar av olika sätt att skriva (dvs. olika skriftpraktiker) i olika kontexter. Den skriftpraktik som står i fokus här är en form av dialektskrift. Första delen av titeln på arbetet är ett citat som både till form och innehåll illustrerar ungdomarnas språkbruk i sms-meddelanden i Närpes.

Förutom de innehållsrika inledande och avslutande kapitlen består boken av tre huvudkapitel, »Dialekternas ställning» (kap. 2), »Ungdomarnas skrivande på dialekt» (kap. 3) och »Den ortografiska återgivningen av Närpesdialekten i sms-materialet» (kap. 4). Kapitel 3 är en förberedande analys och kapitel 4 är den egentliga analysen av det som fokuseras i studien. Kapitlen 1 och 2 ger den teoretiska, empiriska och metodologiska bakgrunden till studien. Det avslutande femte kapitlet binder samman resultaten och tolkar dem i relation till vad som sker i samhället mer generellt.

Greggas Bäckström har tre stora forskningsfrågor (jfr s. 18). I den första frågar hon vilken betydelse dialekten har som skriftspråk för ungdomarnas identitet och identitetsskapande. Denna fråga undersöks i relation till ungdomarnas sms-skriftpraktiker. Generellt sett är svaret på frågan att dialekten har en väldigt stor betydelse som skriftspråk för ungdomarna. Den andra frågan rör vilka gemensamma normer eller konventioner ungdomarna följer när de återger dialekten ortografiskt. Här blir Greggas Bäckströms svar att de påverkas av sina vänners och bekantas sätt att skriva men att några allmänt vedertagna normer inte har gjorts upp. Hon ser dock att man kan göra en distinktion mellan två typer av sms:are, som hon kallar »ljudskrivarna» respektive »de regellösa». Den tredje frågan gäller hur informanterna ortografiskt återger ett antal diftonger och konsonantförbindelser i Närpesdialekten: vilka dialektala egenheter (i relation till standardspråket) väljer ungdomarna att återge ortografiskt och vilka bortser de ifrån? Greggas Bäckström visar att några av diftongerna (speciellt den primära *äi* och den sekundära *ie*) samt vissa uttal av konsonanter, t.ex. initialt *kv-*, palatala och supradentala frikativor, och konsonantkombinationer (*ld*; jfr *fjldär* 'fyller'), har blivit dialektala skriftspråksmarkörer, medan andra (t.ex. *tjockt*

/ och från standardspråket avvikande lång- och kortstavighet) standardiseras (eller tas för givna). De markeras således inte i ungdomarnas dialektskrift.

Varje informant har bidragit med tjugo verkliga sms (som de sänt och som författaren fått tillgång till) samt ytterligare ett där var och en ombetts »översätta» ett relativt långt meddelande till sin skrivna Närpesversion av dialekten. (Alla meddelanden ges i sin helhet i bilagor.) Dessutom har ungdomarna besvarat flera enkäter och flera av dem har deltagit i långa intervjuer med författaren. Även om det primära antalet informanter uppgår till endast 31 (sexton flickor och femton pojkar) föregicks denna del av insamlingen av många förberedande steg, bl.a. pilotundersökningar, där sammanlagt ca 200 ungdomar deltog. Förutom information om dialektala drag i sms-meddelandena ger undersökningen viktig information om hur ungdomarna sms:ar, om deras förhållande till språk, till sociala medier, till dialekt, till dialekt i skolan, om hur skrivandet på dialekt började, hur de gör när de skriver på dialekt, vad de (inte) skriver om på dialekt och om deras syn på dialektens betydelse i framtiden.

På basis av redogörelsen för vilka Närpesdialektala särdrag som återfinns i sms-meddelandena kan Greggas Bäckström hitta dialektmarkörer och undersöka relationen mellan hur ungdomarna skriver och vilka åsikter de ger uttryck för i enkäterna och i intervjuerna. På basis av allt detta kan hon så dra slutsatser t.ex. om relationen mellan identitet och språk.

Till de teoretiska resultat som studien ger bör räknas en vidare förståelse av en rad centrala begrepp, speciellt norm och konvention, skillnader och olikheter mellan talat, skrivet och elektroniskt språk, vikten av skriftpraktiker samt identitet i ett senmodernt samhälle. Som metodologiska behållningar kan nämnas vikten av att göra mångahanda pilotstudier innan man bestämmer sig för sitt fokus, speciellt när det gäller ett relativt outforskat ämne. Därtill kommer de problem och vinningar man som forskare har i och med att man känner »studieobjektet» i detalj. Dessutom visar studien att en djupgående analys av olika perspektiv på en relativt liten grupp informanter ger kvalitativt viktiga resultat.

Men främst är det de empiriska resultaten som bör nämnas. På detta relativt outforskade område är dessa många och mångahanda. Jag nämner de viktigaste här. Ungdomarnas dialektskrift är funktionell, dvs. deras skriftpraktik är annorlunda än traditionellt dialektskrivande som hade ett märkbart symboliskt värde med avsikt att bevara dialekten. De ser sitt dialektskrivande som sin egen »grej» och framhåller själva att det de gör inte är detsamma som eller en fortsättning på vad tidigare generationer gjort. Ungdomar använder mest dialektskrift i sms-meddelanden, ganska ofta även i andra sociala medier, dvs. i chatt och e-post. Ibland använder de också dialektskrift på minneslappar och inköpslistor, men mera sällan på vykort, i brev och dagböcker och nästan aldrig i skoluppgifter.

Greggas Bäckström hittade inga större skillnader mellan pojkar och flickor vad gäller skriftpraktiken sms; det fanns inte heller några större skillnader mellan dem som går på gymnasiet och dem som får en mer yrkesorienterad utbildning. En sociolektal skillnad håller dock kanske på att utvecklas mellan dessa grupper i och med att de som går i gymnasiet inte använder initialt *kv-* (jfr [kvi:l]~[vi:l] 'vila') i samma utsträckning som yrkesskoleleverna.

Mottagaren är den viktigaste faktorn som avgör om man skriver på dialekt eller inte. Även längden på meddelandet är avgörande för om man skriver på dialekt eller inte: typiskt undviker man att skriva långa meddelanden (t.ex. e-post) på dialekt. Om budskapet är relativt oviktigt används dialektskrift, medan standardsvenska oftare används för viktigare meddelanden; det betyder också att personer av högre rang (t.ex. lärare) inte får sms på dialekt.

»Ljudskrivarna» skriver som de talar, medan »de regellösa» är mer ambivalenta och anser att de inte behöver följa några som helst regler. Den här distinktionen är dock vansklig att upprätthålla kategoriskt – i princip kan titeln på boken enligt min mening exemplifiera båda grupperna.

Det upplevs alltid som mer personligt att skriva på dialekt förutom när ens meddelande har starkt känslovärde (som att säga »Jag älskar dig»); känslofulla meddelanden skrivs typiskt inte på dialekt.

Greggas Bäckström visar också i sista kapitlet där hon redogör för en uppföljning av sin studie att tre fjärdedelar av informanterna även senare i livet (som ca 22-åringar) fortfarande skriver sms på dialekt.

Det finns dessutom en uppsjö av ytterligare resultat, men i och med att materialet och antalet informanter i slutändan är rätt litet är det svårt att veta hur många av resultaten som är generaliserbara till Närpesungdomar, till dialektala ungdomar eller till dialektskrift mer allmänt. Greggas Bäckström har valt att speciellt betrakta följande särdrag – grafem – i sms-meddelandena som dialektmarkörer: *äi, ie, tj, sj, sjtj, kv, ld*. Det blir lite oklart hur begreppet »dialektmarkör» definieras och om det främst ska ses som ett medvetet ortografiskt val av ungdomarna eller som ett undermedvetet (eller t.o.m. omedvetet) val och om dessa markörer känns igen av andra utanför ingruppen eller om de utgör en intern kod. I diskussionen av de »översättningar» till Närpesmålet som ungdomarna uppmanades göra av det meddelande författaren gav dem, kunde gärna en utförligare diskussion ha förts om hur »lite» markerat ett meddelande kan vara för att det ska klassas som »Närpesdialekt»; räcker det t.ex. med en förekomst av *kv-* eller *-äi-*? Vidare studier av sms-kommunikation på svensk dialekt i Finland kunde med fördel systematiskt gå igenom alla de traditionella dialektala särdragen för svenska dialekter i Finland för att vi ska få en generell bild av principerna för vilka drag som väljs ut att bli dialektmarkörer i skrift.

En doktorsavhandling måste naturligtvis ha ett primärt fokus. Och det har Greggas Bäckströms avhandling klart, som vi sett. Dock, i och med att ämnet är nytt, uppstår en hel del frågor som läsaren gärna hade fått mer detaljerade svar på. Jag återger här några av de punkter jag själv gärna hade fått mer information om – i hopp om att Greggas Bäckström själv eller någon fortsätter forskningen på detta område.

En detaljerad översikt över hur man skrev på dialekt »förr», dvs. traditionellt, hade varit informativ. Även om ungdomarna anser sig använda dialektskrift på ett annat sätt än tidigare generationer, är det oklart om detta nödvändigtvis tar sig olika ortografiska uttryck i äldres dialektskrift jämfört med yngres. Det sägs att ungdomarna själva i hög grad ensamma har »utvecklat ett skriftspråk på dialekt» (s. 17), men parallellt bruk av dialektskrift på Närpesdialekt i samhället finns tillgängligt – i bilagor i dagstidningen Syd-Österbotten (med instruktioner om hur man skriver på dialekt från professor Ann-Marie Ivars), i tryckta sångtexter (på cd-konvolut eller på nätet) dels av Lasse Eriksson & Anders Teir, dels av gruppmedlemmarna i 1G3B. Närpesungdomarna torde med säkerhet känna till dessa och kanske deras val att ignorera tjockt *l* och vokallängd samt deras sätt att återge sje-ljudet har påverkat ungdomarnas sätt att skriva. Och även om de konkreta medel som använts för att återge dialektala särdrag är andra (ibland också påverkade av engelskt skrivsätt), torde dialektskrift som aktivitet ha fått stöd av tidigare generationers språkpraktiker. Jag hade m.a.o. gärna sett en mer nyanserad bild av »traditionell» dialektskrift och dess funktion; jag vågar på basis av mina egna undersökningar påstå att tidigare generationer också i princip använde eller önskade en funktionell dialektskrift, t.ex. i diktsamlingar och i återgivningar av viktiga bibeltexter.

Den andra viktiga aspekten som bör undersökas mer i detalj i framtiden är sms-meddelandena i sig, deras allmänna struktur och funktion i samhället, i relation till

standardsvenska, till användningen av mobiltelefoni etc. Greggias Bäckströms studie är i sig ett viktigt tillägg till den information vi får om sociala medier internationellt. Men här behövs ytterligare forskning för att vi ska få en mer mångsidig bild av datormedierad kommunikation. Det är för vagt att säga (t.ex. s. 17, 21 ff.) att sms är ett mellanting mellan tal och skrift; debatten om huruvida vi har att göra med ett kontinuum eller med elektroniska medier som ett tredje medium – som en ytterligare essentialisering i tillägg till talat och skrivet språk – har länge pågått internationellt (för en översikt se t.ex. Georgakopoulou 2011). Och man kan undra om den skriftpraktik som beskrivs i boken i någon form kunde ha uppstått i en värld utan datormedierad kommunikation. Ytterligare kan man fråga sig hur mycket kontexten (inklusive kostnaderna för meddelandet och de därtill hörande restriktionerna på antalet tecken) och morfosyntaxen (jfr talsyntax) påverkar de ortografiska val som ungdomarna gör? Här skulle även en mer ingående diskussion av begreppet »läsdiakt» ('eye dialect'; jfr t.ex. Shorrocks 1996) platsa: t.ex. vilka ortografiska modifieringar gör vi generellt för att läsaren ska uppleva att en utsaga är »diakt», vilka stereotypiska särdrag använder vi?

Greggias Bäckströms bok ger värdefulla tankar för fortsatt forskning inom dessa och andra närliggande ämnen, inte minst i relation till den allmänna språksituationen i Svenskfinland och hur den ska förstås. Man kan t.ex. fråga sig hur kommun-sammanslagningar och allt större skolcentra påverkar dialekterna. Närpes kommun omfattar sedan 1973 även de forna kommunerna Övermark och Pörtom; om man inte kan se en skillnad i ett sms skrivet av en som bor i Pörtom och en som bor i centrum i Närpes har ungdomarna kanske utvecklat en gemensam »ny» Närpesvarietet.

Ungdomarna själva anser att Närpesdialekten (inte standard(finlands)svenskan) är deras modersmål; men det är oklart vad detta betyder i praktiken, i relation till deras språkpraktiker. Är det främst ett uttryck för deras identitet? Dialektskrivandet tycks åtminstone till en viss grad vara bundet till en viss plats, till Närpes – i en utvidgad betydelse, inte bara geografiskt utan även kognitivt och interaktivt. Begreppen plats, rum och utrymme får en allt större betydelse i språkliga undersökningar (jfr Cresswell 2004 och samlingsvolymen *Language and space* 2010) och en fortsättning på den typ av undersökning som Greggias Bäckström gjort kan även här ge viktiga resultat. Boken visar t.ex. att Närpesungdomarna inte skriver vykort på dialekt, men samtidigt vet vi att det finns en rad konventioner för hur man skriver vykort: platsens betydelse – geografiskt, kognitivt, interaktionellt och även språkligt – står i centrum för allt postkortande. (Om vykort se t.ex. Östman 2000.)

De här frågorna har naturligtvis att göra med identitet. De särdrag som Greggias Bäckström identifierar som dialektmarkörer i sms-meddelandena tolkar hon senare i boken som identitetsmarkörer. Identitet är svårt och ständigt föränderligt. En fråga som kanske borde ha fått mer uppmärksamhet är i vilken utsträckning identitetsmarkeringen är en generationsfråga. Ungdomarna är måna om att understryka att deras dialektskrift inte är »samma sak» som föräldragenerationens; de tvivlar t.o.m. på att deras föräldrar förstår sms-skriften. Här ser vi kanske spår av en sociolektal nabooposition. Och då borde kanske resultaten ha jämförts med vad vi vet om hur ungdomsslang uppstår och vilka särdrag som finns i den.

Men den primära betydelsen av »identitet» gäller här naturligtvis ungdomarnas identitet som Närpesbor. Som tidigare nämnts anser de att deras modersmål är Närpesdialekten och man kan med fog fråga sig i vilken utsträckning Närpes är en »föreställd gemenskap» ('imagined community'; jfr Anderson 1991). I det avslutande kapitlet diskuterar Greggias Bäckström även dessa frågor. Ungdomarna är inte intresserade av att skapa normer för sitt sms-skrivande eftersom normer implicerar en

hierarkisk samhällsstruktur. Behovet av att själva ta ansvar och klara sig i samhället tar sig symboliskt uttryck i normlöshet, som det ska i ett senmodernt samhälle. Men även om »korrekthet» inte prioriteras i sms-meddelandena, tycks det vara viktigt att vara dialektalt »korrekt», dvs. att identitetsmässigt höra till ingruppen. Språkets – även skriftspråkets – roll som identitetsskapare lyfts fram i arbetet, men ett definitivt svar på relationen mellan språk och identitet får vi vänta på.

En viktig, senmodern fråga gäller det vi ser i Närpes i dag. Håller en förändring på att ske eller är »systemet» det amöbiska och föränderliga vi ser omkring oss? Språk- och kulturpåverkan sker på många plan i Europa generellt och det är svårt att entydigt svara på frågor som t.ex. gäller dialekternas ställning i EU, om de förstärks (till följd av en utökad globalisering) eller om de försvagas p.g.a. globaliserande krafter. En viktig syn på detta är den senmoderna synen på språket som ett ambivalent system med inbyggd variabilitet – och den studie Greggias Bäckström gjort ger oss djupare insikt i ett viktigt uttryck för denna senmodernitet.

Vissa frågor kunde ha studerats närmare i detta arbete, materialet (speciellt intervjuerna) kunde ha utnyttjats i ännu högre grad och vissa korrelationer mellan olika grupper kunde ha undersökts. Men generellt sett är Greggias Bäckströms avhandling ett pionjärarbete på svensk mark, en fin kartläggning och en mångfasetterad studie med flera olika perspektiv sammanbundna till en fungerande helhet. Anna Greggias Bäckström visar upp en mogen forskarattityd och ger oss en omdömesgill diskussion av sms-meddelanden på Närpesdialekt. Arbetet kommer inte att kunna förbigås i framtida undersökningar av sms-meddelanden på svenska eller på dialekt, av dialektologer som är sociolingvistiskt och språkfunktionellt orienterade, av forskare med intresse för e-språk och datormedierad kommunikation eller av personer intresserade av Närpesdialekten, speciellt av det som sker i det senmoderna Närpes i dag.

Arbetet är utmanande, för forskningen framåt och skapar som sig bör många nya frågor. Forskarsamfundet ser fram emot fortsatta studier av hur skriftpraktiken sms fortsätter i Närpes, av hur situationen ser ut på andra orter, speciellt på andra sidan Bottniska viken och av andra vardagliga skriftpraktiker i dagens och i morgondagens samhälle: hur trivs dialekten t.ex. på Twitter och på Facebook?

Jan-Ola Östman

LITTERATUR

- Anderson, Benedict, 1991: *Imagined communities*. London.
- Cresswell, Tim, 2004: *Place: A short introduction*. Hoboken, NJ.
- Georgakopoulou, Alexandra, 2011: *Computer-mediated communication*. I: Jan-Ola Östman & Jef Verschueren (red.), *Pragmatics in practice*. Amsterdam. S. 93–110.
- Ivars, Ann-Marie, 1988: Närpesdialekten på 1980-talet. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 70.)
- 2010: *Sydösterbottnisk syntax*. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 84.)
- Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation 1. Theories and Methods*. Red. av Peter Auer & Jürgen Erich Schmidt. 2010. Berlin.
- Nikula, Kristina, 1979: *Dialektal väderleksterminologi*. Ordfältsstudier i Närpes. Uppsala. (Studia philologiae Scandinavicae Upsaliensia 15.)
- 1988: *Om närpesdialekten. Språket i kommunfullmäktige och ordspråk och talesätt*. Närpes.
- Shorrocks, Graham, 1996: *Non-standard dialect literature and popular culture*. I: Juhani Klemola, Merja Kytö & Matti Rissanen (red.), *Speech past and present*. Studies

in English dialectology in memory of Ossi Ihalainen. Frankfurt am Main. S. 385–411.

Östman, Jan-Ola, 2000: Postkortsdiskurs. Med den språkliga periferin som centrum. I: Sphinx 1999–2000. S. 7–26.

Författare

Daniel Andersson, fil. dr i nordiska språk, universitetslektor, Umeå universitet.

Nils-Arvid Bringéus, professor emer. i etnologi, Lunds universitet.

Ulla Börestam, professor i nordiska språk, Uppsala universitet.

Arnold Dalen, professor emer. i nordistik, NTNU, Trondheim.

Lars-Erik Edlund, professor i nordiska språk, Umeå universitet.

Staffan Fridell, professor i nordiska språk, Uppsala universitet.

Kristina Hagren, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.

John Helgander, fil. dr i engelska, f.d. universitetslektor, Linköpings universitet och Högskolan Dalarna, Sala.

Sven-Bertil Jansson, docent i litteraturvetenskap, f.d. förste arkivarie, Svenskt visarkiv, Stockholm.

Rolf Kjellström, docent i etnografi, etnolog, f.d. intendent, Nordiska museet, Stockholm, Simrishamn.

Bengt af Klintberg, professor, författare, Lidingö.

Lars-Gunnar Larsson, professor i finsk-ugriska språk, Uppsala universitet.

Jan Nilsson, docent i nordiska språk, f.d. chef för Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, Kungsbacka.

Jenny Nilsson, fil. dr i nordiska språk, akademiforskare, Institutet för språk och folkminnen, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg.

Carl-Gösta Ojala, fil. dr i arkeologi, forskare, Uppsala universitet.

Eva Olander, doktorand i nordiska språk, orsamålsforskare, Orsa.

Kristina Persson, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå.

Mats Rydén, professor emer. i engelska, Uppsala universitet.

Sirkka Saarinen, professor i finsk-ugriska språk, Åbo universitet.

Olav Solberg, professor emer. i norsk och nordisk litteratur, Högskolan i Telemark, Bø.

Ulrika Wolf-Knuts, professor i folkloristik, Åbo Akademi.

Ingrid Åkesson, fil. dr i musikvetenskap, forskningsarkivarie, Svenskt visarkiv, Stockholm.

Jan-Ola Östman, professor i nordiska språk, Helsingfors universitet.

För översättning/granskning av sammanfattningar svarar aukt. translatorn Martin Naylor, Uppsala.

Svenska landsmål och svenskt folkliv 2012

Svenska landsmål och svenskt folkliv grundades 1878 av J. A. Lundell.
Den utkommer årligen. Följande artiklar ingår i detta nummer:

<i>Staffan Fridell</i> , Hur gammalt är Viby-i? En antydan till svar i belysning av ortnamn	7
<i>Kristina Hagren</i> , Några nedslag i Dalmålsordboken. Om utgivningen av OÖD	11
<i>John Helgander</i> , Älvdalska och andra hotade språk – revitalisering med problem	17
<i>Jenny Nilsson</i> , I huvudet på Västgöta-Bengtsson. En fallstudie av dialektinsamling i idé och praktik	45
<i>Bengt af Klintberg</i> , Aske balltaske – svensk-norska eldböner ännu en gång	67
<i>Ulrika Wolf-Knuts</i> , Vem är Lajv och Babb?	99
<i>Lars-Erik Edlund et al.</i> , Aktuell litteratur om svenska dialekter	107
Litteratur. Av <i>Daniel Andersson</i> , <i>Nils-Arvid Bringéus</i> , <i>Ulla Börestam</i> , <i>Arnold Dalen</i> , <i>Lars-Erik Edlund</i> , <i>Sven-Bertil Jansson</i> , <i>Rolf Kjellström</i> , <i>Lars-Gunnar Larsson</i> , <i>Jan Nilsson</i> , <i>Carl-Gösta Ojala</i> , <i>Eva Olander</i> , <i>Kristina Persson</i> , <i>Mats Rydén</i> , <i>Sirkka Saarinen</i> , <i>Olav Solberg</i> , <i>Ingrid Åkesson</i> och <i>Jan-Ola Östman</i>	125

Bidrag till tidskriften och skrifter som önskas recenserade kan sändas till redaktören

Maj Reinhammar (maj.reinhammar@agora.se)
Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur
Klostergatan 2
753 21 Uppsala

Frågor rörande abonnemang och distribution ställs till
Swedish Science Press, Box 118, 751 04 Uppsala,
tfn 018-36 55 66, fax 018-36 52 77, e-post info@ssp.nu